

Stille gevers

Stille gevers

Migranten en
hun steun aan
het thuisland

Jelle van der Meer (red.)

Deze uitgave kwam mede tot stand dankzij
een financiële bijdrage van het Ministerie van
Buitenlandse Zaken, Directoraat Generaal
Internationale Samenwerking.

De Balie
Kleine-Gartmanplantsoen 10
1017 rr Amsterdam
www.debalie.nl

© januari 2004
Eindredactie: Frank van den Nieuwenhuijzen
Omslag en vormgeving: Melle Broeksma, Baarn
Foto omslag: Co de Kruijf/Hollandse Hoogte
Druk: Wilco, Amersfoort
ISBN 90 6617 302 5

Inhoud

Inleiding	6
<i>Kaapverdië</i>	
Feesten voor het moederland	10
Marja Vuijsje	
<i>Somalië</i>	
Overleven in tijden van oorlog	24
Jelle van der Meer	
<i>Suriname</i>	
Verborgene principes	38
Aspha Bijnaar	
<i>Marokko</i>	
Een plek in de hemel	48
Abdel Ilah Rubio	
<i>Marokko</i>	
De andere kant van migratie – Een Marokkaanse oase op drift	58
Hein de Haas	
Gulle gevers	69

Inleiding

Discussies in Nederland over migratie gaan bijna altijd over de gevolgen voor ons eigen land. Ze gaan over integratie of over economische kosten en worden meestal gevoerd vanuit een defensieve houding: hoe houden 'we' 'ze' tegen. Daarmee wordt ten onrechte de indruk gewekt dat migratie een lokale kwestie is. Minstens zo interessant als de vraag naar de gevolgen voor Nederland, is de vraag wat migratie betekent voor de landen van herkomst, en dan met name de arme landen. Zijn die landen beter of slechter af met migratie? Een belangrijk nadeel van migratie voor arme landen is het verlies van jonge en/of opgeleide mensen, want dat zijn meestal degenen die migreren. Tegenover dat verlies staan echter inkomsten, namelijk het geld en de goederen die migranten naar 'huis' sturen. In een speech over dit onderwerp in het najaar van 2001 concludeerde de toenmalige minister van Ontwikkelingssamenwerking Evelien Herfkens, met een IMF-rapport in de hand, dat de balans voor arme landen waarschijnlijk nadelig uitvalt. Niettemin hield ze een pleidooi voor arbeidsmigratie, maar dan tijdelijke, omdat daarmee de nadelen voor de arme landen beperkt blijven.

Internationaal is er al jarenlang een groeiende aandacht voor de relatie migratie en ontwikkeling. Met verbazing wordt er keer op keer op gewezen dat de zogenaamde overdrachten van migranten voor veel arme landen inmiddels een grotere bron van inkomsten zijn dan de officiële ontwikkelingshulp. In april van 2003 verscheen het Wereldbankrapport *Global Development Finance 2003*, waarin onomwonden wordt vastgesteld

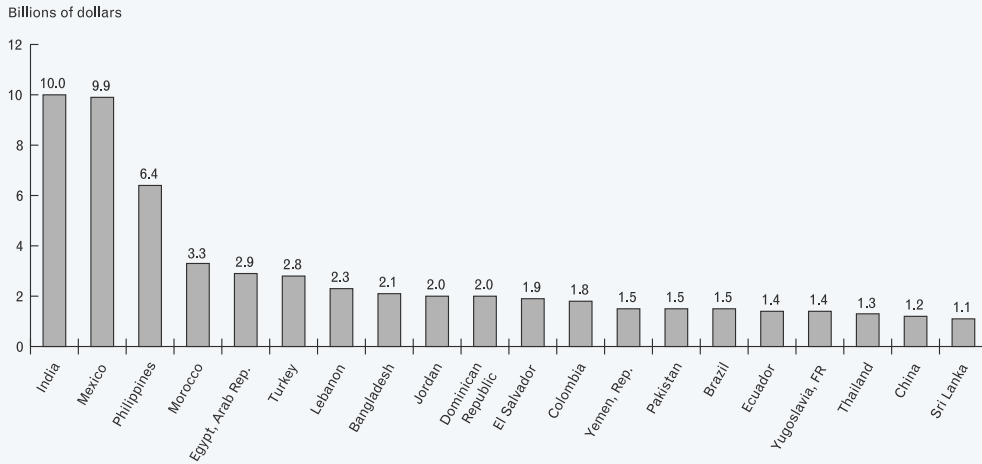
dat migratie goed is voor ontwikkelingslanden. De nadelige gevolgen worden meer dan gecompenseerd door het geld dat migranten naar huis sturen. Met het toenemen van migratie is het totaal van deze overdrachten sinds 1990 wereldwijd verdubbeld tot de enorme som van 72 miljard dollar in 2001. De officiële ontwikkelingshulp aan de herkomstlanden schommelt rond de 50 miljard dollar. De groei van de overdrachten en de beperkte conjuncturele gevoeligheid ervan – er is geen grote terugval in tijden van crisis – maakt dat dit geld voor arme landen een betrouwbare en inmiddels onmisbare bron voor economische ontwikkeling is geworden.

Het Wereldbankrapport komt met meer opvallende cijfers en conclusies. We geven er een paar (zie ook de figuren hiernaast). India en Mexico zagen in 2001 rond de tien miljard dollar aan overdrachten het land binnenstromen, en waren daarmee de topontvangers. De Filipijnen waren met zes miljard een goede derde; vierde was Marokko met ruim drie miljard dollar. Als je de overdrachten meet als percentage van het nationaal inkomen, dus kijkt naar het relatieve belang, dan ontvingen Jordanië (23 procent), Albanië (17 procent) en Nicaragua (16 procent) het meest, maar ook voor Kaapverdië (14 procent) en Marokko (10 procent) zijn deze inkomsten van groot belang. De regio's waar de meeste dollars heen gaan zijn Latijns-Amerika en de Caraïben; in percentage van nationaal inkomen gaat het meeste naar Zuid-Azië. Veel overdrachten gaan er ook naar sub-Sahara Afrika.

De landen waar het geld vandaan komt, dus de landen waar migranten hun geld verdienen, zijn bovenal de VS (ruim 28 miljard dollar in 2001) en Saoedi-Arabië (15 miljard dollar). Veel komt er ook uit Duitsland, België en Zwitserland: steeds rond de acht miljard dollar. Nederland staat op plek veertien met anderhalf miljard dollar in 2001. Bedacht moet worden dat dit de geregistreerde overdrachten zijn; in werkelijkheid liggen de getallen hoger omdat veel langs informele weg gaat (contant bijvoorbeeld).

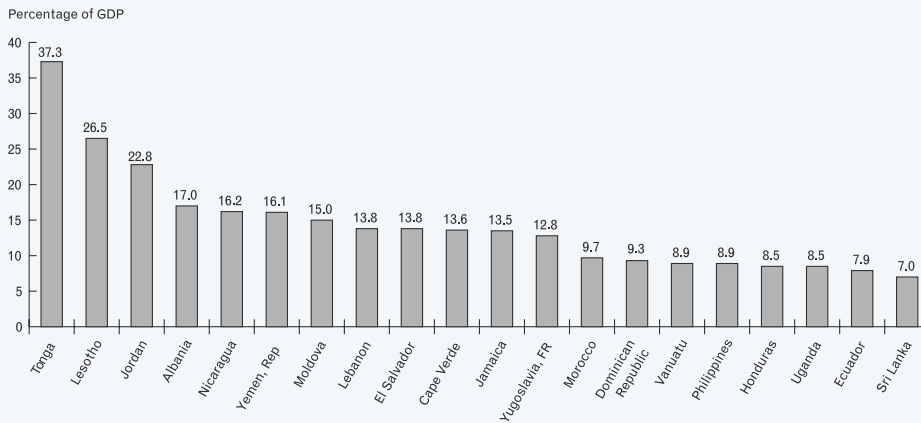
Volgens de Wereldbank wordt een groeiend deel van de overdrachten besteed aan productie-

Figure 7.3 Top 20 developing-country recipients of workers' remittances, 2001

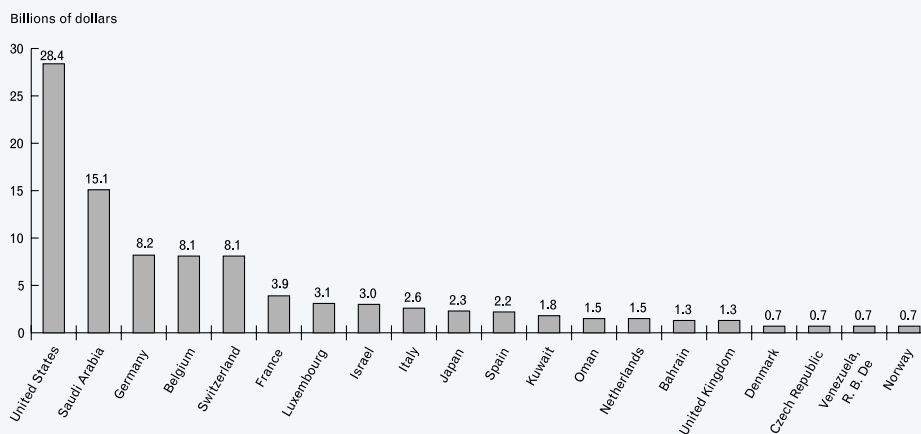
Source: IMF, Balance of Payments Yearbook.

Figure 7.4 Top 20 developing-country recipients of workers' remittances, 2001

Source: IMF, Balance of Payments Yearbook.

Figure 7.5 Top 20 country sources of remittance payments, 2001

Source: IMF, Balance of Payments Yearbook.

ve investeringen, maar het rapport benadrukt dat ook uitgaven voor levensonderhoud de lokale economie stimuleren. Onderzoek in Mexico wees uit dat elke 'migrantendollar' die Mexico binnenkomt zorgt voor een stijging van drie dollar van het nationaal inkomen. Het Wereldbankrapport haalt meerdere van dit soort onderzoeken aan. Behalve door overdrachten profiteren de herkomstlanden van de zogenaamde netwerkeffecten van migratie: contacten met bedrijven en overheden uit rijkere landen, investeringen en vooral ook kennis, zeker als migranten terugkeren. De Wereldbank meent uit dit alles te kunnen concluderen dat het saldo van kosten en baten van migratie voor arme herkomstlanden positief is – eenzelfde conclusie trekt de Wereldbank overigens voor de rijke bestemmingslanden. Het rapport stelt vast: 'In het licht van het enorme inkomensverschil tussen arme en rijke landen zien de meeste economen en ontwikkelingsspecialisten grote voordelen in een grotere mondiale mobiliteit van arbeid.' Los van de vraag naar de wenselijkheid, wijst de Wereldbank erop dat de internationale migratie in 'de overzienbare toekomst' zal blijven stijgen.

Loyaliteit

Hiermee is de discussie over de economische effecten van internationale migratie niet beslecht. Te veel is nog onbekend, met name over het karakter en duurzaamheid van die overdrachten. Wel kunnen we twee algemene conclusies trekken waarmee we hier verder kunnen. De eerste is dat er sprake is van een herverdeling van inkomen van rijke landen naar arme landen van een flinke omvang, in een geheel nieuw jasje: niet via ontwikkelingshulp, IMF, multinationals of ngo's, maar via burgers van die arme landen zelf. Het is 'eigen' verdiend geld. Daaruit volgt de tweede conclusie: dat inwoners van arme(re) landen de grenzen over trekken op zoek naar werk en vervolgens niet de banden met het thuisland doorsnijden. Migratie leidt tot grensoverschrijdende zorg, loyaliteit, solidariteit of hoe je het maar wilt noemen. Achter die enorme geldstroom gaan individuele migranten

schuil die ieder voor zich financiële betrekkingen onderhouden die soms duizenden kilometers overbruggen.

Over die individuele migranten en hun beweegredenen gaat dit boek. Wie zijn ze, waarom maken ze geld over, naar wie, hoeveel, en waaraan wordt het geld besteed? We zijn op zoek gegaan naar de verhalen achter die overdrachten die opgeteld voor zo'n gigantische mondiale kapitaalverplaatsing zorgen. Het uitgangspunt van dit boek is dat het karakter van de overmakingen alleen is te begrijpen op basis van die persoonlijke verhalen: migratie speelt zich weliswaar af tussen landen maar is van migranten. De inzet van het boek is proberen in te schatten wat het belang is van de overdrachten – en die vatten we ruim op: geld, goederen, kennis, contacten – en wat de toekomst ervan is. Met als achterliggende vraag: kunnen migratie en de overdrachten van migranten bijdragen aan de economische en sociale ontwikkeling van de landen van herkomst? Om vervolgens de politiek belangrijke vraag te kunnen beantwoorden: is dit fenomeen te sturen en in te zetten voor het stimuleren van ontwikkeling?

Migranten zijn er in vele soorten. Hier zijn vier gemeenschappen onder de loep genomen en die gemeenschappen zijn niet helemaal willekeurig gekozen. De veronderstelling was dat de reden van migratie van invloed zou kunnen zijn op de banden met het thuisland en de achtergeblevenen daar. Daarom is gekozen voor de volgende vier soorten migranten: ex-kolonialen, gastarbeiders, 'gewone' arbeidsmigrant en vluchtelingen; dat werden respectievelijk Surinamers, Marokkanen, Kaapverdianen en Somaliërs. Uit die groepen zijn tien tot twintig mensen geïnterviewd. Bij de keuze van de geïnterviewden is gestreefd naar variatie in leeftijd, sekse, inkomen, eerste en tweede generatie, et cetera. Volledige representativiteit is met een groep van een dergelijke omvang uiteraard niet haalbaar. Het doel was kwalitatief onderzoek te doen.

In de eerste vier hoofdstukken komen achtereenvolgens de Kaapverdianen, Somaliërs,

Surinamers en Marokkanen aan het woord. We bezien de kijk op het herkomstland van de migrant in Nederland. In het vijfde hoofdstuk wisselt het perspectief en nemen we een kijkje in een streek waar veel migranten vandaan komen: de Todgha-vallei in Marokko, om ter plekke te onderzoeken wat de sociale en economische effecten van migratie en overdrachten zijn. In het zesde en concluderende hoofdstuk proberen we uit al die verhalen de grote lijnen te halen en antwoorden te geven op de hierboven gestelde vragen over de relatie tussen migratie en ontwikkeling.

Als migranten hier komen is de wereld waarin ze zijn geboren niet achter de horizon verdwenen. Er blijven banden bestaan tussen de migrant en het thuisland, maar het zijn banden die vervormen door de afstand en veranderen door de tijd. Zodoende ontstaat iets nieuws. Dit boek zoomt in op die betrekkingen en portretteert aan de hand van de overdrachten een nieuw fenomeen van deze tijd, dat van de grensoverschrijdende gemeenschappen.

Kaapverdië:

Inwoners: 460.000

Bruto nationaal product: 602 miljoen dollar

(p/p 3,5 dollar per dag; Nederland: 80 dollar)

Inkomsten uit export: 42 miljoen dollar

Inkomsten uit hulp: 75 miljoen dollar

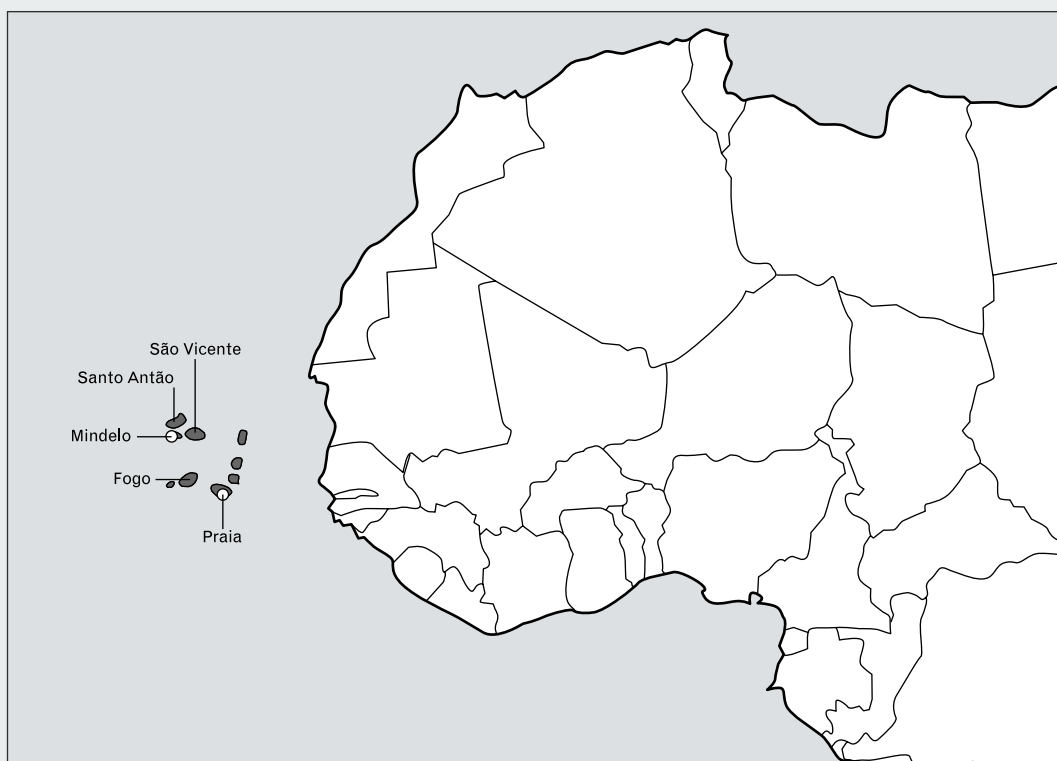
Inkomsten uit overdrachten: 90 miljoen dollar

(betreft de geregistreerde overmakingen)

Cijfers 2002; bron: Wereldbank en UNDP.

Kaapverdiaanse migranten in Nederland: 19.000

Overdrachten vanuit Nederland: 13 mln euro

Feesten voor het moederland

Door Marja Vuijsje

‘Je kan ook mijn vader interviewen,’ zegt Osvaldo Brito (39) aan het eind van ons gesprek. De hoofdredacteur van de *Letra des Ilhas*, een krant voor Kaapverdianen in Rotterdam is mij van verschillende kanten aanbevolen als ‘onafhankelijke bron’ van informatie over de Kaapverdische gemeenschap in Nederland. Als geen ander zou hij mij aan goede mensen kunnen helpen om met mij te praten over de vraag in hoeverre zij geld en goederen sturen naar familie en kennissen in Kaapverdië. Tijdens ons gesprek heeft hij meerdere malen benadrukt dat het vooral oudere Kaapverdianen zijn die aan deze vorm van informele ontwikkelingshulp doen. ‘De mensen die zich vanaf de jaren zestig in Nederland vestigden en later hun gezin hierheen lieten komen, hebben vaak nog ouders, broers of zusters in Kaapverdië die zij financieel steunen. Hun kinderen kennen die mensen alleen van de vakanties die ze in Kaapverdië doorbrengen en voelen zich minder betrokken bij hun wel en wee dan de vaders en moeders.’ Hijzelf is een voorbeeld van zo’n als kind uit Kaapverdië vertrokken Nederlander. Emotioneel voelt hij zich nog altijd verbonden met het oude vaderland, maar die verbondenheid krijgt vooral vorm door zijn activiteiten voor de Kaapverdische gemeenschap hier. Een tijdlang was hij voorzitter van Avanço, de koepelorganisatie van een aantal Kaapverdische organisaties in Rotterdam, en betrokken bij de oprichting van de jongerenorganisatie Cabo. Het onderhouden van contacten met familie en kennissen op het eiland Santiago laat hij over aan zijn vader. ‘De familiebanden onder Kaap-

verdianen zijn sterk. Hoewel ik sinds mijn tiende slechts een paar keer met vakantie in Kaapverdië ben geweest, zou ik daar als ik morgen verscheen ook door heel verre familieleden warm worden ontvangen. Maar ik heb mijn leven hier en in de praktijk komt het er niet van met ze te bellen of te schrijven. Eigenlijk heb ik slechts tweemaal wat geld gestopt in een enveloppe die mijn vader aan iemand meegaf voor mijn tante. Dat waren geen grote bedragen, hoor. Beide keren ging het om vijftig gulden. Iets extra’s voor de feestdagen, meer niet. En de laatste keer dat ik dat deed is alweer zo’n zes jaar geleden.’

Osvaldo Brito is niet de enige die meent dat ik het bij mijn zoektocht naar de financiële banden tussen Nederlandse Kaapverdianen en het West-Afrikaanse eilandenrijk in de Atlantische Oceaan vooral zal moeten hebben van de oudere garde. Keer op keer leg ik uit waar het mij om te doen is. Ik wil erachter komen in welke mate Nederlandse Kaapverdianen *door de generaties heen* geld spenderen aan familieleden, kennissen of ontwikkelingsprojecten in hun land van herkomst. Zijn het inderdaad *vooral* de ouderen? Of zijn er toch ook jongeren te vinden die aan deze vorm van ‘ontwikkelingshulp’ doen? Om hoeveel geld gaat het? En: op welke manier wordt dat geld besteed? Wordt er voornamelijk geïnvesteerd in armlastige familieleden en kennissen? Of zijn de Nederlandse Kaapverdianen ook betrokken bij projecten en investeringen die erop gericht zijn het Afrikaanse eilandenrijk op te stoten in de vaart der volkeren?

Postcodeloterij

Dat Kaapverdië van oudsher sterk leunt op de ‘overdrachten’ van de naar vele landen geëmigreerde Kaapverdianen, is af te lezen aan de statistieken. Er zijn jaren geweest dat meer dan 40 procent van het bruto nationaal product van Kaapverdië afkomstig was uit de portemonnees van emigranten. Toen de Kaapverdische minister van Buitenlandse Zaken onlangs in Nederland was, vertelde zij dat dit inmiddels is teruggelopen naar 15 procent. Weliswaar lager dan voorheen, mede dankzij de economische groei van

het eilandenrijk, maar nog altijd onmisbaar. De grote vraag is of Kaapverdië erop kan rekenen dat Nederlanders van Kaapverdische komaf een financiële bijdrage zullen blijven leveren, ook als hun gemeenschap straks voornamelijk bestaat uit mensen die in Nederland zijn geboren en/of getogen.

Oswaldo Brito heeft zijn twijfels. ‘Somme jongeren willen wel iets doen aan de armoedebestrijding in Kaapverdië, maar ze zijn gewend aan hoe die dingen hier gaan. Ze maken liever af en toe een girootje over naar een goed doel dan dat ze geld of pakjes sturen naar iemand die ze toevallig kennen. Dat is gemakkelijk en het houdt je ongebonden. Overigens zie je onder de wat hoger opgeleide en maatschappelijk betrokken jongeren een groeiende belangstelling voor allerlei ontwikkelingsprojecten die de laatste tijd van de grond komen. Maar meestal blijft het erbij dat ze Kaapverdische feesten bezoeken waarvan de opbrengst naar een project op een van de eilanden gaat. Dat kan bijvoorbeeld een instelling zijn die straatkinderen opvangt, maar vaak gaat het om heel persoonlijke acties, zoals een rolstoel voor het gehandicapte neefje van een Rotterdamse Kaapverdiaan die het geld daarvoor niet in zijn eentje bij elkaar kan krijgen.’ Zelf voelt Oswaldo Brito wel voor een soort Foster-Parentplanconstructie: dat hij bijvoorbeeld iemands studie betaalt die daar zelf geen mogelijkheden toe heeft, maar tot nu toe is het daar niet van gekomen. ‘Eigenlijk doe ik alleen mee aan de Postcodeloterij,’ zegt hij. ‘Dat heeft niets met Kaapverdië te maken, maar de opbrengst daarvan gaat toch ook naar goede doelen?’

Coolsingel

Als ik voorzien van een aantal exemplaren van zijn *Letra des Ilhas* en een flink aantal telefoonnummers op huis aan wil gaan, stapt Oswaldo's vader het kantoortje binnen waar we hebben zitten praten. Een vriendelijk ogende man die sinds enige jaren geniet van het pensioen dat hij heeft opgebouwd bij de Shell, waar hij decennialang op de postkamer werkte. Lázaro Brito (72) is zichtbaar trots op zijn zoon, die onder Rotter-

damse Kaapverdianen een zeker aanzien geniet en zich met zijn hbo-opleiding een goede plaats op de arbeidsmarkt verwierf. Zelf behoort hij tot de veteranen onder de Kaapverdische Nederlanders. In 1969 kwam hij naar Rotterdam. Net zoals veel andere buitenlandse arbeiders woonde hij er jarenlang in een pension, waar hij een kamer deelde met meerdere Kaapverdianen. Van zijn eerste jaren in Nederland herinnert hij zich de lange rijen Kaapverdische mannen bij de Amrobank op de Coolsingel. ‘Die stonden soms wel een uur op hun beurt te wachten om geld over te maken naar huis,’ zegt hij. ‘Als alleenstaande man had je voor jezelf weinig nodig. De meeste Kaapverdianen maakten bijna hun hele salaris over naar hun familie.’ Dat is inmiddels voltooid verleden tijd. Zijn kinderen zijn groot, zijn vrouw woont alweer heel wat jaren met hem samen in Rotterdam-West en zijn broers en zusters op het eiland Santiago zijn allemaal overleden. Nu stuurt hij alleen nog zo nu en dan wat geld en pakjes levensmiddelen naar kennissen op zijn geboorte-eiland. Bij elkaar is hij daar jaarlijks zo'n vijfhonderd euro aan kwijt. Dat zijn zoon weinig doet aan de oude Kaapverdische gewoonte familie en kennissen dáár van alles en nog wat toe te stoppen, vindt hij geen probleem. ‘Onze kinderen hebben een andere mentaliteit,’ zegt hij. ‘Dat is logisch, het zijn Nederlanders geworden. Ik denk dat ze zich vooral Rotterdammer voelen.’

Het verhaal van de Kaapverdianen in Nederland speelt zich grotendeels af in Rotterdam. Volgens het CBS wonen er op dit moment ruim negentienduizend mensen van Kaapverdische komaf in ons land, waarvan ruim zestien-duizend in de Maasstad en omgeving. De rest woont verspreid over Zaanstad, Amsterdam en Delfzijl. De legende wil dat er één zeeman was in wiens kielzog de Kaapverdianen in Nederland terechtkwamen. Die man is João Silva. In *Afrika- nen in Nederland*, een boek over de Afrikaanse gemeenschappen in Nederland, wordt hij beschreven als de onbetwiste founding father van de Nederlandse Kaapverdianen: ‘Als João Silva in 1955 niet als zieke matroos de haven van Rotterdam was binnengevaren, was het nog maar

de vraag geweest of er nu zestienduizend Kaapverdianen hadden gewoond', schrijft auteur Henny Strooij. Hoe dan ook: Silva voer als zieke matroos de haven Rotterdam binnen, werd verzorgd in het Havenziekenhuis en kreeg bezoek van twee landgenoten die bij het Portugese consulaat werkten. Zij drukten de zieke Silva op het hart zodra hij beter was aan te monstere op een Nederlands schip, vanwege de goede arbeidsvoorwaarden en de bijbehorende mogelijkheid na een aantal jaren het Nederlanderschap te verwerven. Silva volgde hun advies op en kwam erachter dat die twee hem geen praatjes hadden verkocht. Toen hij familieleden, vrienden en kennissen in Kaapverdië vertelde van zijn goede ervaringen met het varen onder Nederlandse vlag, waren er heel wat die zijn voorbeeld volgden. 'Zo', schrijft Strooij, 'kwam de kettmigra tie vanuit de Afrikaanse archipel (zeshonderd kilometer uit de kust van Senegal in de Atlantische Oceaan) naar Nederland op gang.'

Goed doorvoed

Overigens kent Kaapverdië een lange migratie-geschiedenis. Het land, bestaande uit tien boven- en benedenwindse eilanden waarvan negen bewoond, heeft een totale oppervlakte vergelijkbaar met die van de provincie Gelderland. Behalve een beetje landbouw – die voortdurend bedreigd wordt door grote perioden van droogte dan wel kleine perioden van heel veel regen – wordt er op de eilanden nauwelijks iets geproduceerd waarmee de bewoners zichzelf kunnen bedruipen. Sinds jaar en dag is het land afhankelijk van hulp van buiten. De werkloosheid is hoog.

De Portugezen, die in de vijftiende eeuw het – tot dan toe onbewoonde – eilandrijk koloniseerden, gebruikten Kaapverdië in eerste instantie als doorvoerhaven voor Afrikanen van het vasteland die als slaaf naar Amerika werden getransporteerd. Op de eilanden zelf ontstond uit de verhoudingen tussen nazaten van weggevoerde slaven, Portugezen, andere Europeanen die de archipel aandeden en Japanners die er kwamen om de wateren eromheen te bevissen, een zeer gemengde, kleurrijke bevolking. Na de

afschaffing van de slavernij – aan het eind van de negentiende eeuw – kozen de eerste Kaapverdianen vrijwillig het ruime sop richting Amerika. Later vertrokken ze naar allerlei Europese landen. Onder Kaapverdianen gaat het verhaal dat de emigratie uiteindelijk zo massaal is geworden dat er wel twee keer zoveel Kaapverdianen in het buitenland wonen als op de eilanden zelf, maar er zijn geen statistieken die dat verhaal ondersteunen. Wel is duidelijk dat er nu nog zo'n 460.000 Kaapverdianen in Kaapverdië wonen, terwijl er veel meer Kaapverdianen elders zijn gevestigd. Nederlandse Kaapverdianen hebben vaak niet alleen familie in Amerika, Brazilië en Portugal maar ook in landen als Frankrijk, Luxemburg en Italië. Talloos vele migranten droegen in de loop der jaren hun steentje bij aan de kosten van levensonderhoud voor achtergebleven familieleden.

Dat gold zeker voor de Nederlandse Kaapverdianen. Terwijl de sinds de onafhankelijkheid in 1975 door Nederland geboden ontwikkelingshulp in de hoogtijdagen nooit boven de vijftien miljoen gulden uitkwam, blijkt uit cijfers van de Nationale Bank van Kaapverdië dat Nederlandse Kaapverdianen jaarlijks gemiddeld tien miljoen *euro* overmaken naar hun geboorteland. En dat is alleen het bedrag dat *officieel* richting Kaapverdië gaat. Omdat het overmaken van geld via de bank veel extra kosten met zich meebrengt, geven de meeste Kaapverdianen er de voorkeur aan enveloppen met geld voor hun familie en kennissen mee te geven aan betrouwbare kennissen. En zijn ze vaak handenvol geld kwijt aan het sturen van pakketten met kleding en levensmiddelen. Er aldus voor zorgend dat hun dierbaren in Kaapverdië redelijk in de kleren zitten, goed doorvoed zijn en net wat meer kans maken op goede scholing dan wanneer zij het zonder hulp van buiten hadden moeten doen. Daarnaast gaven de migranten een enorme impuls aan de bouwsector in Kaapverdië doordat ze in hun voormalige woonplaatsen huizen lieten bouwen. Voor het geval dat ze hun droom zouden verwezenlijken: welgesteld terugkeren naar hun geboorte-eiland. Want dat was wat de meeste migranten *eigenlijk* wilden.

Religie: breken en delen

'Kom maar vroeg: als je een half uur voor de dienst begint binnen bent, kun je nog zitten,' had Eunice de Carvalho me geadviseerd. Zij is diaconaal opbouwwerkster bij de Paróquia Nossa Senhora de Paz, oftewel de katholieke migrantenkerk in Rotterdam. Tijdens de rondleiding in haar kerk vertelde ze dat er honderden Kaapverdianen afkomen op de grotendeels in het Portugees gehouden zondagse diensten. Dat was niet overdreven. Als ik veel te vroeg de Korfmakersstraat in loop, staan er al vele, druk pratende Kaapverdianen voor de deur. Als ongelovige baby-boomer kom ik alleen nog in een kerk als er een vader of moeder van een vriend of vriendin wordt begraven. Oudere gelovigen hoor ik steevast klagen over de leegloop in 'onze' kerken. Daar hebben ze bij de Paróquia geen last van. Bij de migrantenkerk staan duizenden Portugeessprekenden ingeschreven, waarvan verreweg de meesten afkomstig zijn uit Kaapverdië.

'Religie speelt bij ons een belangrijke rol', dat heb ik de Kaapverdische Nederlanders die ik interviewde vaak horen zeggen. 'Het delen van onze bezittingen met familieleden en kennissen zit in onze cultuur en in de manier waarop we met ons geloof omgaan.' Dat geefgedrag stuit weleens op boosheid bij jongeren. Een twintiger vertelde hoe haar moeder nieuwe migranten vrijwel kosteloos onderdak bood. 'Sommigen bleven wel twee jaar bij ons. Fijn voor die mensen, maar het ging wel ten koste van ons. Voor mij en mijn broertjes en zusjes bleef er weinig over. Dat is typisch Kaapverdisch: zelf niks hebben en toch alles weggeven.'

In de Paróquia Nossa Senhora de Paz wordt van alles gedaan om de gemeenteleden bij te staan. Eunice de Carvalho heeft niet alleen een luisterend oor voor mensen, maar biedt ook hand- en spandiensten bij praktische problemen als het vertalen en invullen van officiële formulieren. Rond de kerk is een aantal verenigingen actief, waaronder een scoutingclub en een groep die bezig is met Kaapverdische literatuur en muziek. Ook het vrouwenhuis Casa Tiberias is opgericht vanuit de kerk.

De Paróquia wordt vooral bezocht door Kaapverdianen van het benedenwindse eiland Santiago. Kaapverdische Rotterdamers met wortels op de bovenwindse eilanden, zoals São Vicente en Santo Antão, zijn vaker te vinden bij de kerk van O Centro Redentor do Racionalismo Cristão, die de christelijke liturgie mengt met spiritistische rituelen. Verder is een aantal Kaapverdische Nederlanders actief rond een van de Pinkstergemeenten. Onder jongeren is er een kleine beweging richting islam. 'Dat is modieus,' zegt een jongere die leeftijdgenoten kent die moslim zijn geworden. 'Ze zijn op zoek naar hun identiteit en spiegelen zich aan zwarte moslimleiders als Malcolm X.' 'Het heeft te maken met het multiculturele leven in Nederland,' zegt een ander. 'Daarin zoeken ze een eigen plek. Met katholiek-zijn onderscheid je je niet van de autochtone Nederlanders.'

Tijdens de dienst vertelt de priester over Jezus en het breken van het brood. 'Breken en delen,' preekt hij, 'daar gaat het om in de gemeenschap van christenen.' De kerkgangers knikken instemmend bij zijn boodschap.

Schijnhuwelijk

In Nederland werden veel Kaapverdische migranten tot halverwege de jaren zeventig hartelijk ontvangen, en niet alleen als matrozen op de grote vaart. In het Nederland van de jaren zestig, begin jaren zeventig was er grote behoefte aan ongeschoolde arbeiders. De Kaapverdianen stonden bekend als weinig assertieve, harde werkers en waren daarom extra in trek. Agnelo Spínola (66) is geboren en getogen op het eiland Fogo. Hij groeide op in een groot, arm landarbeider-

dersgezin met elf kinderen. In 1964 kwam hij naar Nederland. Aanvankelijk was ook hij matroos aan boord van Nederlandse schepen. Aan wal verbleef hij in een van de Rotterdamse pensions voor Kaapverdische arbeiders. 'In die dagen wisten Nederlandse werkgevers ons goed te vinden,' zegt hij. 'Regelmatig werd er door mensen van grote bedrijven gebeld om te vragen of er in ons pension Kaapverdianen waren die werk zochten. Zo ben ik in 1965 bij Unilever terechtgekomen. Ze hadden zo dringend mensen nodig dat ik kon kiezen uit banen in fabric-

ken in Vlaardingen, Roermond, Amsterdam of Gouda. Het is Gouda geworden en dat is mij zo goed bevallen dat ik er ben gebleven. Bij Unilever heb ik tot mijn pensioen gewerkt.'

Ook Spínola denkt dat het grootscheeps overmaken van geld en goederen naar Kaapverdië met de jaren zal afnemen. 'Als mijn generatie er niet meer is, ben ik bang dat Kaapverdië achteruit zal gaan.' Zelf is hij jaarlijks zo'n vijftienhonderd euro kwijt aan overmakingen naar Fogo, geld dat grotendeels gaat naar de door hemzelf in het leven geroepen Stichting Water voor Leven, waarover ik hem later uitgebreid zal spreken.

Afgaande op mijn eerste contacten met Kaapverdianen lijkt het alsof de Kaapverdische gemeenschap overzichtelijk verdeeld is in twee duidelijke groepen. Aan de ene kant de eerste-generatiemigranten, gedomineerd door inmiddels gepensioneerde (zee)mannen, die in vroeger dagen – toen hun vrouwen en kinderen zich nog niet bij hen hadden gevoegd – zowat hun hele hebben en houden 'naar huis' stuurden. Tot op de dag van vandaag geven ze jaarlijks honderden euro's uit aan giften richting familie- en kennissen, niet meer zozeer voor levensonderhoud, maar voor 'iets extra's'. Aan de andere kant hun kinderen: hier geboren en/of getogen mannen en vrouwen, jongens en meisjes die weinig meer met het oude land van herkomst hebben dan 'een stuk identiteit' en de wetenschap dat er voor hen altijd een leuk vakantieadres is op een van de 'Bounty-eilanden'. In werkelijkheid zit de gemeenschap minder overzichtelijk in elkaar. Het waren niet alleen ongeschoolde zeemannen die hierheen kwamen. Na de onafhankelijkheid van Kaapverdië in 1975 komt er een uittocht op gang van Kaapverdianen die weinig op hebben met de nieuwe, communistisch *angehauchte* regering. Voormalige militairen, ambtenaren, onderwijzers en anderen die het onder de Portugezen redelijk goed hadden gehad, meenden dat zij in hun nieuwe vaderland weinig meer te zoeken hadden en vertrokken, ook naar Nederland. Verder kwamen er in de loop der jaren veel vrouwen op eigen gelegenheid, die meestal in de schoonmaaksector terecht kwamen.

Het Nederlandse vreemdelingenbeleid werd steeds restrictiever, maar de wens om een toekomst in Nederland op te bouwen was onder Kaapverdianen zo sterk dat alle mogelijkheden werden benut hierheen te komen. Veel Kaapverdische Nederlanders hielpen nabije en verre familieleden, goede en vage kennissen aan mogelijkheden zich hier te vestigen. Soms uit liefdadigheid, soms uit eigenbelang. Zo wordt er onder Kaapverdianen geen geheim van gemaakt dat velen van hen soms wel tienduizend gulden betaalden om met een reeds tot Nederlander genaturaliseerde Kaapverdiaan een schijnhuwelijk aan te gaan. Al met al was er tot halverwege de jaren negentig – toen onder meer de regels zo werden aangepast dat een schijnhuwelijk vrijwel onmogelijk werd – sprake van een weliswaar afnemende, maar toch gestage stroom Kaapverdianen die in Nederland ging wonen. Eerste-generatiemigranten die directe banden hebben met achtergebleven familieleden op een van de eilanden.

Gebit

Daniel Lima do Rosário (42), onder Rotterdamse Kaapverdianen bekend als eigenaar van het grootste transportbedrijf dat goederen verscheept naar Kaapverdië, kwam in 1986. In eerste instantie voor een vakantie bij zijn oom en tante in Rotterdam. Eenmaal hier 'zag hij mogelijkheden', zoals hij zelf zegt. Hij is de oudste zoon van een arm gezin op het eiland Santo Antão. Lima do Rosário staat model voor de 'nieuwe' eerstegeneratiemigranten. Als vrijgezel draagt hij – samen met zijn eveneens gezinsloze broer met wie hij samen zijn bedrijf runt – maandelijks twaalfhonderd euro bij aan de kosten van levensonderhoud voor zijn in Kaapverdië wonende familieleden en voor twee zusters die in Brazilië, respectievelijk Portugal studeren. Daarnaast zijn de broers jaarlijks minstens drieduizend euro kwijt aan levensmiddelen die zij via hun eigen bedrijf naar Kaapverdië sturen. 'Het meeste sturen we aan het eind van het jaar, voor de feestdagen: rijst, spaghetti, kaas, pinda's. Van alles sturen we mee. En als ik daar op vakantie ben, blijft drie kwart van mijn kleding achter

voor mensen die het beter kunnen gebruiken dan ik. Waarom wij dat doen? Wij zijn nu eenmaal zo opgevoed. Als ze geld zouden vragen voor luxe spullen, zou ik “sorry” zeggen, maar voor studie, gezondheidszorg en levensmiddelen betaal ik graag. Als ik “nee” zou zeggen, zou ik niet meer kunnen slapen. Voorwaarden stellen we ook niet, behalve aan mijn twee studerende zusters. Zij krijgen elke maand geld van ons en daar moet tegenover staan dat ze hun best doen. Als zij aan het eind van het studiejaar goede resultaten hebben geboekt, krijgen ze als bonus een vakantie in Kaapverdië. Tot nu toe zijn ze nog elk jaar geweest. Als ze afgestudeerd zijn, kunnen ze iets terugdoen. Mijn zuster in Brazilië studeert tandheelkunde, als ze klaar is, kan ze gratis onze gebitten behandelen.’

Lima do Rosário gaat er prat op dat hij het enige Kaapverdise bedrijf in Rotterdam bestiert ‘met een sociale afdeling’. Samen met zijn broer, een oom en een neef zamelt hij allerlei spullen in – van ziekenhuisbedden tot en met brandweerspullen en computers – die hij verscheept naar de haven van Praia, de hoofdstad van Kaapverdië. ‘De transportkosten zijn voor onze rekening en wij zorgen ervoor dat daar mensen zijn die erop toezien dat die spullen goed terecht komen,’ zegt hij.

‘Zelf leef ik heel goedkoop. Ik koop al mijn kleren in de uitverkoop bij goedkope winkels. Daarom kan ik het nu nog allemaal betalen, maar mijn familieleden weten dat als ik zelf een gezin krijg het bedrag dat ik aan hen kan besteden minder zal worden.’

‘Dat uitdelen van geld aan familie is onderdeel van onze cultuur,’ zegt Ana Maria Bento (45), coördinatrice bij Casa Tiberias, het Kaapverdise vrouwenhuis in Rotterdam. ‘Achtergebleven ouders in Kaapverdië verwachten niet anders dan dat ze geld krijgen van hun kinderen die geëmigreerd zijn. Zulke ouders hebben het ook veel beter dan de mensen die geen familie in het buitenland hebben, die leven soms echt in armoede. Daarom gebeurt het regelmatig dat een hele familie geld bij elkaar sprokkelt om een van hen naar het buitenland te sturen. In ruil moet

zij of hij levenslang geld overmaken naar de achtergebleven familie.’

Senang

Eloisa Delgado (34) is een van de vele Kaapverdise vrouwen die op die manier naar Nederland kwamen. Ze is nu elf jaar in Nederland. Als puber had ze een droom. Ze wilde rechten studeren, zodat ze advocate zou kunnen worden. Omdat er in Kaapverdië geen universiteit is, wilde ze daarvoor naar Portugal. Op haar zestiende kwam er een kink in de kabel, toen ze net als veel andere Kaapverdise meisjes heel jong zwanger werd. Na de geboorte van haar zoon, zei haar moeder: ‘Ik heb geen geld om jou te helpen. Ga naar Nederland, een toekomst opbouwen voor jezelf, voor je zoon en voor ons.’ Via een huwelijk met een genaturaliseerde Kaapverdiaan kreeg Delgado een verblijfsvergunning. Samen met haar man en haar negenjarige dochtertje woont ze in Amsterdam. Haar nu zeventienjarige zoon woont bij haar moeder. ‘Elke keer dat ik hier lekker zit te eten, vraag ik me af wat zij op hun bord hebben,’ zegt ze. ‘Mijn moeder woont op São Vicente, waar ze met veertien mensen twee kleine kamers deelt: mijn stiefvader, twee van haar jongere broers, mijn broers en zussen en een aantal van hún kinderen. Eigen inkomen heeft mijn moeder niet. Als ik er niet zou zijn, zou ze van de tweehonderd euro die mijn stiefvader inbrengt moeten leven.’ Delgado werkt zes dagen per week voor een schoonmaakbedrijf. Daarmee verdient ze elfhonderd euro per maand. ‘Omdat ik hier ook mijn eigen huishouden draaiende moet houden, maak ik maandelijks gemiddeld 350 euro over naar huis. Verder stuur ik zo vaak mogelijk pakjes met kleren, schoenen en eten. Soms stuur ik zoveel naar huis dat ik voor mezelf nog maar honderd euro over heb om een maand van te leven.’

Eloisa Delgado is zich in Nederland nooit senang gaan voelen. ‘Het liefst zou ik vandaag nog terug willen,’ zegt ze. ‘Maar dat kan niet. Als ik nu terugkeer, kom ik met lege handen. Niet alleen zou ik zelf geen middelen van bestaan hebben, maar mijn hele familie zou er slechter aan toe zijn.’ Haar huidige droom: de Staatslote-

rij winnen, een huis laten bouwen op São Vicente en daar nog lang en gelukkig leven.

Vrijwel alle eerstegeneratiemigranten leven met een zeker heimwee naar hun geboortegrond. Om het idee van terugkeer in stand te houden worden er – zodra dat maar enigszins kan – huizen gekocht op het eiland waar ze zijn opgegroeid. Meestal functioneren die huizen als logeerplek tijdens de vakanties die worden genomen in het oude vaderland. Tijdens die vakanties wordt er flink uitgedeeld. Van enveloppen met geld tot en met meegebrachte luxe artikelen en de eigen kleding die ze bij zich hebben.

Ana Maria Bento, van het vrouwenhuis Casa Tiberias, woont inmiddels 22 jaar in Nederland. Veel familie heeft ze niet meer in Praia, de hoofdstad van Kaapverdië waar ze is opgegroeid. Toen ze hier een paar jaar was, heeft ze ervoor gezorgd dat haar moeder en zus zich ook in Rotterdam konden vestigen. ‘Mijn hele familie zit nu hier. Veel geld maak ik niet over naar Kaapverdië, maar ik ga er wel elk jaar heen op vakantie. Dan ben ik minstens drieduizend euro kwijt, waarvan het meeste opgaat aan het uitdelen van geld en cadeautjes. Eigenlijk spaar ik het hele jaar om daar letterlijk alles weg te geven. Ik kom altijd met lege koffers terug.’ Hoewel ze er zelf driftig aan meedoet, vindt Bento dat migranten hun goedgevendheid wel wat zouden kunnen temperen. ‘Sommige moeders in Kaapverdië krijgen elke maand geld van wel vijf verschillende kinderen die zijn weggetrokken. Die hebben het beter dan wij hier. Ze wonen in prachtige huizen, hebben de mooiste kleren en laten voortdurend zien hoe goed ze het hebben. Ze zullen nooit tegen hun kinderen zeggen: “Houd jij je geld maar om voor je eigen gezin iets goeds tot stand te brengen.” Ze genieten ervan andere Kaapverdianen de ogen uit te steken met hun rijkdom. Hoe meer geld ze krijgen, hoe meer kapsones ze hebben.’ Schrijnende verhalen kent ze ook van migranten die in Kaapverdië voor Sinterklaas spelen, maar in Nederland gebukt gaan onder de schulden die ze daarvoor maken.

Drama

Carlos Gonçalves (36) is het met haar eens. Hij is wethouder Sociale Zaken in de Rotterdamse deelgemeente Delfshaven, waar veel Kaapverdianen wonen. ‘De meeste Kaapverdianen willen elk jaar op vakantie naar Kaapverdië en dat kost ze veel geld. Sommige gezinnen geven wel tienduizend euro uit als ze daarheen gaan. Daar willen ze voldoen aan het beeld van de geslaagde migrant door het breed te laten hangen. Zijn ze hier terug, dan zitten ze in de financiële problemen, terwijl de mensen daar het idee hebben dat hun geëmigreerde familieleden geld zat hebben. Ik heb wel mensen gezien die suggereerden dat ze een hoge baan hadden, terwijl ze hier gewoon schoonmaakwerk deden. Veel Nederlandse Kaapverdianen hebben daar huizen laten bouwen, met het oog op terugkeer, maar voor velen is het ook een statussymbool. In de praktijk gaat bijna niemand daadwerkelijk terug. Daar zijn allerlei redenen voor: omdat hun kinderen zijn ingeburgerd in Nederland of omdat ze gebruikmaken van gezondheidszorg die daar niet voorhanden is. Sommige ouderen pendelen, een paar maanden daar en een paar maanden hier, maar de meeste huizen van migranten in Kaapverdië staan leeg of worden onderverhuurd. Daar gebeuren drama’s mee. Die huizen worden regelmatig leeggeroofd of totaal uitgewoond door de onderhuurders. Dat gebeurt omdat veel mensen daar het idee hebben gekregen dat migranten grote zakken geld zijn waar je naar believen uit kunt grabbelen.’

Een van de jongeren die ik sprak vindt dat de Kaapverdise overheid iets zou moeten doen aan de strooptochten die worden gehouden in de huizen van migranten. ‘Ze doen er niets aan om dat soort criminaliteit te voorkomen,’ zegt ze. ‘Daar ben ik echt kwaad over. Het is ondankbaar. Kaapverdië heeft zoveel te danken aan de migranten, en ze doen er niks voor terug.’ Tegelijk hekelte ook zij het showgedrag van migranten met hun vaak protserige huizen. ‘In Kaapverdië roepen de mensen voortdurend: “Kijk eens naar al die mooie huizen van migranten!” Maar ze weten niet wat die mensen daar allemaal voor

moeten doen. Heel zuinig leven en hard werken, soms in wel twee banen tegelijk.'

Iemand anders wijst erop dat het beeld van de geslaagde migrant de laatste jaren wel enigszins wordt bijgesteld. Tegenover de succesverhalen van de eerste migranten staan de nieuwe verhalen van Kaapverdianen die in de illegaliteit terecht kwamen en berooider dan ze vertrokken terugkeerden op hun geboorte-eiland. 'Daar zaten hoogopgeleide jongeren bij die in Nederland waren aangewezen op illegaal, ongeschoold en onderbetaald werk. Maar in het algemeen is de schaamte over hun mislukking zo groot dat ze nog liever als illegaal in Nederland blijven dan met hangende pootjes teruggaan. In Rotterdam ken ik Kaapverdianen die al negen jaar illegaal zijn. Hoe leef je dan? Is het dat waard? De status van in het buitenland wonen is voor hen belangrijker dan de manier waarop.'

Dienstmeisjes

Hoewel veel Kaapverdische Nederlanders beamen dat er in Kaapverdië een vertekend beeld is ontstaan van de welgesteldheid van migranten, vinden ze dat zichzelf niet anders kunnen dan blijven uitdelen. 'Zo zijn wij nu eenmaal,' krijg ik keer op keer te horen als ik vraag waarom ze het niet wat rustiger aan doen. Ze zijn het erover eens dat zij hier mogelijkheden hebben gekregen om iets op te bouwen voor zichzelf, hun kinderen en hun familie dáár. En dat ze 'nu eenmaal' alles wat ze hebben delen met mensen in Kaapverdië, want die hebben in het algemeen veel minder te besteden dan zichzelf. Dat roept de vraag op hoe het sinds het begin van de migratie van Kaapverdianen naar Nederland eigenlijk is gegaan met de ontwikkeling van Kaapverdië.

De Nederlandse Kaapverdianen zien hun oude vaderland als 'een land in opbouw'. Jarenlang moest alles geïmporteerd worden, tot de meest elementaire voedingsmiddelen aan toe, en voor de financiering daarvan was het land grotendeels afhankelijk van ontwikkelingshulp en de overdrachten van migranten. Op dit moment kan de Kaapverdische landbouw voor 35 procent in de eigen behoefte voorzien. Het grote wonder

sinds de onafhankelijkheid in 1975 is het onderwijs, dat met steun van buitenlands ontwikkelingsgeld sterk is gegroeid. Tegenwoordig gaan vrijwel alle Kaapverdische kinderen naar de basisschool en ook het aantal vwo-scholen is fors uitgebreid. Waar het nog aan ontbreekt is voldoende hoger onderwijs, maar er is inmiddels een universitair instituut in de hoofdstad Praia. Op het eiland São Vicente is vorig jaar een hogeschool voor sociale wetenschappen geopend en is nu een aantal hogere technische opleidingen. Door toedoen van een aantal betrokken Rotterdamse Kaapverdianen zijn er met de Hogeschool InHolland in Rotterdam besprekingen gaande om in Kaapverdië zowel een mbo- als een hbo-opleiding van de grond te tillen.

Bedrijvigheid van enige omvang is echter nog nauwelijks van de grond gekomen. Wel is er in de loop der jaren – vooral tussen 1991 en 2001 toen in Kaapverdië een liberale middenpartij aan de macht was – een ondernemersvriendelijk klimaat gecreëerd. Voor buitenlandse investeerders geldt bijvoorbeeld dat zij de eerste drie jaar geen winstbelasting hoeven te betalen. Een aantal ondernemende types uit de Nederlands-Kaapverdische gemeenschap ziet het sindsdien wel zitten hun actieradius uit te breiden naar de Kaapverdische eilanden. Of ze helpen een familielid bij het opstarten van een eigen bedrijf. Andere Nederlandse Kaapverdianen klagen erover dat de groei in hun geboorteland niet ten goede komt aan 'de gewone mensen'. In hun ogen zijn de verschillen tussen arme en rijke mensen in Kaapverdië de laatste jaren alleen maar toegenomen. 'Er zijn nu mensen die in grote luxe leven,' zegt een van die criticasters. 'Ze hebben een mooi huis, twee auto's en een hele serie dienstmeisjes. Aan de andere kant zie je veel straatkinderen en zijn er mensen die het soms met één warme maaltijd per dag moeten doen. De regering moet meer aan sociaal beleid doen, zodat de groei eerlijker wordt verdeeld.'

Toeristen

Een aantal jaren geleden verdween Kaapverdië van de VN-lijst van minst ontwikkelde landen. Wat onder meer tot gevolg heeft dat het land

Vrouwenmishandeling

Cristina wil in relatietherapie. Het gaat niet goed tussen haar en haar man. Uit liefde heeft ze destijds hem verkozen boven een andere Kaapverdische Nederlander die haar door middel van een huwelijk aan een verblijfsvergunning kon helpen. Dat was in 1993. Nu vraagt ze zich af wat haar toen bezielde, hoe het kan dat ze niet meteen doorhad dat deze man van het gewelddadige soort was. 'Ik was zó verliefd,' zegt ze. Ze kijkt naar de trouwfoto op de schoorsteenmantel. Stralend staat ze erop. Haar al even gelukkig ogende man aan haar zijde. 'In het begin hadden we het goed samen, maar dat was snel afgelopen.' Bijgestaan door een vriendin, die ook het nodige heeft meegeemaakt aan mishandeling door een echtgenoot van wie zij afhankelijk was voor haar verblijf in Nederland, vertelt ze haar verhaal. Hoe ze begin jaren negentig São Vicente verliet om in Nederland de kost te verdienen voor haarzelf en voor haar familie in Kaapverdië: een arm gezin bestaande uit haar moeder en een hele reeks broers, zussen en hun kinderen. Van haar salaris dat ze bij een schoonmaakbedrijf verdient, maakt ze maandelijks honderden euro's over naar huis en stuurt ze zo vaak mogelijk pakjes met levensmiddelen en kleren.

Korte tijd nadat ze was getrouwd en de procedure in gang was gezet die haar na de wettelijk vastgelegde termijn van drie jaar recht zou geven op een zelfstandige verblijfsvergunning, begon het. Haar eens zo lieve man begon haar te mishandelen. Zodra ze iets deed wat hem irriteerde vielen er klappen. Verschillende malen is ze zo toegetakeld dat ze dacht het niet te zullen overleven. Eén keer heeft haar man haar aan het einde van zo'n aframmeling de deur uit gegooid. Wekenlang zwierf ze over straat. Teruggaan naar

Kaapverdië was geen optie. Ze moest in Nederland geld verdienen, anders zou zij samen met haar hele familie in armoede vervallen. Uiteindelijk keerde ze bij haar man terug. En begon de mishandeling opnieuw.

Als ik Ana Maria Bento, coördinatrice van Casa Tiberias, het Kaapverdise vrouwenhuis in Rotterdam, over Cristina vertel, knikt ze begrijpend. In het vrouwenhuis worden vrouwen zoals Cristina opgevangen. 'Vrouwenmishandeling komt bij ons veel voor,' zegt ze. 'Dat vrouwen voor hun verblijf in Nederland jarenlang afhankelijk zijn van een echtgenoot speelt daarin een grote rol. Het gebeurt weleens dat die mishandeling stopt als de vrouw een zelfstandige verblijfsvergunning krijgt, maar niet altijd. In ons opvanghuis zitten veel vrouwen die de termijn van drie jaar niet hebben afgewacht en nu illegaal dreigen te worden. Voor Nederlanders is het moeilijk te begrijpen dat Kaapverdise vrouwen aan de ene kant zo zelfstandig zijn, terwijl ze zich aan de andere kant zo vaak door hun man laten slaan. Ik zeg altijd: onmiddellijk naar de politie gaan om aangifte te doen. Veel vrouwen denken dat de politie ze niet kan helpen. Of ze zijn gaan geloven in het gemopper van hun man. Dan denken ze dat het allemaal hun eigen schuld is.'

De man van Cristina is inmiddels opgehouden haar te slaan. 'Eigenlijk sinds ik mijn eigen verblijfsvergunning heb,' zegt ze. Maar koek en ei is het niet geworden. 'We hebben nu al maanden niet meer tegen elkaar gesproken. De enige reden dat ik bij hem blijf is omdat we samen een dochtertje hebben. Hij is dol op haar en ik wil haar haar vader niet afnemen. Ik zou zo graag een gezond gezinsleven willen. Daarom wil ik in relatietherapie. Hij wil het nergens meer over hebben, maar ik wil praten over wat er allemaal is gebeurd.'

bijna geen (Nederlands) ontwikkelingsgeld meer krijgt. Op dit moment geeft Nederland nog vijf miljoen euro uit aan Kaapverdië, geheel bestemd voor milieuprojecten. Grote Nederlandse ontwikkelingsorganisaties zoals de Novidon helemal geen zaken meer op de Kaapverdise eilanden. Wel wemelt het er van de grote en kleine ontwikkelingsprojecten die met steun van kleine particuliere migrantenorganisaties in

het buitenland worden opgezet, van opvanghuizen voor straatkinderen tot en met een keten van internetcafés.

Hoge verwachtingen zijn er van de opbouw van de toeristenindustrie. Vanuit Nederland is er al een scala aan georganiseerde reizen. Vooral naar Sal en Boa Vista, maar ook de andere eilanden – zoals Santo Antão, São Vicente en Fogo – hopen op een sterke aanwas van westerse toeris-

ten die eens iets anders willen dan Griekenland of Spanje.

Kaapverdië steekt zowel politiek als economisch gunstig af bij alle andere Afrikaanse landen in de regio, maar om nu te zeggen dat het land boven Jan is zou schromelijk overdreven zijn. Het begrotingstekort bedroeg vorig jaar nog 60 miljoen Amerikaanse dollars en de werkloosheid – officieel ruim 20 procent – is nog altijd zeer hoog. Het ziet er niet naar uit dat daarin op korte termijn verandering zal komen. De landseconomie blijft voor een belangrijk deel steunen op de giften van geëmigreerde Kaapverdianen. Wat dat betreft ziet het er somber uit. Vooral als het gaat om overdrachten uit Nederland. In 1978 was bijna een derde van het geld dat door geëmigreerde Kaapverdianen ‘naar huis’ werd gestuurd afkomstig uit Nederland. In 2002 was dat gedaald tot een tiende.

De Noorse sociaal-geograaf Jørgen Carling van het International Peace Research Institute in Oslo doet al enige tijd onderzoek naar de financiële banden tussen Rotterdamse Kaapverdianen en hun land van herkomst. Volgens Carling schommelt de tegenwoordige waarde van de jaarlijkse overmakingen uit Nederland tussen de zeven en veertien miljoen euro. Maar in de loop van die tijd is het aantal volwassen Nederlandse Kaapverdianen met vele duizenden gestegen. Per persoon wordt er dus minder overgemaakt. Het komt erop neer dat de Nederlandse Kaapverdianen in 1978 gemiddeld ruim vijfduizend euro (in waarde van 2002) overmaakten naar Kaapverdië, terwijl dat gemiddelde in 2002 uitkwam op minder dan zevenhonderd euro.

Carling benadrukt dat het hier om *officiële* overmakingen gaat. ‘Hoeveel geld mensen meegeven in enveloppen en besteden aan pakketten met kleding en voedingsmiddelen valt moeilijk te schatten. Maar mijn cijfers geven wel een tendens aan.’ De gestage vermindering van het totaalbedrag aan overmakingen verklaart hij uit een aantal ontwikkelingen. In 1978 bestond de volwassen populatie Kaapverdise Nederlanders nog voor een groot deel uit alleenstaande mannen die zowat hun hele maandsalaris ‘naar huis’ stuurden. Nadat hun gezinnen zich in

Nederland bij hen voegden bleven ze weliswaar geld sturen naar hun familie in het geboorteland, maar dat ging om aanzienlijk lagere bedragen dan voorheen. Tegelijk is in de loop der tijd het vreemdelingenbeleid aangescherpt, waardoor er in Nederland steeds minder eerste generatie Kaapverdianen bij kwamen die zich rechtstreeks ontfermden over hun familie dáár.

Huilend

De Kaapverdise overheid ziet de bui al hangen. Het liefst zou men zien dat Nederland wederom met ontwikkelingshulp over de brug zou komen, maar de bilaterale contacten die hierover zijn geweest, hebben tot nu toe niets opgeleverd en in Kaapverdië ziet men ook wel in dat daarin voorlopig geen verandering zal komen. Regelmatig reizen er ministers, burgemeesters en wethouders af naar Nederland op zoek naar alternatieven voor de sterk verminderde hulp en het gestaag dalende bedrag aan ‘overdrachten’. Om stedenbanden, zoals die tussen Rotterdam en de Kaapverdise hoofdstad Praia, van extra impulsen te voorzien, om ondernemers te interesseren voor het opzetten van een bedrijf op een van de eilanden en om de jongeren onder de Nederlandse Kaapverdianen te stimuleren iets voor het geboorteland van hun ouders te doen. Allemaal activiteiten die worden gestut en gesteund door Nederlandse Kaapverdianen met een warm kloppend hart voor het oude vaderland.

‘Wij hebben onze hoop gevestigd op de jongeren,’ zegt de 53-jarige Carlos Gonçalves (oom en naamgenoot van de wethouder van Delfshaven) die zich sinds jaar en dag inzet voor allerlei vormen van solidariteit met Kaapverdië. ‘Wij hebben *individueel* hulp gegeven, zij kunnen een bijdrage leveren om de ontwikkeling van Kaapverdië een *structurele* impuls te geven. Onze zakenmensen zouden bijvoorbeeld kunnen investeren in de toeristenindustrie, hoger opleiden kunnen helpen het onderwijs en de gezondheidszorg te verbeteren en politici van Kaapverdise huize kunnen hun invloed gebruiken om te lobbyen bij het Nederlandse bedrijfsleven.’ Gonçalves weet ook wel dat

slechts weinig jongeren staan te trappelen om hun actieradius uit te breiden naar het land van hun ouders. 'De Kaapverdise overheid weet dat ook,' zegt hij. 'Daarom is kortgeleden het Instituut voor Migratie opgericht. Dat instituut gaat actief beleid voeren om jonge mensen van Kaapverdise afkomst te stimuleren echt iets voor ons land te doen.'

Met voldoening constateert Gonçalves dat er onder de wat hoger opgeleide jongeren voldoende belangstelling is voor de vierjaarlijks georganiseerde bijeenkomsten voor tweede generatie Kaapverdianen van over de hele wereld. Kinderen van Kaapverdise migranten uit Amerika, Brazilië, Portugal, Nederland en andere Europese landen waar Kaapverdianen zich vestigden, komen dan bijeen om ervaringen uit te wisselen, na te denken over de stand van zaken op de West-Afrikaanse eilandengroep en hun *roots* te ontdekken. Tot nu toe zijn er drie van die bijeenkomsten geweest: in Portugal, Nederland en Kaapverdië.

Neusa Gomes (25) is de dochter van een voormalige zeeman en een schoonmaakster, en ze was drie jaar geleden van de partij toen zo'n jongerenbijeenkomst plaatsvond in Kaapverdië. Voor haar was het de eerste keer dat ze de geboortegrond van haar ouders betrad. 'Ik ben helemaal niet met Kaapverdië opgegroeid,' zegt ze. 'Mijn ouders vertelden er nooit veel over.' Geëmotioneerd vertelt ze hoe ze tot in het diepste van haar ziel werd geraakt toen ze bij aankomst in Kaapverdië de vliegtuigtrap afdaalde. 'Het was op mijn verjaardag. Die verjaardag werd voor mij een wedergeboorte. Huilend heb ik de grond gekust. De beste vergelijking met wat er toen door mij heen ging is die met een zwangere vrouw die na negen maanden bevalt van het kind dat ze al die tijd met zich meedroeg. Kaapverdië zat altijd in mijn hoofd en in mijn hart. Dat drong pas echt tot mij door toen ik daar aankwam. Vervolgens heb ik er drie weken in een roes geleefd. Het was fantastisch alleen maar mensen te zien die net zo'n kleur hebben als ik en dezelfde taal spreken als ik. Daar hoefde ik bijvoorbeeld nooit – zoals net weer bij jou –

mijn naam te spellen. De mensen daar herkennen mijn naam meteen.'

Huidskleur

Gomes vindt het jammer dat er onder jonge Kaapverdise Nederlanders zo weinig belangstelling is om 'iets te doen' voor het oude vaderland van hun ouders. 'Er zijn er veel die alleen maar met zichzelf en met de laatste mode bezig zijn.' Aan de andere kant constateert zij dat er onder de jongeren in haar omgeving een groeiende groep op zoek gaat naar hun wortels. Ze werkt bij *Avanço*, de Rotterdamse koepelorganisatie van een aantal Kaapverdise organisaties. Verder is ze onder meer producent/regisseur bij het Rotterdams-Kaapverdise tv-programma *Morabeza*, heeft ze een eigen radioprogramma gehad bij een van de Kaapverdise radiostations in Rotterdam, zingt ze en schrijft ze gedichten en verhalen. Ze wil 'iets structureels aanpakken' voor Kaapverdië. Want daar heeft het volgens haar tot nu toe aan ontbroken. Geld sturen naar kennissen vindt ze geen oplossing voor de ontwikkelingsproblemen van haar land. 'Kaapverdië heeft veel te lang geleund op de individuele giften van migranten. Ik zie veel meer in ontwikkelingsprojecten en investeringen die de hele bevolking ten goede komen. Daarnaast vind ik dat de regering van Kaapverdië maar eens aan sociaal beleid moet gaan doen. Ze zouden belasting moeten heffen om een herverdeling van de welvaart onder de bevolking tot stand te brengen.'

Zelf is Gomes betrokken bij het van de grond krijgen van de Mena Foundation. Doel van de Foundation: speeltuinen bouwen voor de kinderen op Kaapverdië. Eerst wil ze nog een paar cursussen doen en dan wil ze haar kennis en ervaring als programmamaker/journalist inzetten om de Kaapverdise journalistiek te verbeteren. Daar wonen is voor haar – voorlopig – geen optie, maar ze zou wel regelmatig in Kaapverdië willen verblijven om bij te dragen aan de ontwikkeling van het land. 'Ik vind dat jongeren die iets kunnen doen ook de plicht hebben zich in te zetten voor hun land.'

Adilson Fortes (23) is hbo-student. Zijn vader was eerst zeeman en later autospuitser, zijn moeder werkte onder meer als keukenhulp in een verpleeghuis. Ook hij is geboren en getogen in Rotterdam. 'Ik ben student, dus heb ik weinig geld om weg te geven, maar ik denk niet dat ik later veel zal investeren in allerlei projecten op Kaapverdië. Als ik al een deel van mijn geld aan Kaapverdië ga uitgeven, zal het vooral zijn aan mensen die ik ken. Als mijn ouders weer op Santo Antão zouden gaan wonen bijvoorbeeld. Dan zou ik ze wel wat sturen als ze iets nodig hebben. Tot nu toe ben ik nooit betrokken geweest bij projecten. Ik heb ook nooit meegedaan aan *fund-raising* feestjes. Wel geef ik cadeautjes mee voor bekenden daar als mijn vader en moeder op vakantie gaan naar Santo Antão. Zelf ben ik er maar twee keer geweest. Ik vond het prachtig. Omdat er alleen maar mensen met mijn eigen huidskleur wonen, heb je daar nooit het gevoel allochtoon te zijn. Maar ik zou daar niet kunnen wonen. Het is fantastisch als jongeren die hier zijn geboren daar willen werken, maar ik zou het niet kunnen. Ik ben een echte Rotterdamse Kaapverdiëaan. Daar mis ik de Kaapverdise gemeenschap hier en de luxe waaraan ik gewend ben. Ze hebben daar ook een andere mentaliteit; een zeer trage, bureaucratische manier van werken. Het lijkt mij moeilijk je daaraan aan te passen.'

Professioneel

De roep om 'iets structurelers' naast de persoonsgebonden steun en de moeilijk te controleren initiatieven zoals de sponsorfeestjes – vaak georganiseerd door een van de vele Kaapverdise voetbalclubs – wordt alom gehoord. In Rotterdam is een groeiende aanwas van grootser opgezette initiatieven, projecten en plannen die Kaapverdië meer blijvende steun moeten geven. Van kinderopvangprojecten tot en met buurtbanden tussen Rotterdamse wijken en Kaapverdise wijken of dorpen, van inzamelprojecten van naaimachines tot en met de samenwerking van een Rotterdamse woningcorporatie met de Kaapverdise overheid om daar iets te doen aan sociale woningbouw. Deelraadswethouder Car-

los Gonçalves wijst erop dat er in het verleden veel is misgegaan met het projectmatig oversturen van spullen naar Kaapverdië. 'De organisatiecomités hier hadden vaak geen idee hoe ze een en ander goed konden organiseren. Vaak verzuimden ze de overheid daar in te lichten dat de spullen eraan kwamen, zodat hulpgoederen in de havens bleven liggen. Of ze kwamen in financiële problemen omdat ze dachten dat ze er waren met het inzamelen van spullen. Dan vergaten ze de transportkosten en moesten ze daar zelf voor opdraaien. Soms werd er ook rotzooi gestuurd. Medicijnen waarvan de uiterste gebruiksdatum allang was verlopen, vieze matrassen, kapotte koelkasten. Doordat dit soort verhalen in Nederland bekend werden, is de animo om bij te dragen aan dat soort projecten een tijdlang veel minder geweest. Langzamerhand zie je wat meer organisaties ontstaan die een en ander professioneler aanpakken.'

'Professioneel' is het woord dat vaak valt als Dilce Duarte van de vrouwencommissie van Casa Tiberias vertelt over de plannen voor een groot project voor vrouwen in Kaapverdië. 'Doel is ervoor zorgen dat alleenstaande moeders en vrouwen uit arme gezinnen iets kunnen opzetten waarmee ze hun eigen inkomsten kunnen genereren. Kaapverdise vrouwen kunnen bijvoorbeeld handwerkproducten, kleding en kunstwerken maken die hier op de markt gebracht kunnen worden. Op dit moment zijn we Nederlandse bedrijven en instanties aan het benaderen die mee zouden kunnen werken. In Kaapverdië zijn we bezig met het opzetten van een vrouwencommissie die daar een en ander kan gaan organiseren. Ons doel is uiteindelijk op alle negen Kaapverdise eilanden zo'n project van de grond te krijgen.'

Water

Een van de oudste projecten die van meet af aan op een professionele – via jaarverslagen controleerbare – manier werden georganiseerd is de Stichting Water voor Leven van Agnelo Spínola, die voor zijn werk ten behoeve van de stichting werd onderscheiden met het ridderschap in de Orde van Oranje-Nassau. Het idee voor Water

voor Leven ontstond toen Kaapverdië na de onafhankelijkheid werd geconfronteerd met jarenlang aanhoudende droogte waardoor vrijwel alle oogsten mislukten. In 1979 deed de regering een noodkreet uitgaan naar alle Kaapverdianen in het buitenland; in Kaapverdië werd een grote bijeenkomst gehouden voor migranten om te kijken op welke manier de migranten konden bijspringen. Vooral Fogo, het eiland waar Agnelo Spínola is opgegroeid, lag er treurig bij. Terug in Gouda zamelde Spínola samen met (Nederlandse) vrienden, collega's en familieleden zoveel geld in dat er een vrachtwagen kon worden aangeschaft. Op die vrachtwagen werd een watertank gemonteerd, zodat deze dienst kon doen voor de distributie van drinkwater. Het was het begin van wat zou uitgroeien tot het huidige project. Met hulp van het fonds voor Kleine Plaatselijke Activiteiten van de Nederlandse organisatie NCDO wordt jaarlijks zo'n 50.000 euro bijeengebracht. In de loop der jaren heeft de Stichting Water voor Leven ervoor gezorgd dat er op Fogo negen opslagreservoirs werden gebouwd die gemiddeld 400.000 liter drinkwater kunnen bevatten. Dankzij deze zogenoemde *cisternes* is er een einde gekomen aan de kilometerslange voettochten die de inwoners van Fogo dagelijks moesten afleggen om aan drinkwater te komen. Inmiddels doet Spínola's stichting meer dan het aanleggen van watersystemen. Water voor Leven heeft er onder meer voor gezorgd dat er op Fogo twintig schoollokalen werden gebouwd, een naaischool werd opgezet en een flink aantal kinderen op school computers tot hun beschikking hebben. Spínola begeleidt het project zelf. 'Ik ga daar drie keer per jaar heen. Om afspraken te maken met de Kaapverdische regering en contact te onderhouden met de stichting die we daar hebben gevormd en die de werkzaamheden op Fogo organiseert. Op Fogo werken we samen met een bouwteam dat werkgelegenheid biedt aan zo'n zestien mensen.'

Voor de toekomst ziet Spínola een probleem: 'Tot nu toe ben ik de sleutel van ons project. Ik ben nu 66 jaar oud en word er natuurlijk niet jonger op. Er is nog niemand die het van mij kan overnemen als ik ziek word of kom te overlijden.

Er zijn in Nederland maar weinig mensen van Fogo. Nu kijk ik naar mijn zoon, mijn dochter en schoonzoon. Ik hoop dat een van hen mijn werk overneemt als ik het niet meer kan. Of ze dat zullen doen? Ik ben er nog niet helemaal zeker van.'

Marja Vuijsje is journalist.

Literatuur:

- Henny Strooij: 'Eilanden aan de Maas: de Kaapverdische gemeenschap van Rotterdam'; in: *Afrikanen in Nederland*, Ineke van Kessel en Nina Tellegen (red.), Leiden, 2000
- 'Kaapverdianen vergeten Kaapverdië niet'; in: *Internationale Samenwerking*, mei 1999
- Stichting Buitenlandse Werknemers Rijnmond: *De Stille Migrant: themanummer Kaapverdianen*, 1991
- Eva Reekers: *Migrant en Achterblijvers; de contacten tussen Kaapverdianen in Rotterdam en Santo Antão*, afstudeerscriptie Antropologie, Universiteit van Amsterdam, 1997
- Jørgen Carling: 'Migration in the age of involuntary immobility: theoretical reflections and Cape Verdean experiences'; in: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 28, No. 1: 5-42
- Jørgen Carling: 'Crescem ou descem as remessas de Holanda para Cabo Verde?'; in: *Letra des Ilhas*, juli 2003
- John van Tiggelen: 'Stichting uit Gouda helpt Kaapverdianen aan drinkwater'; in: *H2O*, 24-2002
- Stichting Water voor Leven: *Jaarverslag 2002*
- Ivo Libregts en Frans Moors: *Herkomst van schulden, een onderzoek naar schuldbvorming onder etnische minderheden*, Sociale Zaken en Werkgelegenheid, gemeente Rotterdam

Somalië:

Inwoners: 7,5 miljoen

Bruto nationaal product: 4,5 miljard dollar
(p/p 2 dollar per dag; Nederland: 80 dollar)

Inkomsten uit export: 110 miljoen dollar

Inkomsten uit hulp: 110 miljoen dollar

Inkomsten uit overdrachten: 500-800 miljoen dollar

Deze cijfers zijn schattingen op basis van meerdere bronnen.

Somalische migranten in Nederland: 27.000

Overdrachten vanuit Nederland: 25 mln euro
(zeer ruwe eigen schatting)

Overleven in tijden van oorlog

Door Jelle van der Meer

Op de aanslag van 11-9 volgde de aanslag van 7-11. Op die dag in november van 2001 zette de Amerikaanse regering het Somalische bedrijf Al-Barakaat op een zwarte lijst wegens vermeende connecties met Al Qaeda. De kantoren van het bedrijf werden gesloten en de tegoeden bevroren. Bush trof daarmee de toch al armzalige economie van Somalië op een gevoelige plek. Al-Barakaat was een soort bank via welke Somalische migranten geld overmaken naar het thuisland. Deze overdrachten zijn de belangrijkste inkomsten voor het in burgeroorlog verkerende Somalië en een groot deel van de 7,5 miljoen inwoners wordt feitelijk in leven gehouden door de bijdrage van familie of bekenden in het buitenland. Geen wonder dat in Mogadishu en ook elders in het land in de dagen na 7-11 paniek uitbrak. Mensen gingen woedend de straat op om te protesteren tegen de Amerikaanse ingreep.

Al-Barakaat, met veertig kantoren wereldwijd, werkte volgens het zogenaamde *hawala*-systeem. Geld dat op de ene plek wordt afgegeven, wordt na een telefoontje vrijwel onmiddellijk op een andere plek uitbetaald. Het is snel en goedkoop. *Hawala* is in de Arabische wereld populair en het systeem is in Somalië door het ontbreken van officiële banken de enige manier om geld het land in te krijgen. Ook VN- en EU-instellingen en westerse ngo's in Somalië maken er gebruik van. Probleem is dat door het informele karakter controle op de geldstromen onmogelijk is en volgens de Amerikanen sluisde Al-Barakaat vele miljoenen door naar Bin Laden en zijn makers. De eigenaren van het bedrijf, dat ook

actief was in de telecommunicatie en de post, ontkenen elke betrokkenheid. De Amerikanen hebben nooit bewijzen overlegd.

Somalië was in rep en roer, maar de door sommigen voorziene humanitaire ramp bleef uit. Al-Barakaat was weliswaar veruit de grootste *hawala*-bank maar niet de enige. Andere banken sprongen onmiddellijk in het gat, zodat de geldstroom boven verwachting snel weer op gang kwam en de gevolgen van de Amerikaanse maatregel beperkt bleven tot de korte termijn. Het was zoals de Amerikaanse Somalië-expert Kenneth Menkhaus onmiddellijk na de maatregel al voorspelde in de *Washington Post*: 'Ik weet zeker dat de sluiting voor ongemak zorgt in sommige streken, maar op geen enkele manier zal het de toestroom van geld naar Somalië stoppen. Somaliërs zijn zeer innovatief als het aankomt op het verplaatsen van geld.'

Anarchie

Improviseren om te overleven hebben de Somaliërs de afgelopen jaren wel moeten leren. Het land verkeert in een staat van anarchie sinds 1991. Toen kwam er een einde aan het bewind van president Siad Barre, de man die zijn land onder meer meesleepte in een rampzalig socialistisch experiment en een uitzichtloze oorlog met Ethiopië over de Ogaden. Zijn dictatuur leidde binnenslands tot steeds gewelddadiger verzet van verschillende kanten. Na zijn val in 1991 escaleerde dat tot een burgeroorlog die voornamelijk uitgevochten werd langs clanlijnen. Oorlog en honger leidden in die eerste helft van de jaren negentig tot naar schatting een half miljoen doden en een enorme vluchtelingenstroom naar de omliggende landen Djibouti, Ethiopië en Kenia. De VN zonden in 1992 een interventiemacht die jammerlijk faalde en definitief afdroop in 1995. Inmiddels is het de laatste jaren in het Noorden en midden van het land behoorlijk rustig. Het Zuiden daarentegen is door gevechten en ontvoeringen nog altijd zeer onveilig, en dat geldt zeker voor de hoofdstad Mogadishu. Naar schattingen van de VN verblijven er op dit moment nog ongeveer

400.000 gevluchte Somaliërs in de omliggende landen, de meesten in Kenia en in de Golfstaten. Ongeveer hetzelfde aantal, precieze cijfers zijn er niet, is doorgetrokken naar Europa, Canada, Amerika en Australië.

Nederland telt na Engeland de meeste Somaliërs van Europa, ruim 27.000 volgens de CBS-statistiek; daarmee vormen ze de grootste Afrikaanse gemeenschap in Nederland. Deze vluchtelingen hebben hun land gedwongen verlaten. In hoeverre voelen ze zich betrokken bij het thuisland? Hoe ervaren ze dat er vanuit Somalië, als gevolg van de armoede en de afwezigheid van een overheid, waardoor basale voorzieningen als onderwijs en gezondheidszorg ontbreken, veelvuldig een beroep op hen wordt gedaan? En hoe kijken ze aan tegen een bijdrage aan de wederopbouw van het land?

Telefoontje

‘Families en dorpen die niemand in het Westen hebben, zijn slecht af,’ aldus Farimos (36). Hij ontvluchtte Somalië in 1989 nadat hij opgepakt was voor het uitdelen van pamfletten tegen het Barre-bewind. Door omkoping wist hij uit de gevangenis te ontkomen, en via Italië kwam hij in Nederland terecht. Sinds vijf jaar is hij in dienst van de Vereniging Vluchtelingenwerk, in Brabant, als trainer van vrijwilligers. Farimos onderhoudt nu zijn twee moeders – zijn in gevangenschap overleden vader had twee vrouwen. Hij stuurt ze iedere maand elk honderd dollar, voor hun eerste levensonderhoud. Als er extra kosten zijn, bijvoorbeeld bij ziekte, stuurt hij meer. ‘Daar hou ik rekening mee. Zoals ik spaar voor een auto spaar ik ook voor mijn moeders.’ Ook andere familieleden in Somalië bellen hem regelmatig op voor hulp en krijgen dan iets toegestopt en dat is zelden onder de honderd dollar.

Keen (34) woont in Deventer. Zij ondersteunt haar twee zussen en twee broers (de oudste is 25 jaar) die gevlucht zijn naar het Noorden van Kenia. Maandelijks maakt ze tweehonderd euro over. Haar ouders leven niet meer. ‘Ik ben de oudste, dus voel ik me verantwoordelijk.’ Keen vluchtte in 1995 uit Mogadishu toen die stad

door moorden en verkrachtingen steeds gevaarlijker werd. Via Ethiopië, Djibouti en Frankrijk kwam ze uiteindelijk naar Nederland. Na een mbo-opleiding kreeg ze werk in het opvangcentrum in Schalkhaar als ama-begeleider, maar die baan raakte ze onlangs kwijt door het teruggelopen aantal asielzoekers. Nu heeft ze kleine, losvaste baantjes. Dat heeft gevolgen voor het geld sturen. Keen: ‘Ik kan nu niet meer maandelijks een bedrag overmaken. Ik heb gezegd: “sorry, ik heb even geen geld”. Ik ga me niet in de schulden steken.’

Dat heeft Ali (34) wel gedaan. Hij heeft een schuld van 25.000 euro, niet alleen als gevolg van het overmaken van geld, maar wel mede daardoor. Hij stuurt geld eigenlijk sinds het allereerste begin dat hij hier in 1990 arriveerde. De verzoeken om hulp kwamen vooral van neven, nichten en oud-klasgenoten die naar elders gevlucht waren, met name uit de kampen in Kenia en Ethiopië. ‘Dan vroegen ze vijftig dollar voor levensonderhoud of duizend dollar voor een ticket naar het Westen. Hoe ze me wisten te vinden? Via via, de informatie onder Somaliërs gaat razendsnel.’ Hij had toen nauwelijks geld. ‘Ik had alleen een asielzoekersuitkering van 450 gulden per maand, maar als ik dan een telefoontje kreeg, zei ik toch vaak weer ja en dan ging ik bij vrienden langs om te lenen. Wat ik kon krijgen stuurde ik op. Eén keer heb ik de 450 gulden van mijn uitkering meteen na ontvangst weggestuurd. Dan zag ik zelf wel hoe ik rondkwam.’

Wasmachine

Ali zat in 1989 drie maanden in de gevangenis. Toen hij vrijkwam drong zijn moeder aan op zijn vertrek. Hij is de op een na jongste van negen broers (van verschillende moeders) die allen reeds het land uit gevlucht waren. ‘Ik wilde bij mijn moeder blijven maar zij zei dat ze zich wel zou redden.’ Zijn broers betaalden een ticket naar Koeweit waar een van hen woonde. Toen vlak daarna Irak het land binnen viel, vluchtte Ali verder, via Jordanië naar Nederland (‘dat was het goedkoopste valse visum’). Na vier jaar kreeg hij asiel. ‘Die jaren wachten waren vreselijk. Een vrijwilliger van Vluchtelingenwerk heeft mij

Nederlands en Nederland geleerd.’ Na veel vrijwilligerswerk en kleine baantjes is Ali nu in dienst van de gemeente Rotterdam als begeleider van nieuwkomers.

Een optelsom heeft hij nooit gemaakt maar hij schat dat hij alleen al aan vrienden en neven en nichten wel twintigduizend gulden heeft weggegeven. ‘Toen ik moest verhuizen en zesduizend gulden inrichtingskostenvergoeding kreeg, heb ik dat in zijn geheel weggegeven. Een nacht belde op, ze was gevlucht naar Jemen en het ging haar daar heel slecht. Ik ben met haar opgegroeid, dat kon ik niet weigeren. Wat ze met het geld gedaan heeft, heb ik haar zelf nooit gevraagd. Via via heb ik gehoord dat ze er haar schulden mee heeft afbetaald en er een smokkelvlucht naar Italië mee heeft bekostigd. Helaas was “de lijn niet gelukt”, zoals dat heet.’

Vanaf 1993 maakt hij aan zijn moeder in Mogadishu honderd gulden per maand over en inmiddels is dat honderd euro. Zijn broers geven ook, de ene iets meer dan de andere en in totaal ontvangt zijn moeder zo elke maand vier- tot vijfhonderd euro, vertelt Ali. ‘Dat is veel, ja. Twee jaar geleden was ik bij haar in Somalië. Ik zei: “Moeder, je bent een rijke vrouw, ik ben benieuwd wat je allemaal met dat geld doet.” Ze vertelde dat er elke dag dertig tot vijftig mensen bij haar langs komen, vrienden, familie, armen. Die gaan met wat zakgeld naar huis. Ze heeft niets gespaard. Ze woont in een klein huis met haar blinde zus, geen wasmachine, geen koelkast, geen luxe. Ze geeft alles weg. Ik ben trots op mijn moeder.’

Kop koffie

‘Ik ben niet de enige die geeft hoor, heel veel Somaliërs geven,’ benadrukt Ali. Inderdaad, Somaliërs geven gul, zo blijkt uit een rondgang door de gemeenschap. En er zit een patroon in. Naar moeder(s) gaat er, als het financieel enigszins mogelijk is, maandelijks een vast bedrag, dat varieert van zo’n vijftig tot tweehonderd euro. Soms gaat er ook maandelijks geld naar oma, broers en zussen, en dat is vooral het geval als er kinderen in huis zijn. Incidenteel gaan er bedragen naar andere familieleden – en de familie is

groot (mede dankzij polygamie: ‘Opa had vijftig kinderen’, vertelt iemand) – en soms naar vrienden, meestal oud-klasgenoten. Het geven gebeurt altijd na een verzoek om geld. Is ingaan op zo’n verzoek een plicht of een gulle gift? Ali: ‘Bij een vriend is het een gift. Zo iemand wil je helpen. Bij familie is het een taak, een moeten uit verantwoordelijkheid. Als mijn moeder belt en zegt: “Ali, ik heb een probleem”, dan geef ik alles. Aan de ene kant geeft dat voldoening, aan de andere kant een financieel probleem. Als ik kan geven voel ik me een gezegend man, maar als ik dan vervolgens geen geld heb voor een kop koffie baal ik.’

Over het totaal aan overdrachten naar Somalië bestaan slechts schattingen, omdat het *hawala*-systeem geen sporen nalaat. Die schattingen lopen uiteen van 500 miljoen tot 800 miljoen dollar per jaar, maar de herkomst ervan is onduidelijk. Ook de laagste inschatting is hoog, want dat is ongeveer tien keer zoveel als het bedrag aan officiële ontwikkelingshulp en het is een achtste van het nationaal inkomen van Somalië. (Dat is overigens niet onmogelijk: Albanië bijvoorbeeld krijgt een zesde van haar nationaal inkomen uit overdrachten en Jordanië zelfs een vijfde, aldus berekeningen van de Wereldbank, die geen cijfers heeft over Somalië.) Als we het aantal Somaliërs in rijkere landen schatten op een half miljoen, betekent dat dat er gemiddeld duizend dollar per migrant per jaar wordt overgemaakt naar het moederland. En dat zou weer betekenen dat er vanuit Nederland dit jaar 27 miljoen dollar naar Somalië gestuurd wordt.

Wraak

Het geven, of eigenlijk vooral het delen, heeft in de Somalische cultuur met haar nomadische traditie (nog altijd leeft het grootste deel van de bevolking van veeteelt) een belangrijke functie. De onderlinge afhankelijkheid is groot. Familiesolidariteit is van belang om te overleven. Farimos, de medewerker van Vluchtelingenwerk: ‘Wie meer heeft dan nodig, wordt geacht een deel weg te geven aan familieleden die te weinig hebben. De familie vormt zo een verzekering tegen armoede, ziekte en problemen. Daar zijn

ook allemaal regels voor. Kinderen die hun ouders verliezen worden door broers of zussen, of ooms of tantes (tot de zesde of zevende graad) in huis genomen. Of als het oudste kind al oud genoeg is geeft de familie geld voor een bedrijfje zodat diegene zijn broers en zussen kan onderhouden. In dat soort gevallen gaan de mannen van de “familie”, de zogenaamde kleine clan, in beraad en bespreken wie betaalt en hoeveel. Zo worden allerlei problemen afgedaan, ook huwelijken en scheidingen. Traditioneel bijvoorbeeld ook het afkopen van wraak als iemand uit de familie een misdaad heeft gepleegd. Een moord is dan honderd kamelen voor de gedupeerde familie.’

De migratie lijkt vooralsnog voor deze familie- verhouding geen barrière. Farimos: ‘Bijvoorbeeld, de zoon van een neef van mijn moeder – dat heet bij ons “broer” – zat in de gevangenis in een Arabisch land en mijn moeder belde mij op of ik vijfhonderd dollar kon geven om hem te helpen. Daar was familieberaad over geweest, en ik was samen met drie anderen aangewezen voor dat bedrag. Stel dat zo iemand een rijke vader heeft, dan hoeven anderen niet of minder bij te dragen. In dit geval heb ik onderhandeld. Ik heb gezegd: “Moeder, waarom vragen jullie die en die neef ook niet om een bijdrage?”, en zo is het uiteindelijk 250 dollar geworden. Het is een verantwoordelijkheid die ik voel en waarvan ik weet dat anderen die voor mij voelen. Als ik ergens, waar dan ook, in de problemen kom kan ik altijd bij familie terecht.’ Een verantwoordelijkheid die behalve voor familie ook bestaat voor dorps- en clangenoten. Iedereen die geld stuurt weet dat een deel ervan gebruikt wordt om weg te geven aan anderen, zoals de moeder van Ali doet. Zoals iemand het formuleert: ‘Een huis in Somalië is nooit zonder gasten. Van elke tien euro die ik aan mijn moeder geef, weet ik dat ze er vijf doorgeeft aan anderen.’

Smokkelaar

Maar niets menselijks is de Somaliër vreemd: de solidariteit gaat niet altijd van harte. Farimos: ‘Dan belt mijn broer omdat er weer een oom ziek is en dan zeg ik weleens “nee”. Als vervolgens

mijn moeder belt en “ja” zegt, dan moet ik toch. “Wij zijn van jou afhankelijk,” zegt ze dan. Ik word, om het in Nederlandse termen te zeggen, emotioneel gechanteerd.’ En dan blijkt de afstand toch een rol te spelen. ‘Ik ben een beetje verwesterd. Door de telefoon kan ik makkelijker de boot afhouden. Ik moet wel een smoes verzinnen, bijvoorbeeld dat ik geen geld heb. Ik kan niet zeggen: “Ik wil niet”, wel: “Ik kan niet”.’

Shirtoon (34) zal zich hierin herkennen. Hij is sinds 1988 in Nederland en onderhoudt zijn moeder en onderhield ook jarenlang zijn vader en broer. ‘Ik baalde er weleens van, zoveel geld kon ik niet altijd missen, maar het moet. Het is een opoffering voor mijn familie. Nee verkopen aan vader en moeder is ondenkbaar. Zelfs onderhandelen met mijn moeder kan ik niet. Zij zit zo hoog, dat durf ik niet. Met mijn broer wel. Die vraag ik naar het hoe en waarom. Die moet me overtuigen.’

Shirtoons vlucht uit Somalië is een filmscenario waard. Hij ontdook op zijn zeventiende de militaire dienst en meldde zich aan bij de guerrillabeweging waar zijn broer bij zat. Na een paar maanden vertrok hij daar weer omdat hij die verzetsbeweging niets beter vond dan president Barre: een regime van hiërarchie en geweld. Hij werd smokkelaar, eerst spijkerbroeken, toen ivoor, van Kenia en Tanzania naar India en Thailand. Grote bedragen en levensgevaarlijk. Op zijn negentiende wist zijn zus in Canada hem over te halen naar dat land te komen. Bij het overstappen op Schiphol werd zijn valse paspoort ontdekt en kon hij niet verder. Hij vroeg asiel aan in Nederland. ‘Daar zat ik als ivoor-smokkelaar uit Afrika opeens in een asielzoekerswoning in een dorpje in Noord-Holland.’ Hij is nu al jaren tolk-vertaler voor rechtbanken en omroepen.

Vanaf 1994 maakte hij maandelijks zeventienhonderd gulden over. Zijn ouders waren gescheiden, moeder was gevlucht naar Puntland, de deelstaat die het midden en Noordwesten van Somalië omvat, zijn vader zat in het Zuiden. ‘Op een gegeven moment ging er iets mis. In 1996 of 1997 ging mijn vader steeds meer geld vragen – driehonderd, vierhonderd dollar. Hij zei niet

waarvoor. Ik begon te vermoeden dat hij moest betalen voor zijn veiligheid. Toen heb ik hem aangespoord naar het veiliger Noorden te verhuizen.'

Vrachtauto

Het grootste deel van de overdrachten is, bij gebrek aan werk in Somalië, inkomensvervangend en wordt besteed aan het overleven van armoede en oorlog: eten, kleren, medicijnen, huis en incidenten als hierboven aangehaald. Een deel van de overdrachten wordt echter ook geïnvesteerd. Dat gaat soms om grote bedragen. Shirdoon kocht met een broer en zus, die ook in het Westen zitten, een vrachtwagen voor zijn broer in Galgayo, een stad in Midden-Somalië. 'Er kwamen daar halverwege de jaren negentig veel vluchtelingen vanuit het onveilige Zuiden. Die mensen hadden huizen nodig, er moest gebouwd worden. Toen heb ik mijn broer gebeld, in heel Galgayo bleek maar één vrachtauto te zijn. Toen hebben we er een voor zeventien dollar uit Dubai over laten komen. Hij heeft er veel geld mee verdiend.' Dat geld is besteed om huizen te bouwen voor zijn vader, zijn moeder en voor zijn broer zelf. 'En ooms en tantes moeten ook wat hebben.' De maandelijkse overdrachten konden daarna worden vermindert.

Shirdoon heeft ook kleine investeringen meegefinancierd van vrienden en familie van zijn vrouw. 'Dan bellen ze en willen ze een handje of restaurantje beginnen en moeten ze spullen kopen. Voor tweehonderd dollar komen ze een heel eind. "Ik betaal wel terug," zeggen ze dan, maar dat is beleefdheid. Zij hebben van mensen in het Westen het beeld dat ze het altijd allemaal goed hebben en dat wij het dus ook niet terug mogen vragen. Ik hoef het ook niet terug.'

Farimos gaf een paar jaar geleden duizend dollar aan een tante om een winkel te beginnen. 'Zij is een alleenstaande moeder met kinderen, ze was totaal berooid. Die winkel loopt prima en nu kan zij weer anderen onderhouden.' Abdullah (39), sinds 1989 in Nederland, heeft in de havenstad Bosaso, in het uiterste Noorden, een broer met een kamelenhandel. Af en toe moet

Abdullah bijspringen en stuurt hij zijn broer een paar duizend euro om het bedrijf te steunen. 'Wanneer het slecht gaat. Hij kan daar geen geld lenen, er zijn geen financiële instellingen. Dit soort bedrijfjes overleven alleen dankzij de diaspora.'

De investeringssteun gaat niet alleen naar individuele personen. Samen met een vijftigtal andere ex-dorpsgenoten geeft Farimos elk jaar een klein bedrag ter bekostiging van onderwijs in zijn dorp van afkomst. Het is een initiatief van een Somaliër in Engeland. 'Hij belde een paar jaar geleden, met het verhaal dat die school leegstond en dat er geen onderwijs gegeven werd. "Wat doen we daaraan?", was zijn vraag.' Toen hebben ze dorpsgenoten in diaspora opgespoord, tot in de VS, en gevraagd of ze mee wilden betalen. Van het geld wordt het salaris van een leraar, het lesmateriaal en het onderhoud van het gebouwtje bekostigd. Het gaat om het dorp waar zijn moeder vandaan komt, Farimos zelf heeft er nooit gewoond. De donateurs onderzoeken nu of ze ook het ziekenhuis daar kunnen steunen: financieel of met tweedehands instrumenten die ze hier op de kop tikken. Het stamhoofd van het dorp heeft een satelliettelefoon gekregen van de donateurs, zodat beter en sneller contact mogelijk is over de plaatselijke noden en over de inzet van de hulp.

Clan

Ook Shirdoon heeft vorig jaar meebetaald aan een schoolje – dit keer kwam het initiatief uit de VS – en hetzelfde geldt voor Abdullah. De Somalische migranten blijken voor het goede doel in het oude dorp wel te willen samenwerken. Abdullah bevestigt dat het gaat om activiteiten die meestal lopen langs lijnen van de (sub-sub)clan. 'De clanleden bellen elkaar over de hele wereld. Het zijn sterke, informele netwerken.' Somaliërs zelf spreken wel van een 'telefonische tamtam', die altijd in werking is. Zodra iemand wordt gesignaleerd, wordt dat doorgegeven. Shirdoon: 'Je bent samen op school geweest, je houdt contact.' Zodoende weet hij het precies: 'In Nederland wonen nog vier mensen uit mijn oude dorp.' Er zijn vele van dit soort

donatieclubjes, meestal informeel, soms wordt er een stichting opgericht. Fatma (27), woonachtig in Nijmegen waar ze gemeenteraadslid is voor GroenLinks, ziet het bij haar ouders. 'In Duitsland zit een hele actieve groep dorps- en klasgenoten van mijn vader, die bellen regelmatig op voor een bijdrage. Als een dorpsgenoot uit Somalië laat weten dat hij bijvoorbeeld medicijnen nodig heeft, dan wordt er geld ingezameld.'

Abdullah zou graag zien dat Somalische migranten meer zouden samenwerken. 'Voorzover het nu gebeurd is het amateuristisch en gaat er veel mis. Er moeten betere structuren komen, zowel hier als daar, dan kan je meer mensen bereiken. Niet alleen "mijn moeder" of "mijn dorp" of "mijn clan", maar armen in het algemeen.' Hij is niet de enige die dat vindt, maar er komt niet veel van. Onderling wantrouwen tussen de clans speelt hierbij een grote rol. Clan-tegenstellingen hebben altijd bestaan maar zijn door het bewind van Barre en vervolgens de burgeroorlog enorm op de spits gedreven. Het clanlidmaatschap loopt langs de vaderlijke lijn. De clanverschillen zijn niet etnisch; er zijn wel regionale concentraties. In het huidige Somalië betekent je clanlidmaatschap dat je beroofd, verkracht of gedood wordt, óf dat je juist door mag lopen. Niemand ziet aan de ander van welke clan hij of zij is en daarom is altijd de eerste vraag van Somaliërs aan elkaar: van welke clan of subclan ben je? Sommige Somaliërs in Nederland weigeren daar een antwoord op te geven want dan zijn ze gestigmatiseerd: vriend voor de een en verdacht voor de ander. Plaatselijke verenigingen die erin slagen alle groepen Somaliërs bijeen te brengen, zoals Somvao in Amsterdam en Midnimo in Delft, functioneren goed omdat ze zich in hun activiteiten niet richten op Somalië. Ali, een van de oprichters van Midnimo: 'Zelfs geen liefdadigheid, want dat zou onmiddellijk tot onenigheid leiden over het doel: de keus voor de ene regio is een keus tegen de andere.' Sommigen spreken van een cultuur van wantrouwen, die samengaat met een cultuur van vertrouwen binnen de eigen kring. Door dit wantrouwen is, ondanks de enorm sterke oriëntatie op het moederland, de animo voor gezamenlijke

inzamelingen en acties die de subclan overstijgen niet groot. Iedereen vermoedt altijd verborgen agenda's, aldus Ali. Hij herinnert zich een bijeenkomst in 1993 of 1994 in Amsterdam over het organiseren van een geldinzameling voor Somalië. 'Daar was heel veel onenigheid. Ik was tegen, omdat ik een verkeerde besteding vermoedde: wapens voor de clanoorlog.' Hij geeft onmiddellijk toe: ook hij is zeer wantrouwend. 'Ik zie overal iets achter.' Maar hij wil het idee van samenwerking niet opgeven.

Natie

Omdat de solidariteit van familie en (sub)clan vooropstaat, ontbreekt een overstijgend gevoel van gemeenschappelijk nationaal belang. Dat heeft tot gevolg dat de Somaliërs in diaspora als het over steun gaat, nauwelijks praten over de opbouw van het land.

Daarop bestaat inmiddels één grote uitzondering. Er is de laatste twee decennia een sterk 'nationalisme' ontstaan in het Noordwesten, het deel dat in de koloniale tijd Brits was. Ex-dictator Siad Barre heeft hier flink huisgehouden tijdens zijn bewind, door het uitspelen van stamtegenstellingen. Onder de naam 'Somaliland' werd in 1991 de onafhankelijkheid uitgeroepen. Al jaren is het hier betrekkelijk rustig. Er is een centraal gezag onder leiding van een democratisch gekozen president. Somaliland is echter door geen enkel land erkend en krijgt daardoor geen internationale steun. NGO's en de VN hebben er wel projecten maar de opbouw van Somaliland moet grotendeels op eigen kracht gebeuren. De rol van de diaspora is daarbij cruciaal. De overdrachten die hierheen gaan worden voor een flink deel productief geïnvesteerd. Er is een sterke groei van kleine bedrijvigheid, gefinancierd door emigranten en teruggekeerde migranten. Dat geldt ook voor de infrastructuur. Infrastructurele voorzieningen zoals bijvoorbeeld telecommunicatie en post zijn hier, bij gebrek aan een overheid met financiële middelen, geheel in particuliere handen. Een Canadees rapport stelde vast dat de concurrentie tussen vijf netwerken ervoor zorgt dat de hoofdstad van Somaliland, Hargeysa, de goedkoopste beltarieven heeft van

heel Afrika. Van groot belang ook voor de ontwikkeling van het land is de universiteit die in Hargeysa is opgericht. De universiteit is grotendeels vanuit het buitenland, met name Groot-Brittannië, georganiseerd en gefinancierd.

Veel Somalilanders hebben nu hun *roots* ontdekt. Hussein (55), sinds begin jaren zeventig in Nederland, is daar een voorbeeld van. Hij groeide op in het huidige Tanzania, als zoon van een Somalilandse handelaar. Voor zijn middelbare school werd hij teruggestuurd naar Hargeysa, studeerde diergeneeskunde en ging lesgeven. Eind jaren zestig begon het 'stammengedoe' en werd hij min of meer gedwongen het land te verlaten. Hussein: 'Ik kwam naar Somalië als Somaliër maar vertrok als Somalilander.' Hij maakt er bezwaar tegen om datgene wat met Somalilanders gebeurt 'nationalisme' te noemen, het is een reactie op de repressie van het Barre-bewind. 'Somaliërs geboren buiten Somaliland zijn nationalist, die zien het land als één geheel.'

Hussein is compagnon bij een adviesbureau in Utrecht. Een flink deel van zijn inkomen gaat richting Somaliland. Voor levensonderhoud en investeringen. Zijn zus gaf hij een startkapitaal om een zaak te beginnen. 'Dat is helaas mislukt, maar ik wil het nog een keer proberen.' Hij heeft in het algemeen meer vertrouwen in vrouwen dan in mannen. 'Vrouwen zijn een betere besteding dan mannen, dat zijn *playboys*. Als je geld stuurt naar vrouwen weet je in ieder geval dat ze er kinderen van onderhouden.'

Hussein doneert ook in natura. 'Medicijnen bijvoorbeeld. Een bevriend arts geeft me dan een lijstje met wat hij nodig heeft, dat koop ik hier in en stuur het op. Hetzelfde met reserveonderdelen voor auto's of computers.' Dergelijke zendingen doet hij vijf of zes keer per jaar. Hij heeft een stuk grond daar, geen huis. 'Nogal wat Somalische migranten hebben prachtige huizen daar, maar het onderhoud op afstand geeft een hoop gedoe.' Dat geldt ook voor andere investeringen en Hussein wijst daarbij op een lastig probleem: 'Migrant sturen machines, tractoren, et cetera, maar die worden slecht onderhouden. Er is geen kennis of er zijn geen onderdelen en dan staan ze te roesten. Als investeerder moet je er

zelf bij zijn, delegeren werkt niet altijd even goed.' Dat betekent niet dat alle investeringen mislukken, integendeel. 'Wat mooi is in de hoofdstad Hargeysa is gebouwd door ex-migranten. We hebben alles daar: telecommunicatie, radio, tv. Er zijn tientallen soorten lichte industrie in Somaliland, allemaal van de diaspora.' Met trots: 'In 1991 was er in Hargeysa misschien nog maar één dak, na bombardementen van Siad Barre, nu hebben alle huizen weer daken. Het is het enige land ter wereld dat helemaal door de bewoners zelf is opgebouwd, zonder hulp van buiten.'

Hij benadrukt overigens dat alle overdrachten van belang zijn voor de economie: 'Ook geld voor levensonderhoud rouleert en stimuleert zodoende de economie. Elke maand komen er vele miljoenen binnen, dat wordt geconsumeerd en daardoor draait het land. Normaal gesproken exporteren we veel vee, schapen vooral, naar het Midden-Oosten. Dat is nu door Saudi-Arabië geblokkeerd vanwege een vermeende veeziekte. Dat geld moet nu ergens anders vandaan komen. De honderd euro van een migrant is van meer belang dan een miljoen van de EU voor wegen. Natuurlijk zijn wegen straks nodig, maar nu is het voor velen in de eerste plaats nog overleven. Op den duur zijn er grote investeringen nodig.' Somaliland moet zelfstandig worden, meent hij. 'Er is geen andere optie. We zijn inmiddels een natie.'

De koffers staan altijd klaar, zegt hij. 'Terugkeren is een droom, als je die droom niet hebt ga je dood. Ik woon hier inmiddels langer dan ik in Somaliland heb gewoond, ik ben meer *Dutch* dan jij, maar ook daar staat mijn thuis. Ik vertik het om dat wat mij in leven houdt weg te gooien.' Zijn overdrachten een investering in die eventuele terugkeer? 'Ook, maar niet alleen. Het is ook schuldgevoel. Ik ben hier veilig, zij niet. Dat koop je af.'

Tomaten

Grote vraag is natuurlijk welke solidariteit verwacht kan worden van de tweede generatie Somaliërs in Nederland. Die hebben immers geen directe band meer met familie en dorp

aldaar, en onzeker is of het idee van de clan hier zal overleven. Bijna alle Somaliërs kwamen na 1990 naar Nederland dus is er nog weinig over die tweede generatie te zeggen. Opvallend is wel dat de jongeren, zeg maar de ‘anderhalve’ generatie, die actief zijn vooral Somalilanders zijn. Deze staat in wording zorgt voor een sterke identiteit met bijbehorende loyaliteitsgevoelens.

Fatma, het gemeenteraadslid uit Nijmegen, is met haar 28 jaar een Somalilander van de tussen-generatie. Misschien is ze zelfs tweede generatie omdat ze nauwelijks in Somaliland heeft gewoond. Ze is er wel geboren maar vertrok op haar tweede naar Mogadishu en vervolgens op haar vierde naar de Verenigde Arabische Emiraten, vanwege het werk van haar vader (docent Engels). Toen ze veertien jaar was gooiden de VAE alle buitenlanders het land uit en omdat Somalië in oorlog was, vertrokken ze naar Nederland waar het gezin asiel kreeg. Dat was in 1989.

Fatma werkt nu, na een flirt met de journalistiek, bij een welzijnsstichting als consultant voor Somaliërs. Het geld geven herinnert ze zich al van toen ze jong was. ‘Soms kreeg ik geen zakgeld, dan zeiden mijn ouders dat ze krap zaten, maar later begreep ik dat dat was omdat ze veel overmaakten naar de bevrijdingsbeweging. Dat was mijn eerste financiële bijdrage aan Somaliland,’ lacht ze. Dat land beschouwt ze als haar vaderland. Ze is er één keer geweest, vijf jaar geleden, voor een radioreportage, en ze voelde er zich enorm thuis. ‘Een onvoorwaardelijk gevoel van acceptatie. Ik ontdekte dat ik geen Nederlandse was. Daar hoor ik, niet hier.’ Ze vertelt over Nomad, een organisatie van Somalilandse jongeren in Nederland en Engeland. Die verzorgt benefietfeesten, doet aan bewustwording en bij de tiende verjaardag van de onafhankelijkheid van Somaliland organiseerde Nomad een groot herdenkingsfeest. Het verschil tussen de eerste en tweede generatie, zo legt Fatma uit, is dat jongeren niet willen geven voor familie of het dorp van afkomst. ‘Wij willen meer structurele kanalen. Van overheid tot overheid, daarom lobbyt Nomad voor stedenbanden. We willen investeringshulp die blijvend werk oplevert. Een cementfabriek, visverwerking, onderwijs. Soma-

liland draait op individuele overdrachten, als een deel daarvan meer structureel ingezet kan worden is er veel te winnen.’ Ze heeft haar twijfels over de kleine investeringen van migranten. ‘De economische activiteiten in Somaliland gebeuren in eindeloze herhaling; op de markt zie je lange rijen stalletjes van vrouwen met steeds dezelfde tomaten. Dat is niet de toekomst. Je moet stimuleren dat er meer risico wordt genomen.’ Ze pleit voor bewustwording, onder Somalilanders én Somaliërs, van de respectievelijke nationale zaak: die komt vóór de familie of clan.

Ondanks dit pleidooi voor het collectieve boven het particuliere onderhoudt Fatma zelf ook een jonge Somalilander: ‘Ali, een halve wees: vader dood en moeder een nomade. Ik heb Ali twee jaar geleden “overgenomen” van mijn ouders, want die hebben het met hun uitkering krap en geven toch al veel weg.’ Ze stuurt hem tachtig euro per maand, en met de feestdagen een beetje meer; het geld deelt hij met zijn familie. Hij studeert in Somaliland. Eén keer slechts heeft ze hem aan de telefoon gehad. ‘Het is een heel bescheiden jongen, hij belt nooit om meer geld te vragen.’

Gebedel

Hij niet, veel anderen wel. Nasser (36) gruwet van dat gebedel. Zijn mening: al dat geld geven is hartstikke fout. Nasser is sinds 1990 in Nederland en werkt als econoom bij De Nederlandse Bank. ‘Die overdrachten maken lui. Somaliërs hoeven niet na te denken, ze kunnen wachten op hun maandelijkse donatie. Dat is geestdodend. Voor hen is de oplossing voor elk probleem een telefoontje: “Hé Yusuf, geef vijfhonderd euro.” Niet geven lijkt hard, maar het stimuleert de creativiteit. Het product van al die schenkingen is een volk dat niets anders kan dan geld vragen.’ Niemand is zo uitgesproken als Nasser maar vele Nederlandse Somaliërs zullen er iets in herkennen. Keen uit Deventer bijvoorbeeld: haar lijkt het niet slecht uit te komen dat ze even geen vast werk heeft en dus met goed fatsoen “nee” kan verkopen aan haar broers en zussen. ‘Ze hebben nooit genoeg. Ze moeten leren zich-

Stella

Uiterst verontwaardigd kan Stella worden over de vrouwenvriendelijkheid van haar mannelijke landgenoten. 'Mannen gaan op stap, kauwen qat, komen laat thuis. Of liggen de hele dag tv te kijken: geen werk, wel een uitkering. De vrouwen moeten het werk opknappen, maar leven geïsoleerd. De Somalische vrouwen in Nederland hebben het heel moeilijk.' Stella (38) organiseert in Utrecht in een buurthuis een inloop voor vrouwen, gericht op voorlichting over gezondheid en opvoeding. 'De niet opgeleide vrouwen bereiken we niet. Zeker niet voor zoiets als gezondheid, wel voor gezelligheid, hapjes, muziek, en als het gratis is. 80 procent zit min of meer opgesloten thuis.' Het heeft niets met de islam te maken, aldus Stella, alles met traditie en cultuur. 'Al die regels die mannen aan vrouwen opleggen: hoofddoek, niet roken, besnijdenis, daar wordt de islam voor misbruikt.' De Somalische mannen zijn bang voor haar en willen haar uit het buurthuis weren. Stella: 'Ze roepen: "Jij wilt onze vrouwen feministisch maken."' Ze moet er hartelijk om lachen.

Stella verzet zich tegen traditie, maar niet in alle opzichten. Op haar zeventiende ontvluchtte ze Somalië, via Cairo kwam ze terecht in Rome, waar ze verliefd werd op een Italiaan en zich daar settelde. Totdat er telefoon kwam uit Amersfoort: haar halfzus was ernstig ziek. Toen Stella arriveerde was haar zus overleden. 'Ze had drie kleine kinderen, de jongste een baby van een paar maanden. Daar stonden ze, zonder moeder.' In de Somalische cultuur worden kinderen die wees worden door de familie in huis genomen. Stella: 'Ik voelde me enorm verantwoordelijk. Ik moet voor ze zorgen, dacht ik.' Ze bleef, kreeg de

voogdij en een vergunning voor humanitair verblijf. Zo zat ze plotseling in Nederland met drie kinderen, en met een man in Italië. Die relatie hield niet stand, na twee jaar gingen ze uit elkaar. De kinderen zijn nu respectievelijk achttien, zeventien en zeven.

Ze stuurt geld naar familie in Somalië, maar ergert zich aan de vanzelfsprekendheid waarmee dat geld wordt opgeëist. 'Gelukkig is mijn telefoon nu stuk.' Ze weet dat overleven in Somalië zonder hulp uit het buitenland moeilijk is, maar toch. 'School kost vijftig euro per maand, ik kan voor één kind betalen, misschien twee, maar als ze vijf kinderen maken kan ik dat niet opbrengen.' Ook hier hekelt ze de vrouwenvriendelijkheid. 'Somalische mannen willen veel zonen. Mijn vader ook, hij nam een tweede en derde vrouw omdat hij meer jongens wilde. Een zoon betekent voortzetting van de familienaam en hoe groter de familie hoe meer status. Een dochter levert alleen maar een bruidsschat op.' Ze schatert het uit: 'Mijn vader had vijftig broers.'

Somaliërs moeten moderniseren – misschien wel terug naar vroeger: 'In Mogadishu kon ik vroeger in korte rok lopen en zo moet het weer worden.' Bij moderniseren hoort ook het overstijgen van het clan-denken. Helpt migratie daarbij? 'Nee, ik zie niet veel veranderen. Wel bij de kinderen, trouwens. Die hoor ik vragen: waarom mag ik niet met die of die trouwen? Zij voelen zich geen clanlid maar Somalische Nederlanders. Dat levert fricties op, meisjes lopen weg, jongens ontsporen, vergelijk het maar met de Marokkanen.' Ze vat het nog maar eens samen, met een grote grijns en onverwoestbaar optimisme: 'Mannen zijn het probleem.'

zelf te redden.' Het zat haar al langer niet lekker. 'Ik wil dat ze met mijn geld goede dingen doen en daar wil ik een bewijs van. Ze komen altijd met vage antwoorden en vage verhalen en verzinnen problemen: iemand is erg ziek en er zijn medicijnen nodig. Kan je dan nee zeggen? Achteraf hoor ik soms dat het niet klopte. Wat doe je dan? Het is te ver weg. Je gaat door de telefoon daarover geen ruzie maken. We zijn opgevoed dat je alles met elkaar deelt, samen één brood.'

Ze doet haar best het haar familie niet kwalijk te nemen. 'Ze leren het van hun omgeving, iedereen doet het op die manier. Iedereen leeft van migrantengeld. Ik geef hen niet de schuld, je kan niet een paar mensen veranderen als de omgeving fout is.'

Shirdoon neemt het zijn broer kwalijk dat hij steeds méér vraagt. Inmiddels hebben ze geen contact meer om die reden. 'Hij vroeg geld maar vlak daarvoor was ik daar geweest. Ik had gezien

dat het heel goed met hem ging. Hij reed rond in een *fourwheeldrive*, vergelijk dat eens met mijn Opel Astra. Ik dacht: wat is dit? Ik maak geld over en hij leeft als een prins. Dat heb ik hem gezegd: “Je leeft te luxe voor zo’n arm land.” Iemand anders formuleert het als volgt: de Somalische cultuur van solidariteit is een groot goed maar de keerzijde is het gevaar van parasitair gedrag.

Ondanks zijn gruwel geeft ook Nasser geld weg, aan zijn moeder, broers en zussen. Honderden euro’s per maand. En hij onderhoudt vijf weeskinderen die hij financieel geadopteerd heeft. ‘Mijn moeder heeft niks en dat geldt ook voor die kinderen. Zonder geld zijn ze kansloos.’ Daarmee is veel gezegd: het geweld en de armoede zorgen voor een noodsituatie waarvoor de twijfels over het langetermijnnut van het geven voorlopig moeten wijken. Abdullah bijvoorbeeld krijgt er ook hoofdpijn van als zijn broer, na tijden niets van zich te hebben laten horen, opeens weer belt met de mededeling: ‘Veeziekte, handel is weg, help me.’ Abdullah: ‘Dan ben ik boos. “Ik ben geen bank,” zeg ik dan. Gefrustreerd en machteloos voel ik me dan. Maar het is overmacht: veeziekte, oorlog, droogte. Het is geen verwijt aan mijn broer. Hij drinkt niet, kauwt geen qat, hij is een goede handelaar.’ In reactie op Nassers opmerking dat ‘nee’ zeggen dwingt tot creatieve oplossingen: ‘Mijn broer onderhoudt vijftig anderen! Moet ik hem dan failliet laten gaan?’

Cynisch

Domweg stoppen met geld geven is dus op korte termijn niet aan de orde. Niettemin, een iets productievere inzet van een deel van de overdrachten zou de ontwikkeling van Somalië bevorderen; dat is een opvatting die gedeeld wordt door de meesten van de Somaliërs die hier aan het woord komen – en zij zijn wat hoger opgeleid dan de gemiddelde Somaliërs in Nederland en zeker dan de Somaliërs in het thuisland. De oorlog is daarvoor natuurlijk een belangrijk obstakel. Dat geldt met name voor het Zuiden, inclusief Mogadishu, waar het risico van beroving en ontvoering te groot is om aan investeringsavonturen te beginnen. In het Noorden zijn wel

mogelijkheden. Meer samenwerking ten behoeve van het ‘algemeen belang’ zou niet slecht zijn. Bijna alle zegslieden schamen zich voor de Somalische traditie van het denken en handelen langs clanlijnen, maar slagen er niet in die te doorbreken. Het onderlinge wantrouwen, we hebben het er al over gehad, is te groot. De vraag is of een buitenstaander hier niet een bemiddelende rol in zou kunnen spelen? En zou die rol niet bij uitstek zijn weggelegd voor de particuliere ontwikkelingshulporganisaties als Novib, Oikos, et cetera, juist ook omdat overheden ontbreken op dit toneel? Deze organisaties zoeken zelf ook al toenadering tot de diverse migrantengemeenschappen, vanwege het geld dat daar zit en de kennis van de lokale situatie.

Het idee ontmoet bij de Somaliërs opvallend weinig enthousiasme, en het is iets te gemakkelijk ook dat weer op het wantrouwen van de Somaliërs te schuiven. De meesten hebben ervaringen met deze ngo’s, zowel hier als daar, en die zijn niet heel best. Farimos zocht contact met de Novib toen het plan voor adoptie van een schoolje was geboren. ‘We hebben tweemaal met ze gepraat over een financiële bijdrage en toen niets meer gehoord. Zij wilden van alles op papier, wij wilden aan de slag. Toen hebben we het geld in eigen kring gezocht en gevonden.’ Ook anderen gebruiken termen als ‘bureaucratisch’ en ‘niet effectief’. Men is uitgesproken cynisch over de activiteiten in Somalië. Shir-doon: ‘Oxfam kwam met een rapport voor vijfhonderd waterputten, daar is er eentje van gekomen. Wat die clubs wel doen zijn vage dingen als bewustwording, vrouwenemancipatie, hygiënevoorlichting, sociale coalitievorming.’ Abdullah: ‘Ze bedoelen het goed, maar het is niet effectief. Het zijn de nieuwe kolonialen. Hun medewerkers leven relatief als goden met hun grote auto’s en grote huizen.’ Het corrupteert, aldus Nasser, als een chauffeur in dienst van de Novib meer verdient dan een Somalische minister. Het corrupteert, zegt Abdullah, omdat de ngo’s niet kunnen werken zonder bescherming van *warlords*. Een recent VN-rapport lijkt die observatie te bevestigen want daarin wordt bezorgdheid uitgesproken over de *fees and taxes* die *warlords*

opleggen aan buitenlandse organisaties om zo de oorlog te financieren.

Niettemin wil Farimos de ngo's niet helemaal opgeven, zij hebben geld tenslotte: 'Ze zouden hun methode moeten veranderen. Stel: Somaliërs willen hun dorp helpen, dan zouden zij die bedragen kunnen verdubbelen. Probleem is dat zij zoveel aanvullende eisen stellen. Het kan ook omgekeerd: ngo's die in een regio willen investeren, kunnen hulp zoeken bij migranten die de streek kennen en ze ook mee laten financieren. Dan is het voor Somaliërs ook nog aantrekbaar voor de belasting.' Ali sluit daarbij aan: 'Ze kunnen helpen, zij hebben geld, maar het kan nooit zonder Somaliërs, die hebben de kennis van land en cultuur.' Overigens werken de ontwikkelingshulporganisaties wel samen met een aantal particuliere Somalische clubs, zoals bijvoorbeeld de Novib met Hirda (ten behoeve van een school in een dorp in het Zuiden) en OCP (Ocean Training & Promotion: gericht op visserij en waterbeheer in Puntland, de regio in het Noordwesten).

Shirdoon en Nasser zijn afkerig van elke vorm van donatie van buiten, de treurige staat van dienst van vijftig jaar ontwikkelingshulp is voor hen de argumentatie. Hun parool: de enige kracht die werkt is de lokale kracht. De diaspora kan daarbij een grote rol spelen, met geld maar bovenal met kennis, aldus Nasser. Shirdoon zit vol plannen. 'Ik wil iets met handel doen, er zijn genoeg mogelijkheden. Of visserij, Somalië heeft een lange en visrijke kust. Ik zou een Nederlands visverwerkingsbedrijf willen interesseren mee te doen met het opzetten van een verwerkingsbedrijf daar. Nu gaat alle vis, waaronder veel kreeft, onbewerkt en dus voor hele lage bedragen naar vooral Dubai. Probleem zijn licenties, keuringscertificaten, et cetera, zonder overheid is dat heel moeilijk.' Verder heeft hij een uitgewerkt plan voor een goedkope mobiele waterboormachine. 'Veel problemen in Somalië zijn terug te voeren op gebrek aan water, terwijl er op honderd meter diep heel veel water zit onder voldoende druk. Honderd meter is niet veel. Ik heb dat al eens op papier gezet: vrachtwagen, boor, een half mil-

joen euro kost het. Ik ben lang bezig geweest met een financiering, maar zonder succes.'

Glorieus

Bijna allemaal dromen ze van terugkeer (waarbij sommigen aangeven dat het wellicht echt een droom is). De oorlog weerhoudt hen ervan werkelijk te gaan, of is in ieder geval een goed excuus. Als de internationale gemeenschap Somalië echt wil steunen, zo zegt een aantal, zou haar belangrijkste bijdrage kunnen zijn de poging om de vredesonderhandelingen in Nairobi te doen slagen.

Zolang het oorlog is, en waarschijnlijk ook nog lang daarna, zullen migranten hun geld overblijven maken. Dat doen ze allemaal via het *hawala*-systeem dat de kortstondige crisis van november 2001 zo glorieus overleefde. Daar begint en eindigt het hele verhaal mee. Abdullah doet het via Al Amal, gevestigd in Rotterdam en met onder andere ook een kantoor in Galgayo waar zijn moeder woont. 'Ik bel Al Amal, geef de naam van mijn moeder, het bedrag en haar telefoonnummer. Dat bedrag gireer ik naar Al Amal. Zij e-mailen naar hun kantoor en die bellen mijn moeder: "Mevrouw, er ligt honderd euro voor u." Dat kan in een uurtje.' Shirdoon vertelt dat het geld zelfs bij zijn moeder thuis wordt gebracht. Het is een systeem gebaseerd op vertrouwen. Abdullah: 'Maar ook met totale zekerheid, als ze één fout maken gaat dat onmiddellijk rond en zal niemand meer naar ze toe gaan.' Er zijn nu drie grote bedrijven (Dahab Shiil, Al Amal en Towfiq Nationlink, samen goed voor zo'n driekwart miljoen transacties per jaar, volgens eerder aangehaalde schattingen) met een uitgebreid netwerk van plaatselijke agenten in Somalië. Daarnaast zijn er vele kleine transferbedrijfjes. Somaliërs kiezen voor een bedrijf dat een kantoor heeft in de stad of het dorp waar de ontvanger woont, en voor een zo laag mogelijke prijs. De in rekening gebrachte kosten bedragen rond de 5 procent van het overgemaakte bedrag, mede afhankelijk van de omvang en bestemming. Dat is goedkoop, de gevestigde transferbanken, zoals Western Union, brengen provisie in rekening die kan oplopen tot 20 procent.

De diaspora, het onderhouden van de familiebanden, de overdrachten en het *hawala*-systeem zorgen bij elkaar voor een grote vraag naar telefoon- en internetverbindingen. Het onverwachte gevolg is dat de telecommunicatie in Somalië op hoog niveau staat, zoals een VN-rapport onlangs vaststelde. Het zijn vooral ook de *hawala*-bedrijven – zij bestaan immers bij de gratie van goede verbindingen – die hierin enorm geïnvesteerd hebben. De telecommunicatieapparatuur moet uit het buitenland komen en weinigen in het straatarme Somalië beschikken over de daarvoor noodzakelijke buitenlandse valuta, maar de *hawala*-bedrijven juist wel, in de vorm van de dollars en euro's van de donerende migranten. Dat geld moet Somalië in om het daar uit te kunnen betalen. Topman Dahir Jumale Addan van Towfiq Nationlink Company legde het uit aan het dagblad *Arab News*: 'Towfiq is gespecialiseerd in handel en telecommunicatie en krijgt het buitenlandse geld Somalië in door het importeren van goederen: voedsel, brandstof, medicijnen, onderdelen, enzovoort. Wij verkopen dat en zo ontvangen we hier [in Somalië; red.] het geld van onze agentschappen in het buitenland.' Dankzij het *hawala*-systeem kunnen er essentiële importen betaald worden, inclusief economisch belangrijke infrastructuurinvesteringen. Overtuigd van het grote belang van het systeem voor Somalië en naar aanleiding van nieuwe dreigementen uit Amerika, heeft de UNDP hulp aangeboden aan de *hawala*-bedrijven om de transparantie te vergroten om zo het systeem overeind te houden.

Abdi (33) is een van de Nederlandse agenten van Dahab Shiil. Dat is geen baan, Abdi verdient zijn brood als magazijnmedewerker. Hij bestrijkt (niet als enige) de regio Utrecht. De mensen kennen hem via via, 'maar Dahab Shiil maakt ook reclame, in de krant, op radio en tv en op internet.' Het bedrijf zit in alle landen en steden waar Somaliërs wonen en dat betekent dat je vanuit Nederland ook geld kunt overmaken naar familie of vrienden in Londen, Rome of New York. Maar het meeste geld gaat naar Somalië. Dahab Shiil is opgericht door Somalilanders en

was oorspronkelijk vooral op dat gebied gericht, maar sinds de sluiting van Al Barakaat is het bedrijf flink gegroeid en heeft nu een netwerk in het hele land. Abdi vindt de sluiting van Al Barakaat destijds een schande. 'Veel mensen zijn daarvan de dupe geworden en veel mensen in Somalië zaten plotseling zonder geld.'

Soms heeft hij tien klanten op een dag, soms niet een. 'In de periode dat mensen hun salaris krijgen is het druk.' Niet iedereen maakt geld over, weet Abdi. Niet iedereen heeft altijd geld en niet iedereen heeft ook nog familie daar. De bedragen die via hem verstuurd worden verschillen: een tijdje terug maakte een liefdadigheidsclub drieduizend euro over, 'maar meestal is het honderd euro,' aldus Abdi. Een enkele keer schiet hij klanten wel eens voor als ze geen geld hebben en toch willen overmaken. 'Alleen als ik ze ken en vertrouw natuurlijk.' Het aantal klanten daalt, vertelt hij, en dat komt omdat zoveel Somaliërs naar Engeland vertrekken, maar ook omdat steeds meer mensen terugkeren naar Somaliland. Zijn ogen gaan glimmen. Hij is zelf Somalilander en binnenkort gaat hij erheen om te kijken of terugkeer mogelijk is. Dat betekent vooral: kijken of het veilig is en of er werk is. Hij is nu tien jaar in Nederland en heeft een gezin met drie kinderen. 'Vier jaar geleden was ik daar ook. Het was geweldig, én veilig. Er zijn in april 2003 democratische verkiezingen geweest en er is een president gekozen.' Als blijkt dat er werk is, gaat hij in de zomer van 2004 definitief terug. 'Hoop ik,' lacht hij.

Jelle van der Meer is journalist.

Literatuur:

- Afford (African Foundation for Development): *Diaspora and development: University of Hargeisa, Somaliland case study*; Londen;
www.afford-uk.org/research/archives/case_study.htm
- The Christian Science Monitor, *Somali banking under scrutiny*, 28-11-2001,
www.csmonitor.com/2001/1128/p6s1-woaf.html
- FSAU: *FSAU assesment of impact of reduced remittance in Mogadishu*; Food Security Report, January 2002;
www.unsomalia.net/FSAU/reports/Jan-02.pdf
- FSAU: *The role of remittance money in the Somali economy*; Food Security Report, December 2001;
www.reliefweb.int/library/documents/2001/fsau_som_13_dec.pdf
- Gundel, Joakim: 'Somalia, Diaspora als Entwicklungskraftstoff'; in: *Der Überblick*, 3-2002;
www.der-ueberblick.de/
- Mohamoud, Abdullah: 'Somaliërs, overleven in een ongemakkelijke omgeving'; in: Ineke van Kessel, Nina Tellegen (red.): *Afrikanen in Nederland*; KIT, Amsterdam, 2000
- Som-Can Institute for Research and Development: *Peace and Development in Northern Somalia, Opportunities and Challenges*; 1999;
www.africaaction.org/docs99/som9909.htm
- UNDP, National Human Development Report 2001 – Somalia; www.so.undp.org/hdr.htm
- UNHCR: Somalia, From exodus to diaspora; augustus 2001; www.unhcr.md/refugium/2001/08_2001_3.htm
- UN-IRIN: Somalia, Interview with CEO of Dahab Shiil Money Transfer Company; Nairobi, 4-9-2003;
www.warmafrica.com/index/geo/9/cat/5/a/a/artid/315
- United Nations Security Council: *Report of the Secretary-General on the situation in Somalia*; june 2002

Suriname:

Inwoners: 420.000

Bruto nationaal product: 900 miljoen dollar (dat is per inwoner gemiddeld bijna 6 dollar per dag; voor Nederland is dat 80 dollar)

Inkomsten uit export: 450 miljoen dollar

Inkomsten uit hulp: 23 miljoen dollar

Inkomsten uit overdrachten: niet bekend

Cijfers 2002; bron: Wereldbank en UNDP.

Surinaamse migranten in Nederland: 320.000

Overdrachten vanuit Nederland: 23 miljoen euro
(betreft de geregistreerde overmakingen in 1997)

Verborgen principes

Door Aspha Bijnaar

In 1993 verliet Hella* Suriname om in Nederland een nieuw bestaan op te bouwen. De meesten van haar negen broers en zussen woonden al jarenlang in Nederland. Haar ouders bleven in Suriname en hoewel ze financieel konden rondkomen, was een bijdrage van de kinderen welkom. Hella had het in het begin in Nederland heel moeilijk, maar zag toch kans om maandelijks honderdvijftig euro over te maken. Alleen als het haar financieel tegenzat stuurde ze wat minder. Ook Hella's broers en zussen maakten maandelijks geld over. Deze inkomsten waren voor moeder erg belangrijk, zegt Hella: 'Omdat zij nooit een eigen inkomen had gehad. Ze beschouwde dit als een moment van "nu heb ik het" – bij elkaar was het een salaris wat ze in handen kreeg.' Ongeveer achthonderd euro kreeg ze maandelijks van haar kinderen, maar ondanks dat grote bedrag belde ze regelmatig met extra financiële wensen. 'Dan had ze geld nodig voor het huis of voor een andere hoge rekening. Soms verzong ze maar wat, denk ik.' De frequentie van deze verzoeken riep van tijd tot tijd irritaties op bij broers en zusters: 'Hoe kan het dat ma nu weer geld nodig heeft voor nieuwe deuren, terwijl we al zoveel naar haar overmaken?' Hella wilde daar geen probleem van maken, maar voelde zich toch ook regelmatig in een moeilijke positie gebracht: 'Het was echt een verplichting. Met mijn studentenbeurs had ik niet altijd genoeg, maar als ze dan belde stuurde ik het toch. Dan ging ik rood staan.'

* Op verzoek van de geïnterviewden zijn de hier gebruikte namen niet de werkelijke namen.

De bom barstte toen moeder de kinderen telefonisch verzocht onmiddellijk zeshonderd euro over te maken om de aannemer te betalen voor een beveiligingsinstallatie die in het huis was aangelegd. Aangezien de kinderen vooraf over deze plannen niet op de hoogte waren gesteld, voelden ze zich weer eens voor het blok gezet. Een aantal weigerde op moeders verzoek in te gaan. Hoewel ook Hella haar moeders wens onredelijk vond, maakte ze toch geld over. 'De ruzie die we als broers en zussen hierover kregen, nou, die was echt de ergste!' Dit was tevens de laatste ruzie over geld. Terwijl de gemoederen in Nederland oververhit raakten, bereikte hen het bericht dat moeder plotseling aan een hartstilstand was overleden. Het nieuws sloeg in als een bom, herinnert Hella zich: 'Het was bizar, ruziemaken over geld en zij overlijdt. Hebben degenen die niet betaald hebben spijt? Ik weet het niet, ik denk er vaak aan. Ik heb er een goed gevoel aan overgehouden dat ik het wel heb gedaan, maar het was echt een verplichting.'

Deze gebeurtenis laat zien hoe de traditie van onderlinge solidariteit die in Suriname zo vanzelfsprekend is, door de migratie onder druk komt te staan. Een aantal Surinamers ziet het nog steeds als een heilige plicht zich aan deze gebruiken te houden, bij anderen is deze traditie aan het vervagen. Een grote groep Surinamers schippert tussen deze twee uitersten. De vraag is daarom relevant wat er gebeurt met de traditie van familiesolidariteit onder invloed van migratie. Wat houdt deze solidariteit in en welke veranderingen vallen er te bespeuren?

Oude kaas

Sinds de jaren zestig zijn Surinamers in groten getale verhuisd naar het land dat hen drie eeuwen lang koloniseerde. De grote pieken in de migratie liggen rond de onafhankelijkheid in 1975, de militaire machtsovername in 1980 en de decembermoorden in 1982. In de periode daarna nam de trek naar Nederland af door het strenge toelatingsbeleid, maar als gevolg van de eco-

nomische verslechtering in Suriname is migratie nog steeds een begeerd doel. Sinds 1990 emigreren jaarlijks ongeveer tweeduizend Surinamers naar Nederland. Joan kwam vier jaar geleden op vijftigjarige leeftijd, en ze probeert nu haar volwassen dochter over te laten komen: 'Ik was moe van de slechte situatie in Suriname. Er was geen werk en als het er wel was betaalde het slecht, dus besloot ik een ander leven te gaan leiden in Europa.' Voor Suriname is de trek naar Nederland een ingrijpende gebeurtenis geweest, want een derde van de bevolking verliet het vaderland.

In Nederland wonen nu ruim 320.000 personen van Surinaamse afkomst, de helft daarvan zit in de vier grote steden. Een meerderheid van 187.000 behoort tot de eerste generatie, 133.000 vormen de zogenaamde tweede generatie (personen met ten minste één ouder die in Suriname is geboren). Het aantal creolen wordt geschat op 30 procent, de groep hindoestanen op 40 procent, de rest zijn Javanen, marrons, indianen en Chinezen. Hoewel Surinaamse migranten aanvankelijk moeite hadden om aansluiting te vinden op de arbeidsmarkt, hebben ze inmiddels hun maatschappelijke achterstand grotendeels ingehaald.

In Suriname ontbreken, zoals in veel andere niet-westerse landen, adequate overheidsvoorzieningen. Daardoor is men bij tegenslag afhankelijk van de informele netwerken van familie, buurt, verenigingen en kerken. Families kennen een onderlinge steunplicht: men zorgt voor ouderen en gebrekkigen, voedt pleegkinderen op, deelt financiële voordelen en versterkt het gemeenschapsgevoel door feestelijke bijeenkomsten en rituelen. Toch noemt geen van de voor dit verhaal geïnterviewden het steunen van de familie in Suriname expliciet als drijfveer voor de migratie naar Nederland. De meest genoemde motieven zijn studie, werk en zelfontplooiing. Hierbij moet bedacht worden dat er tot ongeveer midden jaren tachtig nauwelijks een hulpstroom bestond vanuit Nederland naar Suriname. Daar was geen noodzaak voor. Er was juist een omgekeerde stroom naar familie in

Nederland: geld voor studie, oude kaas, tandpasta. Dat veranderde met de economische crisis. Die crisis was het gevolg van onmacht en corruptie van opeenvolgende regeringen. De begrotingstekorten liepen enorm op, de inflatie evenzeer. De inkomens namen zo sterk af dat velen in de informele sector moesten bijklussen. Volgens diverse officiële bronnen is minstens de helft van de gezinnen onder de nationale armoedegrens beland. Dat er niet op grote schaal honger wordt geleden is te danken aan de *hossel*-cultuur en de steun van familie in Nederland.

Dozen

Want die steun kwam massaal op gang. Toen door de crisis van alles schaars werd in Suriname ontstond vanuit Nederland een indrukwekkende luchtbrug van allerhande consumptiegoederen. Daarnaast werden er grote sommen geld overgemaakt. Alles wat denkbaar was werd naar Suriname verscheept: brood, suiker, limonade, bruine bonen, kaas, kleding, ondergoed, ijskasten, wasmachines, et cetera. Deze hulpstroom was zo krachtig dat hij de sociale stratificatie danig ontwrichtte. In de plaats van de traditionele onderklasse, middenklasse en hogere klasse kwam een groep die 'dozen uit Holland' kreeg én een groep die er geen kreeg. De eerste groep verwierf daarmee status.

Menig Surinamer in Nederland herinnert zich de koortsachtigheid waarmee het posten van dozen in die dagen gepaard ging. Peggy: 'Mijn zus zat daar met twee opgroeiende kinderen en er was van alles te kort. Er was geen geld voor stroom, dus was er geen licht en konden de kinderen geen huiswerk maken, en mijn zus had van iemand gehoord dat er een sterke lamp bestond met batterijen en dan sprong ik op mijn fiets en kocht ik die lamp plus extra batterijen. Kort daarna kwam er bericht dat er was ingebroken en dat alles weg was, dat soort dingen... dan sprong ik weer op mijn fiets.' Volgens Jos Steeman Shipping, het bekendste verscheepingsbedrijf onder Surinamers, waren 1985, 1986 en 1987 de topjaren, toen er jaarlijks ongeveer 120.000 pakketten de toonbank over gingen.

Behalve goederen wordt er ook geld gestuurd. De onderzoeker Ludo Jacobs heeft geprobeerd de omvang van het hulpverkeer te berekenen voor 1997, op basis van gegevens van De Nederlandsche Bank en van Jos Steeman Shipping: in dat jaar ging er ruim 23 miljoen euro in contanten en hulpgoederen naar Suriname. Deze schatting is aan de lage kant omdat hier alleen de officiële overmakingen zijn meegeteld. Blijkens onderzoek van De Bruijne en Schalkwijk krijgt ongeveer een op de drie huishoudens in een of andere vorm steun van familie uit Nederland, vooral geld, levensmiddelen en kleding. De onderzoekers stellen vast dat de creolen en de hindoestanen het meest van deze steun profiteren, omdat zij in vergelijking met de overige etnische groepen meer familieleden overzee hebben.

Tjoepi

Wie geld naar Suriname wil sturen kan gebruikmaken van *money transfer*. De twee bekendste en grootste geldtransactiekantoren in Nederland zijn GWK en Western Union, die wereldwijd vestigingen hebben. De werkwijze is simpel. Op vertoon van een geldig legitimatiebewijs overhandig je een som geld aan een baliedewerker. Die zorgt ervoor dat het bedrag in euro binnen tien minuten bij een familielid in Suriname is. Een voordeel is dat gever noch ontvanger een bankrekening hoeven te hebben. Daarbij is dit systeem vrij betrouwbaar, omdat het geld persoonlijk aan de ontvanger wordt overhandigd. Een nadeel zijn de hoge afhandelingskosten. Western Union vraagt zeventien euro voor een overmaking van honderd euro en is daarmee twee euro duurder dan GWK. Hoewel Surinamers daarom eerder voor GWK kiezen, lijkt deze vorm van overmaken niet erg populair. Surinamers maken liever gebruik van de talloze overmakingsarrangementen die in de schaduw van de grote jongens opereren: pakkettendiensten, Surinaamse reisbureaus, *toko's*, beluizen en 'handige jongens' bieden dezelfde diensten voor lagere tarieven.

Tjoepi is zo'n handige jongen. In zijn flatje in de Bijlmer staat in de huiskamer een faxapparaat. 's Avonds is het een komen en gaan van Surinamers die geld willen overmaken. Wie niet kan langskomen maar toch dringend geld naar Suriname wil sturen, betaalt later. Dan schiet Tjoepi voor zodat familieleden in Suriname niet op de financiële hulp hoeven wachten. Wekelijks voert hij ongeveer vijftien tot twintig transacties uit van honderd tot vijfhonderd euro per keer. Voor elke honderd euro ontvangt hij vijf euro administratiekosten, waarmee hij ver beneden het tarief blijft van de meer officiële bedrijfjes.

Maar veruit de populairste manier blijft toch het sturen van geld via familie of kennissen die naar Suriname reizen. Glen: 'Meestal geef ik geld mee aan een kennis of een familielid. Of soms via een kennis die daar goed in de centen zit en hier een rekening heeft. Slechts heel soms gebruik ik de wisselkantoren, want dat kost geld.' Er zijn ook personen die op de bonnefooi naar Schiphol reizen om te kijken of er bij de vertrekbalie een bekende in de rij staat die een pakket met medicijnen of een envelop met geld mee kan nemen.

Struisvogelpolitiek

Hoeveel geld ze in de loop van de tijd hebben uitgegeven aan familie en bekenden, dat weten de voor dit verhaal geïnterviewde Surinamers meestal niet. Voor sommigen is een dergelijke confrontatie met de feiten zelfs zo pijnlijk dat ze het liever verdringen. Zoals Esther, die haar zus drie jaar lang geld, medicijnen en allerlei goederen stuurde: 'Het moeten een paar duizend euro's zijn, maar eerlijk gezegd houd ik me niet met bedragen bezig, daar sluit ik me voor af. Het is zoveel geld dat ik me niet wil realiseren hoeveel ik me zelf heb te kort gedaan.' Bovendien vinden Surinamers het ongepast om zo zakelijk na te gaan wat je aan wie hebt gegeven. Poniren licht toe: 'Ik vind het bijhouden daarvan gênant, dat doe je niet. Je geeft gewoon – een soort struisvogelpolitiek dus.'

Bovendien is de gegeven hulp zo divers van aard dat dit het zicht op de omvang bemoeilijkt. Gladys en haar zuster bijvoorbeeld sturen hun eigen gebruikte kleding en schoenen in een doos naar Suriname zodat hun zus die op de rommelmarkt kan verkopen; Iwan en zijn broers en zusters laten een nicht kosteloos in het ouderlijk huis wonen en Sharda's huisarts is zo vriendelijk recepten uit te schrijven voor een zuster in Suriname die aan een hersenaandoening leidt. Soms is het niettemin mogelijk toch een indruk te krijgen van de hoeveelheid geld die er omgaat. Zo kochten Guno en zijn zus vier jaar lang maandelijks 250 euro aan goedkoop tuingereedschap en huishoudartikelen. Die spullen stuurden ze naar hun broer en zus in Suriname die ze daar op de markt brachten. Samen berekenen Guno en ik hoeveel geld ze daaraan in totaal hebben uitgegeven: twaalfduizend euro. Bryan stopte veel van zijn geld in een *hossel* die zijn broer en zuster in Suriname hadden opgezet: hij sloeg voor drieduizend euro autobooters, wielen en dergelijke in bij de schroothandel, die in Suriname werden doorverkocht aan tankstations en autohandelaren.

Darmesh, een leraar die in de jaren zeventig naar Nederland kwam, heeft uiteindelijk niet alleen de overtocht voor zijn gezin betaald, maar die van de hele *extended family*. 'Eerst kwamen achter elkaar mijn broers en die heb ik allemaal opgevangen, met hun kinderen. We hadden een vierkamerflat in de Bijlmer waar we op een gegeven moment met zijn twaalfen woonden. Om die reden heb ik mijn studie niet kunnen afmaken, want er was veel geld nodig voor al deze opvang. De familieleden bleven maar komen, vooral rond de onafhankelijkheid van 1975. Mijn schoonouders en mijn eigen ouders zijn ook overgekomen en hebben ook allemaal eerst bij mij thuis gezeten. Ik heb ongeveer voor acht familieleden het ticket betaald, en verder zijn we blijven collecteren voor anderen, spullen kopen, spullen weggeven. Jassen kopen, speelgoed voor iedereen, ziektekostenverzekering, een gigantische rekening voor ziekenhuiskosten. Dat heeft alles bij elkaar heel veel geld gekost.'

Grofweg kan al die steun op de volgende manier worden ingedeeld. De eerste vorm van hulp betreft de directe bevrediging van behoeften: geld en consumptiegoederen voor behoeftige familieleden en vrienden, traktaties tijdens vakanties in Suriname, hulp bij acute nood. Een ander soort steun beoogt een meer duurzaam effect: men tracht de sociale of economische positie van iemand te verbeteren. Zoals het kosteloos of tegen gereduceerd tarief aanbieden van het eigen huis of ondersteuning bij het opzetten van een bedrijfje. Of het over laten komen van familieleden: tijdelijk voor een *hossel* of blijvend voor een nieuwe toekomst. Op die laatste manier helpt men bijvoorbeeld ouden van dagen, die hier dan wonen tot ze recht hebben op een Nederlands paspoort, waardoor ze na terugkeer in Suriname verzekerd zijn van een oudedagsuitkering en recht hebben op voorzieningen uit het Nederlandse ziekenfonds.

De derde soort is die van het 'goede doel': het organiseren van activiteiten, al dan niet via een stichting, ter ondersteuning van sociaalzwakkeren als ouden van dagen, armen en zwerfkinderen met geld, voedsel, kleding, schoolgerei, naaimachines, tuingereedschap. Soms werkt men daarvoor samen met hulp- of welzijnsorganisaties in Nederland of Suriname.

Konmakandra

Van de hulp aan familieleden wordt in het bijzonder de steun aan de ouders gezien als een morele plicht. 'Zij hebben immers voor ons gezorgd en daarbij offers gebracht', is de algemene redenering. Daarnaast helpt men broers en zussen voorzover die moeilijk in hun eigen onderhoud kunnen voorzien. Op de derde plaats staat steun aan nichten, neven, et cetera, en vrienden met wie men een sterke loyaliteit voelt. In de familie van Tjokro en Steven worden regelmatig zogenaamde *konmakandra* (familiebijeenkomsten) georganiseerd om afspraken te maken over de steun aan familie overzee. 'Iedereen komt dan thuis bij mijn vader,' vertelt Steven. 'Kinderen, kleinkinderen, noem maar op.'

Mijn vader leidt de vergadering, mijn moeder heeft dan uitgebreid gekookt. Echt gezellig.'

Vooralsurinamers uit de eerste generatie stoppen aanzienlijke bedragen in familiesteun, onder invloed van hun sterke band met het land en familie aldaar. Hoewel de afstand en het nieuwe leven in Nederland voor slijtage zorgen. Peggy: 'Mijn drie kinderen hebben nu de leeftijd dat ze de wereld willen ontdekken, ze willen voetballen, naar ballet, surfen, muziek maken, wintersportvakantie. Het kost me veel geld en dat heb ik graag voor ze over. Maar dan kan ik niet ook nog eens familie in Suriname onderhouden. Vroeger heb ik dat wel gedaan, maar ik merk dat je dan niet goed aan jezelf toekomt. Dus ben ik gestopt met het circus van dozen en geld sturen.' Deze individualisering tekent zich sterker af bij Surinamers van de tweede en derde generatie wier band met het moederland minder hecht is. Oudere Surinamers verwachten dan ook niet veel hulp van hun kinderen of kleinkinderen: 'Mijn kinderen zijn Hollanders,' verklaart Lea. 'Ik verwacht niet dat ze iemand in Suriname gaan steunen. Ik heb ze zo ook niet opgevoed.' Bryan, vader van drie in Nederland geboren kinderen: 'De tweede generatie groeit op met een heel andere mentaliteit. Maar bij de *konmakandra* zitten ze er wel bij en dan krijgen ze toch een voorbeeld van hoe het er aan toe kan gaan.'

Bescheiden

In al dat schenken van geld, goederen en diensten zitten verschillende principes verborgen, zoals altruïsme, reciprociteit of (morele) plicht. Zo kan men ouders of behoeftige verwanten ondersteunen vanuit morele of altruïstische principes. Maar het geven kan ook iets opleveren. Door te geven investeert de Surinamer in een netwerk dat hem of haar bijvoorbeeld van pas komt tijdens een vakantieverblijf in Suriname. Toch zal de gastvrijheid van familie en vrienden zelden de materiële hulp evenaren. De relatie is dus ongelijkwaardig. Surinamers uit mijn onderzoek verwachten niet dat familie in Suriname hen als blijk van waardering spullen 'terugstuurt'. Daar zijn ze in Suriname te arm

voor. In Nederland is bovendien een grote verscheidenheid aan Surinaamse producten te koop. Wel vinden ze het fijn als ze door hun familie verrast worden met exclusieve inheemse producten. Robby: 'Wat ik graag krijg zijn *awara's* [typisch Surinaamse vrucht; AB] en een keer stuurde een nicht me een *prapi* [grote kom van aardewerk; AB], ze wist namelijk dat ik allang naar zoiets verlangde. Dat soort attenties stel ik erg op prijs.'

Wellicht mede vanwege die ongelijkheid gelden er in de Surinaamse wereld van familiesolidariteit een aantal ongeschreven regels. Het siert de ontvanger niet te vaak om geld of spullen te vragen. Hoe bescheidener je je opstelt, hoe meer respect je verdient, en hoe meer je uiteindelijk krijgt. Wie veelvuldig vraagt, wekt wrevel op en loopt het risico te worden overgeslagen. Hella's halfzus in Suriname moet dit aan den lijve ondervinden. Hella: 'Dan belt ze op vanwege een hoge telefoonrekening of om een paar schoenen, en dan denk ik: waarom vraag je steeds, waar moet ik het geld vandaan halen? Uit frustratie stuur ik niets. Ik vind haar zielig en eigenlijk zou ik haar maandelijks moeten steunen, maar ik heb er geen plezier in. Het is nooit genoeg.'

Als je toch vraagt, vraag dan om iets nuttigs, betoogt Tjokro: 'Mijn neef in Suriname is een echte *kabel* [maat; AB]. Het contact is heel hecht. Hij vraagt me af en toe om steun, als hij bepaalde boeken nodig heeft voor zijn werk in het onderwijs. Het zijn dure boeken, die daar niet te krijgen zijn en die ik dan koop en opstuur. Hij verbouwt zijn huis en daarvoor stuur ik hem ook dingen op. Daar vraagt hij niet om, hij is bescheiden. Maar juist zo iemand help ik graag.' Tot slot is ook het bedanken en tonen van waardering van belang. Het doet Hella goed als dezelfde halfzus haar dankbaarheid nadrukkelijk toont: 'Als we op vakantie in Suriname zijn is ze echt heel lief en komt ze dagelijks langs, brengt ze vers fruit, heel vroeg al vers brood van de bakker. Het ontroert me.'

Die dankbaarheid is er niet altijd. Meldrid stuurde vorig jaar spontaan een doos vol snoep en ander lekkers naar haar zuster in Suriname

die het eerste levensjaar van haar zoontje groots zou vieren. De zuster stuurde geen bedankje, maar liet na enige tijd in een brief weten dat ze al de snoep had weggeven aan weeshuizen. Roy kreeg een vergelijkbare reactie van zijn broer, aan wie hij (ongevraagd) studieboeken had toegestuurd om zijn vakgebied bij te houden. Die bleken niet zo welkom. De broer vond het verspilling van tijd en geld.

Vreugdevol

Te hoge verwachtingen zijn er niet alleen bij de gevers, ook bij de ontvangers. In Suriname wordt Nederland gezien als het land waar iedereen rijk is, en gaat men er vanuit dat de familieleden in Nederland altijd wel iets kunnen missen. Surinamers in Nederland die het niet breed hebben, voelen zich onder druk gezet om geld en goederen over te maken. Dit gaat weleens zo ver dat ze zelf in de financiële problemen geraken. Steven maakte mee dat familie in Suriname hem tot tweemaal toe voor het blok zette om kosten te betalen; een keer voor een kroonverjaardag van zijn oma en later voor haar begrafenis. Bij haar overlijden was oma 101 jaar. Geheel naar Suri-naams gebruik zou haar begrafenis groots en vreugdevol plaatsvinden. Alle Nederlandse familieleden zouden daartoe afreizen naar Suriname. In een familievergadering was besloten dat de familie in Nederland het leeuwendeel van de kosten voor haar rekening zou nemen, om de familie in Suriname zo min mogelijk te belasten. Na afloop bleek dat de familie daar een aantal grote rekeningen niet had betaald. Steven: ‘We hebben daar weer een *konmakandra* georganiseerd. Maar om de zaak niet te laten escaleren, hebben we gezegd: “Laat maar zitten, we betalen het wel.”’

Het idee dat Nederland het land van melk en honing is wordt gevoed doordat sommige Suri-naamse Nederlanders tijdens hun vakanties in Suriname ‘groot spelen’ over hun leven in Nederland, teneinde te voldoen aan het beeld van de geslaagde Surinamer. Gekleed in de duurste outfits en omhangen met de opzichtigste sieraden etaleren ze hoe welgesteld ze daar in

p’tatakondre [aardappelland; AB] zijn. Vaak doen ze zich interessant voor door te bluffen over beroep en inkomen. Zo valt niet op hoe moeilijk ze het in Nederland hebben, waar ze zich in de schulden steken om hun opzichtige leefstijl te handhaven. Surinaamse Surinamers kunnen dan ook over het algemeen moeilijk begrijpen dat niet iedereen in Nederland een goed inkomen heeft. Onderzoekers noemen dit valse imago van de geslaagde Surinamer als een van de belangrijkste *pull*-factoren voor migratie naar Nederland.

Succes

Bijna alle geïnterviewde Surinamers twijfelen af en toe aan de effectiviteit van hun hulp. Het is een dilemma, aldus Usha: ‘Al die pakketten en geld, waarom blijft het nodig? De regering neemt geen initiatief, de mensen daar nemen geen initiatief. Uit medemenselijkheid blijf ik geven, maar het is niet verantwoord. Wij met onze hulp houden de situatie ook in stand. Het is een vorm van drugs, gezien het gemak waarmee mensen hun dozen aanvaarden en daarna niets doen.’ Hulp kan leiden tot afhankelijkheid. Familieleden, die zo gewend zijn aan de maandelijkse inkomsten uit Nederland, gaan soms bellen om te vragen waar het geld blijft als het om een of andere reden te laat is. Of ze sturen verlanglijstjes met dure merkthee of Nike-gympen erop. Omdat hij geen verwachtingen wil scheppen geeft Simon niet ‘met de regelmaat van de klok, maar incidenteel. Ik doe dat bewust opdat mensen daar geen berekeningen gaan zitten maken op basis van mijn geld.’ Anderen worden selectiever: welke familieleden komen echt in aanmerking voor welke hulp? Waarom zou je bijvoorbeeld geld sturen naar jongere broers of nichten die gezond en sterk genoeg zijn om zelf te werken en bij te *hosselen*?

Sardjoe kiest er wel voor zijn jongere broer te steunen. Die heeft het namelijk financieel heel moeilijk. Schulden, ziekte en het overlijden van zijn vrouw teisterden het jonge gezin. ‘Hij is bovendien iemand die zijn leven niet zo mooi op een rijtje heeft,’ licht Sardjoe toe. ‘Hij komt

altijd geld te kort en handelt een beetje impulsief. Hij vroeg een keer om vijfduizend euro om een *business* te beginnen en dat hebben we ook gestuurd. Hij beloofde het terug te betalen, maar daar reken ik niet op. Hij heeft het uiteindelijk niet geïnvesteerd. Hij maakt steeds veel schulden en klopt dan bij ons aan. We zijn nu niet zo gul meer, dus hebben we een tijdje niets meer van hem gehoord, maar ik zal hem toch blijven steunen.'

In dit soort gevallen vinden de meeste Surinaamse Nederlanders dat ze weinig keus hebben. Dat geldt zeker voor ernstige omstandigheden zoals bij de zorg voor oude of zieke verwanten. Wel probeert een aantal de steun wat effectiever te maken door zoveel mogelijk 'hulp op maat' aan te bieden. Dat is dan bijvoorbeeld gerichte steun voor de aanschaf van studiemateriaal, de aankoop van een voertuig of de investering in een bedrijf. Humbert kan tevreden vaststellen dat zijn hulp goed is besteed: 'Het heeft eraan bijgedragen dat mijn zus een vrachtwagen kon kopen. Met die vrachtwagen ondernam ze *hossel*-activiteiten en inmiddels heeft ze zich opgewerkt tot vrachtrijder. Ze kon zelfs iemand in dienst nemen. Het geld is goed besteed. Ze is onafhankelijk, heeft een eigen woning gebouwd en een eigen perceel gekocht.' De 'hulp op maat' is natuurlijk geen garantie voor succes. Tjark steunde zijn broer in Suriname die een handel in bouwonderdelen wilde opzetten. Hij stuurde hem een paar duizend euro aan artikelen en de winst zouden ze delen. Toen die uitbleef, kwam hij er achter dat zijn broer de artikelen onvolgende onder de aandacht van opkopers had gebracht. 'De hele partij lag gewoon onder het huis weg te rotten.' In enkele gevallen is er sprake van regelrecht misbruik. Zo had een benadeelde jaren achtereen honderden euro's overgemaakt aan een neef die optrad als 'zaakwaarnemer', om zijn woning af te betalen. De overmaker leefde in de veronderstelling dat zijn huis zoetjesaan werd afgelost, tot hij tot de pijnlijke ontdekking kwam dat de neef het geld in eigen zak gestoken had. Een jongeman vertelde een vergelijkbaar verhaal, in dit geval had zijn eigen

moeder het hem aangedaan. Hij heeft het contact met haar geheel verbroken.

Ondanks dit soort incidenten en de twijfel over het langetermijneffect van de hulp, geloven bijna alle geïnterviewden dat Suriname en zijn bewoners een ernstige armoedecrisis is bespaard gebleven door de steun uit Nederland.

Website

Gezien de tendens om 'hulp op maat' te leveren, ligt het voor de hand dat er ook Nederlandse Surinamers zijn die graag willen meewerken aan projecten om het land vooruit te helpen. 'Geven aan familie is prima, maar projecten voor behoeftigen zijn ook een noodzaak,' licht Carmelita toe. 'Ik wil heel graag iets doen voor moeders in Suriname met ernstig zieke kinderen die hier geopereerd moeten worden. Ik denk aan een soort arrangement waarbij ik de moeder en haar kinderen een prettige dag kan bezorgen. Zoiets realiseren zou me echt gelukkig maken.' Sommigen zijn al verder dan alleen het voorneemen. Greta, voormalig voorzitter van een grote welzijnsorganisatie, kent verschillende projecten voor de allerarmsten in Suriname. Een organisatie zorgde met een budget van vijfduizend euro dat een aantal scholen twee jaar lang brood en melk kreeg. Anderen zetten een naaiproject op voor arme vrouwen zodat die zelf kleren voor hun gezin konden maken. Kindertehuizen kregen benodigdheden zoals televisies en wasmachines.

Opvallend is dat deze projecten vaak een initiatief zijn van tweede en derde generatie Surinamers. Terwijl de persoonsgebonden hulp bij hen afneemt lijkt hier voorzichtig een nieuwe trend te bespeuren. Zo hebben Kwame en Scotty onlangs een businessplan ingediend om in Suriname een hulpproject op te zetten op het gebied van informatietechnologie. Radha, rechtenstudente, bereidt zich voor op een stage in Suriname. Ze heeft zich verdiept in de Surinaamse kindernetwetgeving en ontdekt dat daar veel lacunes in zitten. Ze wil onderzoeken hoe ze straks vanuit Nederland concreet een wezenlijke bijdrage kan leveren. Leatitia heeft ook plannen om in Suri-

name 'iets te doen voor de sociale sector.' Leatia: 'Ik heb een mindere band met Suriname, maar voel wel dat ik uit Suriname kom. Ik wil dingen doen voor het land, sociale activiteiten, en ik ben er ook druk mee bezig. Ik heb al een eigen website.'

Zouden er Surinamers zijn die terugwillen om het land te helpen opbouwen? Op dit moment niet heel veel, daarvoor bestaat er te weinig vertrouwen in de politieke en economische situatie van het land. Het aantal remigranten dat het Centraal Bureau voor de Statistiek telde bedroeg in 1996 ongeveer veertienhonderd, daalde in 2000 naar een kleine achthonderd en steeg in 2002 weer een beetje: 1150 Nederlandse Surinamers pakten toen hun koffers voor een enkeltje *Switi Sranan*. Slechts ongeveer een kwart van de voor dit verhaal geïnterviewde Surinamers denkt erover in de verre toekomst in Suriname te gaan wonen. Het

belangrijkste motief is een rustige oude dag in een zonnig klimaat. Sommigen treffen daartoe al enige voorbereidingen door bijvoorbeeld daar een huis of perceel te kopen. Voor Steven staat vast dat hij later in Suriname zal gaan wonen: 'Het lijkt me verschrikkelijk om hier oud te worden. Nederlanders gaan zelf ook overwinteren in Spanje of Portugal, wat moet ik dan hier met mijn zwarte huidskleur? Ik streef er nog niet naar, maar houd er rekening mee. Ik heb al een perceel en tegen die tijd dat ik *ready* ben, ga ik bouwen.'

Dr. Aspha Bijnaar is sociologe. Ze promoveerde in 2002 aan de Universiteit van Amsterdam op Kasmoni. Een spaartraditie in Suriname en Nederland, waarvan de handelseditie verscheen bij Uitgeverij Bert Bakker. Thans werkt ze als wetenschappelijk onderzoeker bij het Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee).

Literatuur:

De Bruijne en Schalkwijk: *Van Mon Plaisit tot Ephraimzegen- Welstand, etniciteit en woonpatronen in Paramaribo*, Surinaamse Verkenningen; Universiteit van Amsterdam, 1999

CBS: *Bevolkingsstatistieken*

Ludo Jacobs: 'Armoede in Suriname en familienetwerken met Nederland'; in: *OSO, Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde, cultuur en geschiedenis*, 2000

Mayke Kromhout: *Gedeelde smart, halve smart. Hoe vrouwen in Paramaribo hun bestaan organiseren*, proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 2000

Lucassen en Penninx: *Nieuwkomers- Immigranten en hun nakomelingen in Nederland, 1550-1985*; Meulenhoff Informatief, Amsterdam, 1985

Van Niekerk: *De krekel en de mier- Fabels en feiten over de maatschappelijke stijging van creoolse en hindoestaanse Surinamers in Nederland*; Spinhuis, Amsterdam, 2000

Marokko:

Inwoners: 29 miljoen

Bruto nationaal product: 37 miljard dollar

(p/p 3,5 dollar per dag; Nederland: 80 dollar)

Inkomsten uit export: 7,5 miljard dollar

Inkomsten uit hulp: 0,5 miljard dollar

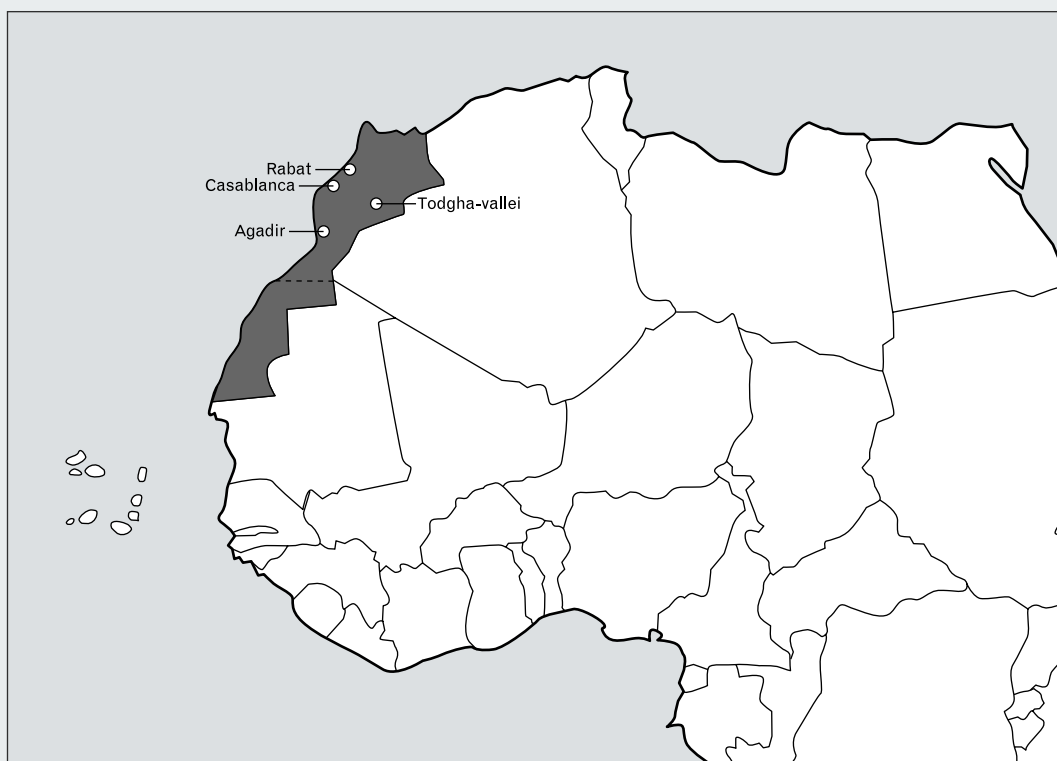
Inkomsten uit overdrachten: 3,3 miljard dollar

(betreft de geregistreerde overmakingen)

Cijfers 2002; bron: Wereldbank en UNDP.

Marokkaanse migranten in Nederland: 295.000

Overdrachten vanuit Nederland: 250 miljoen euro

Een plek in de hemel

Door Abdel Ilah Rubio

Vraag naar Marokko en de ogen van Nederlandse Marokkanen gaan glinsteren. Als de zomer en het weerzien met de familie en vrienden nadert, zijn ze met niets anders bezig. De voorbereidingen voor de overtocht nemen soms maanden in beslag en er wordt vaak het hele jaar naar uitgekeken. De band die Marokkanen in Europa met het land van herkomst hebben, is drie generaties na de komst van de eerste migranten nog steeds erg groot. Dat is goed te zien als honderdduizenden Maghrebijnen vanuit Zuid-Spanje in de zomermaanden de oversteek maken. Ook de jaarlijkse geldstroom richting Marokko is een goede indicator voor de liefde van de Marokkaanse migranten voor hun land. Jaarlijks sturen zij volgens cijfers van de Wereldbank ruim drie miljard dollar (ongeveer 10 procent van het bruto nationaal inkomen) vanuit het buitenland naar het Noord-Afrikaanse land; slechts drie landen ontvangen meer van hun migranten. Deze inkomsten zijn dus erg belangrijk voor de Marokkaanse economie. Het geld gaat vooral naar de achtergebleven familieleden, maar ook burens, dorpsgenoten, lokale ondernemers en sociale en religieuze instellingen profiteren direct of indirect van de uit het buitenland afkomstige gelden en goederen.

Uit gesprekken met Marokkanen in Nederland blijkt dat er twee belangrijke redenen zijn voor deze giften. In de Marokkaanse traditie wordt veel waarde gehecht aan familierelaties. Een sterke band blijft ook bestaan na migratie. Dit geldt vooral voor migranten die in Marokko zijn opgegroeid of er hun ouders hebben. Die

familieband schept verplichtingen. De achterblijvers verwachten namelijk dat de ‘rijke’ zoon, broer, neef of oom – van vrouwelijke migranten wordt minder verwacht – geld stuurt wanneer het nodig is. De druk van de familie om financieel bij te springen kan soms erg groot zijn.

De tweede belangrijke reden is het geloof. De islam gebiedt gelovigen geld te geven aan armen, te beginnen bij de eigen familie. Naast de vrijwillige *sadaka* (liefdadigheid), die het hele jaar door kan worden gegeven, kent de islam ook de *zakaat*. Deze religieuze ‘belasting’ bedraagt minimaal 2,5 procent van je bezit en dient jaarlijks te worden besteed aan een goed doel. Veel Marokkanen in Nederland gebruiken deze religieuze ‘vermogensbelasting’ om hun arme familieleden in Marokko te onderhouden.

Het geld wordt vooral besteed aan de kosten van het dagelijkse levensonderhoud (voedsel, kleding, huur, et cetera), zo blijkt uit een onderzoek van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI). Uit hetzelfde onderzoek blijkt ook dat het geld in de meeste gevallen bij huishoudens terecht komt waarvan de financiële situatie erg slecht is. Deze Marokkaanse gezinnen hebben de hulp vanuit het welvarende Europa hard nodig. De armoede in Marokko is groot, bijna 15 procent van de bevolking zit onder de armoedegrens van twee dollar per dag.

Vleeswaren

Toen Marokko in 1956 na ruim veertig jaar Frans koloniaal bewind weer onafhankelijk werd, was de werkloosheid enorm. Veel Marokkanen grijpen dan ook met beide handen de kans aan als begin jaren zestig met name Franse, Belgische en Nederlandse ondernemers langskomen op zoek naar arbeiders. Tienduizenden emigreerden naar Europa. De ondernemers selecteerden vooral op fysieke eigenschappen, Marokkanen die een beetje onderwijs hadden genoten konden een baan in Nederland vergeten. Het waren vooral Riffijnen (een van de vele Berbervolken in Marokko) die tot Nederland werden toegelaten. De mannen stuurden een deel van hun geld naar

Marokko, om familie of gezin te ondersteunen, en om huizen te bouwen waar ze bij terugkeer in zouden gaan wonen. Maar dat is een beetje anders gelopen.

Allal Ziani (52) zit al jaren in de bijstand, maar de Marokkaanse Rotterdammer is zeer actief. In de deelgemeente Noord is hij betrokken bij veel bewonersinitiatieven. Als vrijwilliger zet hij zich al jaren in voor de Marokkaanse gemeenschap in Rotterdam. Hiervoor werd hij enkele jaren terug onderscheiden door het deelgemeentebestuur. Ziani is een van de vele Marokkanen die nog dagelijks dromen van terugkeer naar het land van herkomst. Maar net als bij generatiegenoten, blijft het waarschijnlijk bij dromen. Geen van de kinderen wil immers terug, en zonder hen wil hij hier niet weg.

Ziani was achttien toen hij in 1970 voor het eerst voet zette op Nederlandse bodem. 'Ik ging direct naar Rotterdam, waar een oom van mij woonde. Binnen twee dagen had ik een baan bij een grote bakkerij in de Spaanse Polder.' Veel verdiende hij die eerste jaren niet, vertelt hij. 'Ik kreeg 140 gulden per week voor vijftig uur werken. Het was net genoeg voor eten, drinken en kleding, en om af en toe met wat vrienden te gaan stappen. Wat ik overhield, ongeveer veertig gulden per maand, stuurde ik naar mijn vrouw en ouders in Marokko. Daar waren ze erg blij mee.'

Ziani vond een paar jaar later werk in een vleeswarenfabriek, waar hij meer verdiende. Het bedrag dat hij opstuurde steeg tot zo'n honderd gulden per maand. Daar kwam de kinderbijslag nog bovenop, en met de feestdagen kreeg zijn familie nog wat extra. In tegenstelling tot veel andere migranten uit Marokko hadden Ziani's ouders het redelijk goed. 'Mijn vader is nooit arm geweest. Hij bezit landbouwgrond en heeft schapen en koeien. En een paard waarop hij naar de markt gaat,' vertelt de Rotterdammer lachend. 'Dat ik mijn vader toch geld stuurde, was omdat mijn vrouw en kinderen bij hem inwoonden. Later financierde ik, samen met mijn broer die in België woont, de verbouwing van het huis.' De situatie verandert als Ziani in 1983 zijn vrouw en kinderen naar Nederland haalt. 'Vanaf dat moment stuurde ik alleen nog wat geld naar mijn

moeder, om de twee, drie maanden ongeveer vijftig gulden. Daarmee kon ze kleding kopen of andere spullen die ze nodig had. Meer kon ik niet kwijt, omdat ik hier ook voor mijn kinderen moest zorgen.'

Ziani's financiële situatie is de laatste twee jaar erg verslechterd, vertelt hij. Familie in Marokko onderhouden zit er voor hem niet meer in. 'Ik ben nu vooral bezig met overleven in Nederland.' Ziani heeft acht kinderen, van wie de oudste 27 is. Geen van hen stuurt geld naar familieleden in het Rif. Maar zijn oudste zoon Mohamed springt wel bij als hij iets nodig heeft.

Sportclub

Ook de kinderen van Abdelaziz Benameur (56) sturen nauwelijks geld naar Marokko. 'Ze komen altijd geld te kort. Soms krijgen ze zelfs de deurwaarder op bezoek. Geregeld moet ik ze te hulp schieten. Kinderen hier hebben een heel andere mening over hoe ze hun geld moeten besteden.' Niet dat ze niets hebben met Marokko. Integendeel, vertelt Benameur. De band met het land is volgens hem zelfs groot. 'En heel soms, als ik geld overmaak, geven ze wat mee voor arme familieleden. Mijn schoonzoon, die pas enkele jaren in Nederland is, stuurt wel elke maand naar zijn familie in Marokko.'

De financiële bijdrage uit Europa is voor veel huishoudens in Marokko onmisbaar, weet hij. 'Sommige Nederlandse Marokkanen bezuinigen om hun familie te eten te kunnen geven.' Het is volgens hem de reden dat zoveel Marokkaanse kinderen er armoedig bij lopen en geen geld hebben voor het lidmaatschap van een sportclub of andere verenigingen.

De Marokkaanse Nederlander was 21 toen hij naar Nederland kwam. Hij vond snel een baan in een Rotterdams restaurant. Toen hij een gezin kreeg volgde hij een opleiding en kon elders aan de slag. 'Ik verdiende er goed en schopte het zelfs tot coördinator.' Zijn familie in Casablanca had het redelijk goed, zijn vader werkte bij de gemeente. 'Als ik iets stuurde, was dat één keer in de zes, zeven maanden en ging het om een bedrag van zo'n duizend gulden. En natuurlijk stuurde je ook wel eens wat met de feestdagen of

voor bijzondere gebeurtenissen, voor grote aankopen als een koelkast of tv, of de pelgrimsreis van mijn ouders naar Mekka.' Een deel van het geld was bestemd voor de opleiding van zijn elf broers en zussen in Marokko. 'En een deel ging naar arme familieleden. De *zakaat* bijvoorbeeld.' Benameur liet in Marokko ook een eigen huis bouwen. 'Dat kon alleen omdat mijn vrouw ook werkte, en ik extra uren deed 's avonds en in het weekeinde.'

De laatste jaren stuurt de Rotterdammer, die door een chronische ziekte in 1996 volledig arbeidsongeschikt werd, aanzienlijk minder naar Marokko. 'Alle broertjes en zusjes werken en hebben geen financiële hulp meer nodig. Sommigen zijn naar Europa geëmigreerd en sturen nu zelf geld naar mijn ouders.'

Het bedrag dat Benameur naar Marokko stuurde kon hij tot voor een paar jaar aftrekken van de Nederlandse belasting. 'Je vulde dan zo'n formulier in met het bedrag dat je kwijt was aan je familie, bij mij was dat elk jaar 2600 gulden, en daar kreeg je dan een deel van terug. Dat hielp toch wel,' vertelt hij. 'Nu kan het niet meer en voor mensen die weinig verdienen maakt dat het moeilijker om geld te sturen.'

Hemel

Journalist Mohamed Ebrayimi (34) heeft door zijn baan bij de Rotterdamse Migrantenomroep goed zicht op wat zich afspeelt binnen de Marokkaanse gemeenschap, inclusief het geld overmaken. De schets die hij geeft van de veranderingen door de loop van de tijd klopt met de verhalen van Ziani en Benameur. 'De eerste tijd, in de jaren zestig en zeventig, waren de bedragen niet heel hoog. Die eerste Marokkanen verdienen niet zoveel, en het leven in Marokko was niet duur. Men leefde van het land. Het geld uit Nederland was extra.'

In de loop van de jaren zeventig en begin jaren tachtig verandert de situatie. 'De mensen werden ouder en gingen zich bezighouden met hun toekomst in Marokko. Iedereen wilde ineens een huis bouwen of een stukje grond kopen. Toen begon het echte geld overmaken naar Marokko.' Het bouwen van huizen zorgde

in Marokko voor flink wat werkgelegenheid. De Marokkaanse staat juichte deze ontwikkeling toe. 'Het land heeft grote behoefte aan buitenlandse valuta. Zonder die geldstromen uit Europa was Marokko minder ontwikkeld dan het nu is.'

Vanaf midden jaren tachtig ging het langzaam bergafwaarts met de financiële situatie van veel eerstegeneratie Marokkaanse migranten. 'In toenemende mate kwamen Marokkanen in de WW en WAO terecht.' Daarnaast zorgde de gezinshereniging voor een afnemende noodzaak geld over te maken. 'Men bleef weliswaar geld sturen, maar het is allemaal wat kleinschaliger geworden,' zo meent de journalist.

Ebrayimi denkt dat de financiële hulp aan het land van herkomst langzaam opdroogt. 'De tweede generatie hoeft immers geen verantwoordelijkheid te dragen voor hun ouders. Veel Marokkanen hebben nu hun hele familie hier en leven op de Nederlandse manier. Dus ieder voor zichzelf.' Dat de kinderen van Ziani en Benameur geen geld meer sturen naar Marokko lijkt Ebrayimi gelijk te geven. Toch wordt de soep niet zo heet gegeten. Het totaal aan overdrachten dat Marokko binnenkomt neemt niet af. Integendeel: midden jaren negentig lag het bedrag dat vanuit ons land werd overgedragen aan Marokko iets onder de 200 miljoen euro, in 2002 was het gestegen tot 250 miljoen euro, zo blijkt uit onderzoek van Hein de Haas (zie volgend hoofdstuk).

Daar zijn meerdere verklaringen voor. Om te beginnen zijn de tweede en derde generatie Marokkanen meer gaan verdienen en als ze geld sturen gaat dat om veel hogere bedragen. Want het is zeker niet zo dat de tweede en derde generatie helemaal niet geeft – dat zullen we straks nog zien. Verschil is wel dat de giften niet meer alleen naar naaste familieleden gaan, maar ook naar vrienden, dorpsgenoten en naar 'goede doelen'. Nederlands-Marokkaanse organisaties zamelen spullen in voor ziekenhuizen, weeshuizen, scholen en andere instellingen in Marokko die iets nodig hebben.

Een andere verklaring is de komst van steeds weer een nieuwe eerste generatie met nog hechte

Neef Joesef

Mijn neef Joesef draagt sinds het overlijden van zijn vader vorig jaar de verantwoordelijkheid voor zijn moeder, zijn vier broers en zussen en zijn vrouw en twee kinderen. Joesef en zijn familie wonen op het platteland, vlak bij de havenstad Tanger. De meeste inwoners van het dorp leven van de landbouw. Veel te verbouwen valt er echter niet in Beni Messaour. Het gebied is erg droog en de middelen van de boeren zijn schaars. Joesef beschikt over een klein stukje grond, waar kleine hoeveelheden komkommers, tomaten, mint en aubergines groeien. Een vast inkomen heeft hij niet, het gezin leeft onder zeer armoedige omstandigheden. Sommige kinderen lopen de hele dag op blote voeten.

De vader van Joesef had een zwaar leven. Toen hij vorig jaar erg ziek werd had hij geen geld voor medicijnen. De hulp die hij kreeg, besteedde hij liever aan het kopen van voedsel voor zijn kinderen. Het duurde dan ook niet lang of hij overleed aan de complicaties van zijn ziekte. Zijn achttienjarige zoon was enkele jaren daarvoor ook al overleden omdat hij geen geld had voor een operatie.

Wij kwamen daar te laat achter. Daar heb ik me lang schuldig over gevoeld. Vooral als ik bedacht waar ik hier mijn geld aan uitgeef. Van het bedrag dat ik kwijt ben aan een avondje stappen, kan een heel gezin in Marokko een maand lang eten. Toen ik laatst op bezoek was in Marokko kwam Joesef mij opzoeken. Het was januari en behoorlijk koud. Vervoer vanuit de bergen naar de stad is er niet in deze periode, omdat veel wegen op het platteland door de regen en modder onbegaanbaar zijn. Joesef, die te voet kwam, had een hele dag nodig om de stad te bereiken. Mijn neef droeg tot mijn verbazing geen sokken. Zijn voeten

waren helemaal blauw. Ik gaf hem snel een paar sokken en een bedrag van ongeveer tachtig euro. Een bedrag waar hij twee maanden mee vooruit kon. Meer kon ik op dat moment niet voor hem doen. Joesef is namelijk niet het enige familielid dat geld van mij verwacht en krijgt. Binnen de familie zijn er meer schrijnende gevallen.

De broer van mijn vader, een oude, zieke man, woont in een garage. Als mijn ouders hem niet elke dag te eten zouden geven, zou hij het niet redden. En dan heb ik nog een zusje in Marokko, dat alleenstaande moeder is zonder inkomen. Iemand moet voor haar zorgen. Elke vakantie ben ik zo enkele honderden euro's kwijt. Jaarlijks gaat het om duizenden euro's. En toch heb je elke keer het gevoel dat het niets helpt. De situatie van mijn familieleden verslechtert met het jaar. En omdat het er zoveel zijn, ben ik niet in staat om ze goed te helpen. Een probleem waar meerdere Marokkaanse migranten in Nederland mee te maken hebben. Het lijkt dweilen met de kraan open.

Toch blijf ik geven. Waarom? Omdat ik me verantwoordelijk voel voor deze mensen. En omdat ik me schuldig voel over het feit dat ik me alles kan veroorloven en zij niet eens geld hebben om vlees te eten. Op de achtergrond speelt mee dat ik als moslim verplicht ben om geld te geven aan armen, te beginnen in mijn eigen omgeving. Maar ook zonder geloof zou ik hulp hebben geboden. Niet alleen aan familieleden, maar ook aan wildvreemden die je op straat ziet liggen zonder benen of armen. Of alleenstaande moeders met baby's in hun armen, die niemand hebben om voor hen te zorgen. Het helpt wel om de problemen in Nederland te relativiseren. Als ik mensen hier hoor klagen, denk ik: je zou eens moeten weten hoe gelukkig je bent.

banden met Marokko. Verschil met de gastarbeiders van toen is dat deze groep Marokkanen vaak beter is opgeleid, niet meer alleen van het platteland komt en doelbewust kiest voor een toekomst in Nederland. Ebrayimi is daar zelf een voorbeeld van. Hij kwam in 1990 op 21-jarige leeftijd naar Nederland waar zijn ouders al woonden. Die hadden hem in Marokko achtergelaten om zijn middelbare school af te maken.

Hier deed hij een beroepsopleiding en uiteindelijk kwam hij dus bij de Migrantenomroep terecht. Hij verdient redelijk goed en stuurt geld naar zijn eigen familie en naar die van zijn vrouw.

'Op jaarbasis ben ik ongeveer drieduizend euro kwijt aan hulp. De laatste jaren verdeel ik het bedrag niet meer over meerdere personen. In plaats daarvan kies ik elk jaar iemand, mijn zus

bijvoorbeeld of een ander familielid dat het moeilijk heeft, en die geef ik tweeduizend euro. Daar moeten ze dan wel iets bijzonders mee doen. Drie jaar geleden heb ik dat bedrag aan een vriend gegeven die een winkel wilde beginnen. Die zaak draait nu goed. Mijn ouders en broers doen trouwens hetzelfde. Als ik de een wat geef, geven zij aan de anderen.'

Ebrayimi ziet het als zijn plicht. 'Toen ik in Marokko leefde, had ik niet veel geld en ik weet nog hoe blij ik was als ik van iemand iets kreeg. Ik kan me goed verplaatsen in die mensen. Onze profeet zegt: "Wie iemand in nood helpt, garandeert Allah een plek in de hemel." Daar geloof ik in.'

Schaap

De nieuwe Marokkaanse migranten van tegenwoordig komen veelal via een huwelijk met iemand uit Nederland. Abdelrazak el Badaoui (33) kwam hier in 1999 wonen. Zijn vrouw groeide op in Nederland en wilde absoluut niet in Marokko leven. El Badaoui wilde hier eigenlijk eerst een opleiding doen. 'Maar de financiële situatie stond dat helaas niet toe. Ik had een gezin te onderhouden en mijn ouders in Marokko zaten zonder inkomen. Ik moest dus noodgedwongen gelijk gaan werken.'

Om de drie à vier maanden stuurt El Badaoui geld naar zijn ouders. Hij wil niet zeggen hoeveel. 'Over *sadaka* mag je niet praten. Dat is iets tussen jou en God.' Hij wil wel kwijt dat het af en toe zwaar is. 'Maar wat kan ik anders? Het zijn toch je ouders. Als dreigt dat ik het niet red, bezuinig ik wat op mijn eigen uitgaven, zodat ik toch wat voor hen overhoud.' Ook andere familieleden uit zijn dorp kloppen geregeld bij hem aan voor hulp. 'Onlangs belden ze nog op voor een vrouw uit het dorp die een hartoperatie moest ondergaan voor vierduizend euro. Ik ben hier toen geld gaan inzamelen. Familie in Spanje deed dat ook. Uiteindelijk hebben we het bedrag bij elkaar kunnen krijgen, zodat die vrouw geholpen kon worden.'

Dit soort dingen gebeurt regelmatig, vertelt El Badaoui. Inmiddels heeft hij een vaste kring van vrienden bij wie hij aanklopt, als iemand in nood

zit. 'Dat zijn allemaal vrienden waarvan ik honderd procent weet dat ze helpen. Geen een van hen heeft ooit geweigerd. Het hoeft niet eens familie van ze te zijn. Sommigen van die vrienden komen niet eens uit mijn woonplaats Berkane.' Met zijn twee broers, die ook in Nederland wonen, heeft de Marokkaan een andere afspraak. 'Elk Offerfeest zamen we geld in voor een gezin uit het dorp dat geen geld heeft om een schaap te offeren en met ramadan betalen we een maand lang alle kosten van een groot, arm gezin.'

Het is echter niet zo dat het alleen eerste-generatie Marokkanen zijn die financiële hulp verlenen aan familie en kennissen in het thuisland. Neem Asmae Idrissy (27), ze is geboren en getogen in Den Haag en zowel haar ouders als grootouders wonen hier. Desondanks maakt de Haagse geregeld geld over naar Marokko. 'Als iemand ziek is bijvoorbeeld, of andere problemen heeft. Dat hoeft niet per se een familielid te zijn. Mijn vader is een bekende man in Fes. Veel mensen benaderen hem als ze problemen hebben. Hij houdt dan een inzamelactie in Nederland en stuurt dat geld vervolgens op. Ik lever dan meestal ook een bijdrage. In december vorig jaar werd bijvoorbeeld kanker ontdekt bij de neef van mijn vader. Om zijn medische kosten te betalen, hebben we hier geld ingezameld. Ik heb toen tweehonderd euro gegeven.' Ook in de andere gevallen ging het volgens Asmae om honderden euro's.

Idrissy, die een hbo-opleiding heeft gevolgd, werkt bij het Bureau Intent. Deze door de landelijke overheid gesubsidieerde instelling begeleidt migranten die in het land van herkomst een onderneming willen beginnen. Haar inkomen is goed, dus kan ze wel wat missen. Een belangrijk deel van het geld dat naar Marokko gaat, is volgens haar *zakaat*. 'Ik doe dat nu vijf jaar, op 1 juli. Ik zoek gezinnen uit, zowel binnen als buiten de familie, die echt arm zijn. Ieder gezin krijgt minstens vijftig euro. Hoe armer ze zijn, hoe hoger het bedrag. Dit jaar kwam ik uit op een totaalbedrag van zeshonderd euro.'

Geloof is overigens niet de enige reden waarom Asmae geeft. 'Ik doe het ook om humanitaire redenen. Je ziet dat mensen het daar slecht heb-

ben. Als ik hen een klein beetje lucht kan geven, geeft mij dat voldoening.' Ze vindt het ook niet meer dan normaal. 'Wij rijden hier in Mercedesen, dragen prachtige kleding en Rayban-brillen, terwijl die mensen daar niet eens wat te eten hebben 's avonds. Niets geven is dan eigenlijk asociaal.'

Zielig

Of veel leeftijdsgenoten geld sturen, kan ze niet zeggen. 'Mijn vriendinnen zie ik het nooit doen. Een van hen heeft laatst voor het eerst iets aan de moskee gegeven. Maar het kan ook zijn dat ze het niet zeggen. Want eigenlijk mag je niet praten over liefdadigheid.'

Asmae vreest op haar beurt dat straks met de derde generatie het aantal mensen dat geld overmaakt naar Marokko zal gaan afnemen. 'Hoe verder in de tijd, hoe minder saamhorigheid. Je doet het nu toch omdat je je verbonden voelt met de mensen daar. Ik denk niet dat mijn kinderen een soortgelijke band zullen hebben. Je ziet nu al dat veel Marokkaanse kinderen hier geen Arabisch spreken. Die hebben dadelijk niets met Marokko en zijn inwoners.'

De negentienjarige Salima is zo iemand. Ze spreekt weliswaar goed Marokkaans maar voelt geen sterke band met het land. Ze gaat liever op vakantie naar een ander land, vertelt ze. De Marokkaanse, die nog bij haar ouders in Den Haag woont, volgt een mbo-opleiding en leeft van een maandelijkse studiefinanciering van ongeveer vierhonderd euro. Omdat ze er nu geen baantje naast heeft, houdt ze niet veel over aan het einde van de maand.

Salima heeft nog nooit geld gestuurd naar Marokko. 'Ik was het een tijdje terug, toen ik nog bij de Albert Heijn werkte, wel van plan. Maar toen kwam er iets tussen en is het er uiteindelijk niet van gekomen.' Het geld was bedoeld voor een goede vriendin van haar uit het dorp van haar vader. 'Die familie is erg arm. Ik wil haar een keer blij maken.' Haar eigen familieleden zou ze geen cent geven. 'Die krijgen genoeg van mijn vader en moeder.' Niet dat ze het anders wel zou doen. 'Ik ga niet voor hen werken. Je krijgt toch alleen maar stank voor dank. Ze doen nooit iets

voor jou.' Salima is wel van plan later, als ze een goede baan heeft, arme mensen in Marokko te helpen. 'Omdat ze het nodig hebben. Er zijn zat mensen die niets hebben in het dorp van mijn vader, die niet eens te eten hebben of geen kleding om te dragen. Ik vind dat gewoon zielig.'

Salima geeft dus wel, althans dat is ze van plan, echter niet uit verplichting maar uit medelijden. Het geefgedrag van volgende generaties Marokkanen begint zodoende met het verstrijken van de tijd op dat van de autochtone Nederlanders te lijken.

Webcamera

Sinds de komst van de eerste gastarbeiders zijn de faciliteiten om geld over te maken enorm verbeterd. Dat heeft zeker een positief effect op de omvang van de overmakingen. Mohamed Ebrayimi: 'In de jaren zestig en zeventig ging het geld nog mee met kennissen en familieleden. Er waren zelfs mensen die daar hun beroep van maakten. Wat ze overhielden bij het wisselen, mochten ze houden als provisie.' In de jaren zeventig en tachtig ging het geld steeds vaker via het postkantoor of Marokkaanse banken die een gat in de markt zagen en filialen openden in Nederlandse steden. Maar in Marokko moesten de mensen uit de dorpen om het geld te incasseren naar de grote stad, vanwege de slechte verbindingen en infrastructuur vaak een lange reis. Ook dat is veranderd. Ebrayimi heeft sinds een paar maanden een bijbaantje bij het Amerikaanse Western Union, een multinational op het gebied van *money transfer*. Hij moet Western Union promoten bij Marokkanen in Nederland, België en Luxemburg. 'Western Union heeft nu meer dan duizend locaties in Marokko, en niet alleen in de grote steden. Dat stimuleert mensen om geld te sturen.' Het geld is er bovendien binnen een paar minuten nadat het is verzonden. 'Binnenkort krijg je ook een telefoonkaart om je familie te bellen en te vragen of ze het ontvangen hebben. Verder is Western Union bezig om webcamera's te plaatsen zodat je zelfs kunt zien dat ze jouw bijdrage ontvangen.'

Sinds kort heeft Western Union concurrentie gekregen van een ander bedrijf: Chequepoint.

Door lagere tarieven te rekenen hopen zij ook een graantje mee te pikken van de miljoenen die jaarlijks naar Marokko gaan.

Ook de Marokkaanse autoriteiten werken mee. In Rabat doen ze hun uiterste best om de overdrachten van migranten op peil te houden, onder meer door ook de jonge Marokkanen aan het land van hun voorouders te binden. Migrantten worden bijvoorbeeld al jaren niet meer lastiggevallen door politiemensen en douaniers tijdens hun vakanties. In het verleden werden auto's uit Europa helemaal leeggehaald bij de douane en deden ze moeilijk over het invoeren van goederen. Wie dat niet afkocht door geld te geven, werd slecht behandeld, vernederd of op een andere manier dwars gezeten. Hetzelfde gebeurde op straat door politiemannen, die zo hun karig inkomen probeerden aan te vullen met 'donaties' van rijke migranten. Dit leidde ertoe dat Marokkanen niet meer zo vaak naar hun land op vakantie gingen.

Verder krijgen Europese Marokkanen tegenwoordig een 'vip-behandeling'. Als ze documenten nodig hebben, is er een speciale instelling (Foundation Hassan II) die hun belangen behartigt en ze worden aangemoedigd om in 'eigen' land te investeren. Sinds kort hebben Marokkanen die in het buitenland wonen zelfs een eigen minister, die het contact met hen moet onderhouden en ervoor moet zorgen dat ze blijven komen.

Investerings

Met die investeringen wil het nog niet echt lukken. Hoewel veel Marokkanen zeggen dolgraag iets te willen beginnen in hun vaderland, zijn er maar weinig die daar ook daadwerkelijk een onderneming starten. Hulp daarbij komt niet alleen uit Marokko. In Nederland lopen momenteel twee initiatieven die daar verandering in moeten brengen: Bureau Intent in Den Haag en het Handels- en Investeringscentrum Noord-Marokko (HIC) in Rotterdam. Het HIC richt zich zowel op Nederlandse ondernemers als hier wonende Marokkanen. Het centrum, een initiatief van de gemeente Rotterdam, heeft ook twee steunpunten in de Marokkaanse steden Nador

en Oujda. Ondernemers die willen investeren in deze gebieden kunnen bij het HIC terecht voor informatie en begeleiding ter plekke. Ook organiseert het HIC om de zoveel tijd handelsreizen naar Marokko. Hoewel er veel interesse is voor het HIC, zijn grote investeringen van Marokkaanse ondernemers tot nog toe uitgebleven. De angst voor bureaucratie en corruptie is groot, zo blijkt tijdens de informatiebijeenkomsten.

Bij Intent, dat in Nederland wonende migranten begeleidt bij het starten van een onderneming in onder meer Marokko, Suriname en Turkije, informeren jaarlijks honderden Marokkanen naar de diensten van deze instantie. Tientallen van hen nemen deel aan het programma. Daarvan begint uiteindelijk 3 procent een onderneming in Marokko. Dat er uiteindelijk zo weinig doorzetten heeft volgens Idrissy een aantal redenen. 'Veel mensen hebben geen eigen startkapitaal. De gezinssituatie is ook een belangrijke reden voor Marokkanen om er van af te zien. Omdat partner en kinderen liever in Nederland blijven, haken de ondernemers in spe alsnog af.'

Wat volgens haar ook een rol speelt, is de zakelijke cultuur in Marokko. 'De Marokkanen hier kennen de gedragscode daar niet zo goed. De meesten onderschatten bovendien het ondernemerschap. Pas bij het schrijven van een ondernemingsplan realiseren ze zich dat het keihard werken is en dat de risico's groot zijn.'

School

Een ontwikkeling van de laatste jaren is dat zowel eerste als tweede generatie Marokkanen zich steeds vaker organiseren om zich in te zetten voor een goed doel in Marokko. In Den Haag zamelt vereniging De Toekomst al jaren in voor ziekenhuizen en andere sociale doelen in het land van herkomst. Ook in Rotterdam worden professioneel en op grote schaal goederen ingezameld voor Marokko. Een voorbeeld daarvan is de Alliantie Berberse Vrouwen, die ziekenhuispullen, kleding, schoolmeubels en dergelijke inzamelt en verscheept naar Marokko.

Wat je ook vaker ziet, zijn eenmalige acties van individuele personen. Mohamed Sghir, van

de stichting Samenwerkende Arabische Jongeren in Rotterdam, zamelde bijvoorbeeld een aantal jaren geleden geld in voor de bouw van een school op het platteland. Tijdens een bezoekje aan zijn geboortedorp Beni Attia in Oost-Marokko kwam hij erachter dat zijn nichtje van zeven niet meer naar school ging. 'Toen ik vroeg waarom, zei ze dat de dichtstbijzijnde school te ver weg was. Ik dacht toen: dit kan absoluut niet. We leven nu in de 21ste eeuw. Ik moest iets doen. Ik heb toen contact gezocht met een plaatselijke vereniging en gevraagd of ze konden zorgen voor grond. Dat konden ze. Daarna heb ik een plan geschreven en een aannemer opdracht gegeven om een offerte te maken.'

In Nederland benaderde Sghir vervolgens het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Dat verwees hem door naar de Nationale Commissie voor internationale samenwerking en Duurzame Ontwikkeling (NCDO). Deze organisatie, gefinancierd door de minister van Ontwikkelingssamenwerking, was bereid om 50 procent van de kosten te financieren, mits Sghir voor de rest zorgde. De NCDO heeft een speciaal fonds voor dit soort 'Kleine Plaatselijke Activiteiten'.

De bouw van de basisschool kostte 66.000 gulden. Sghir had dus nog 33.000 gulden nodig. Hij richtte zich vooral op de Marokkanen die uit hetzelfde gebied afkomstig waren. 'Het heeft me een jaar gekost om dat bedrag bij elkaar te krij-

gen,' vertelt hij zuchtend. 'Het was niet makkelijk. Voor de mensen hier heeft een school geen prioriteit. Ze denken vooral aan wat de mensen daar acuut nodig hebben: voedsel en kleding. Ik heb dus flink wat bijeenkomsten moeten houden om de mensen te overtuigen.' Dat is niet makkelijk bij Marokkanen, weet Sghir. 'Het is een kwestie van vertrouwen. Mensen zijn wel bereid te geven, maar alleen aan mensen die ze kennen. Als je ze een euro of twee vraagt, krijg je die meestal wel. Maar vijfhonderd of duizend euro is een ander verhaal.'

Sghir denkt dat Nederlandse Marokkanen niet zo snel geld zullen schenken aan een algemene liefdadigheidsinstelling. Niet alleen vanwege het gebrek aan vertrouwen, maar ook vanwege de doelen. 'Wij moeten prioriteiten stellen. Ons land heeft de hulp hard nodig. Daar moeten we eerst beginnen en dan pas kijken naar andere arme landen als Kenia of Soedan.'

Sghir heeft de smaak intussen te pakken. Hij is bezig met de bouw van een bibliotheek in het dorp Aklim, nabij Berkane. 'Het is een dorp van zestienduizend inwoners. Ze hebben twee scholen voor het voortgezet onderwijs en vijf basisscholen, maar geen bibliotheek. Vooral voor de meisjes, die niet naar buiten mogen, zou zo'n voorziening uitkomst bieden.'

Abdel Ilah Rubio is journalist.

Literatuur:

Hein de Haas: *Migration and Development in Southern Morocco: The Disparate Socio-Economic Impacts of Out-Migration on the Todgha Oasis Valley*, Amsterdam/Nijmegen, 2003

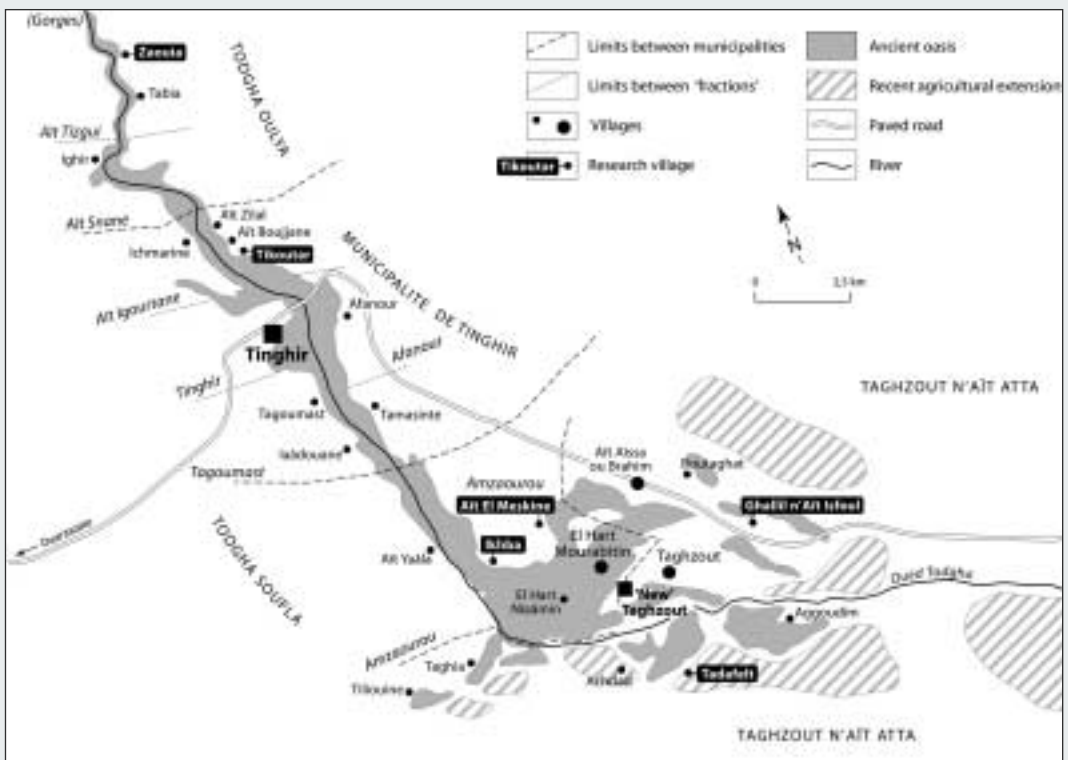
Tineke Fokkema en George Groenewold: 'De migrant als suikeroom – Financiële overdrachten broodnodig, maar ook verleidelijk'; in: *Demos*, nr. 6, juni/juli 2003, NIDI

Wereldbank: *Global Development Finance 2003 – Striving for Stability in Development Finance*, Washington, 2003

Marokko, Todgha-vallei:

Inwoners: 60.000

Inkomsten uit overdrachten: niet bekend

De andere kant van migratie – Een Marokkaanse oase op drift

Door Hein de Haas

Marokko is een emigratieland bij uitstek. Voor de bewoners van grote delen van het Marokkaanse platteland heeft de massale migratie naar de grote steden en naar Europa ingrijpende gevolgen gehad. Op een bevolking van 30 miljoen leven thans ruim 2 miljoen mensen van Marokkaanse afkomst buiten Marokko. Bijna de helft hiervan woont in Frankrijk, een kleine 300.000 in Nederland en circa 160.000 in België. Kleinere, maar aanzienlijke gemeenschappen bevinden zich ook in Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Canada (Quebec) en de Verenigde Staten. In de jaren negentig hebben Italië en Spanje zich snel ontwikkeld tot nieuwe bestemmingen voor migranten. Beide landen telden in 2000 een officieel geregistreerde bevolking van Marokkanen van rond de 200.000. Het werkelijke aantal ligt waarschijnlijk aanzienlijk hoger. Daarnaast werken naar schatting 200.000 Marokkanen in de Arabische oliestaten.

Sinds de jaren zestig zijn de overmakingen van migranten aan achtergebleven familieleden sterk gestegen. In de jaren negentig stagneerden ze. Het was destijds de algemene verwachting dat deze stagnatie een toekomstige daling van de overmakingen inluidde. Sinds 1999 is het totale bedrag aan overmakingen echter weer explosief gestegen. Dit lijkt het gecombineerde effect van de sterk verbeterde mogelijkheden om geld over te maken, de opkomst van de nieuwe emigratielanden Spanje en Italië en de invoering van de euro. Daarnaast blijken de banden tussen migranten en achterblijvers duurzamer dan eerder werd verondersteld. In 2002 werd er door

migranten ruim drie miljard dollar naar Marokko overgemaakt. Dit bedrag is ongeveer zeven keer hoger dan de ontwikkelingshulp en overtreft ruimschoots de waarde van de export van landbouwproducten en fosfaten.

Over de gevolgen van arbeidsmigratie op de ontwikkeling van de gebieden van herkomst bestaat bepaald geen overeenstemming. In de wetenschappelijke literatuur woedt al decennialang een debat tussen ‘migratie-optimisten’ en ‘migratie-pessimisten’. De eerste groep ziet migratie als een uitermate geschikt middel om economische groei in gang te zetten. Overmakingen, investeringen en consumptieve bestedingen door migranten wordt hierbij een cruciale rol toegedicht. De tweede groep ziet het wegtrekken van ‘jonge, talentvolle en ondernemende’ migranten juist als oorzaak van lethargie en economische neergang in herkomstgebieden. De pessimisten hebben het debat sinds de jaren zeventig gedomineerd.

In de jaren negentig kwam er meer nuance in de discussie. Er kwam meer oog voor het gelijktijdig optreden van zowel positieve als negatieve gevolgen. Ook bleek dat migratie voor verschillende gebieden en landen zeer verschillende effecten kan hebben. Om meer inzicht te krijgen in de mogelijk positieve rol van migratie bij ontwikkeling, is veel meer empirisch onderzoek in herkomstgebieden onontbeerlijk.

De Zuid-Marokkaanse Todgha-vallei is één van de vele Marokkaanse plattelandsgebieden die in de loop van de afgelopen decennia door migratie economisch en sociaal vervlochten zijn geraakt met West-Europa. Om te onderzoeken wat de gevolgen zijn van de (internationale én binnenlandse) migratie voor de sociale en economische ontwikkeling van dit gebied verbleef ik daar twee jaar, van 1998 tot 2000. Ruim vijfhonderd huishoudens in zes verschillende dorpen in de Todgha-vallei zijn onderzocht. De analyse richtte zich op huishoudens omdat in relatief arme landen als Marokko migratie meestal geen individuele onderneming is maar eerder onderdeel uitmaakt van een ‘bestaansstrategie’ van families. Het onderzoek laat zien dat de mas-

sale geldovermakingen en de sociaal-culturele effecten van migratie deze oasesamenleving volledig op haar kop hebben gezet.

Dadels en vijgen

De Todgha-vallei telt ruim 60.000 inwoners en ligt aan de voet van het Atlasgebergte in het diepe zuiden van Marokko. Het is een van de vele oases daar. Dankzij de regen en sneeuw in de bergen, stroomt er altijd water door het dal dat zich als een groen lint door het droge woestijnlandschap slingert. De bewoners van de meer dan zestig dorpjes in deze veertig kilometer lange vallei verbouwen dadels, olijven, vijgen, amandelen en granaatappels. Onder en tussen deze fruitbomen verbouwen de oaseboeren gerst, tarwe, luzerne en diverse groenten. Klein-schalige veeteelt met schapen, geiten en enkele koeien houdt de vruchtbaarheid van de grond in stand. Door de hoge bevolkingsdichtheid en verving zijn percelen vaak erg klein en garanderen daarom slechts een minimaal bestaan. Tinghir is de hoofdplaats van de vallei.

De Berbertaine bevolking kent een sterke en complexe etnische hiërarchie. Het belangrijkste onderscheid loopt tussen de blanke en zwarte Berbers. De 'kasten' van veelal zwarte deelpachters en keuterboeren (*haratin*), slaven (*ismakhen*) en joden waren traditioneel ondergeschikt aan de overwegend blanke bevolkingsgroepen die het leeuwendeel van het land en de waterbronnen in handen hadden. Aan de top van de hiërarchie stonden de afstammelingen van lokale heiligen (*igurramen*) en de profeet Mohammed (*shurfa*). De verschillende etnische groepen leefden dicht opeengepakt maar keurig gescheiden samen in zogeheten *igherman*, de lemen vestingdorpjes die de oasebevolking moesten beschermen tegen aanvallen van andere dorpen of nomadenstammen.

Sinds de Todgha-vallei in 1931 onder Franse controle kwam – negentien jaar na de officiële kolonisatie van Marokko in 1912, en na een lange strijd tegen de autonome Berberstammen – maakte deze vallei een stormachtige ontwikkeling door. 'Dankzij' de bezetter werd deze stateloze oasesamenleving van vrije *Imazighen* (Ber-

bers) opgenomen in 'Frans' en daarna in 'Arabisch' staatsverband. Het trekken van liniaalrechte grenzen dwars door de woestijn droeg bij aan de teloorgang van de karavaanhandel. Betere hygiëne en gezondheidszorg zorgden voor een snelle groei van de bevolking en de traditionele agrarische bestaanswijze in de oase kwam steeds meer onder druk te staan. Het relatieve isolement van de oase werd doorbroken en toenemende migratie was een van de gevolgen.

Onlosmakelijk verbonden

De bestemming van de migranten was in eerste instantie Algerije maar na de Algerijnse onafhankelijkheid in 1962 verlegde de migratiestroom zich naar Frankrijk; in mindere mate naar Nederland en België. Overal in Marokko vond aan het eind van de jaren zestig een 'migratie-boom' plaats. Tussen 1968 en 1972 groeide het percentage van emigranten op de totale bevolking van de Todgha-vallei van circa 3 procent naar 7 procent. Een minderheid ging werken in olielanden als Libië, Saoedi-Arabië en Irak.

Na de oliecrisis in 1973 leek het migratietijdperk voor de Todgha voorbij. Leek, want omdat de meeste 'gastarbeiders' niet terugkeerden brak een nieuwe periode van migratie aan, nu vanwege familiehereniging. In de jaren tachtig was die grotendeels voltooid. Toch leidde ook dit niet tot een afnemend belang van de migratie voor de Todgha. Op verschillende manieren is het leven in de vallei onlosmakelijk verbonden geraakt met de migratie.

In de eerste plaats lieten lang niet alle migranten hun gezinnen overkomen en omdat ook in recentere tijden arbeidsmigratie heeft opgetreden, heeft een kwart van alle geënquêteerde huishoudens één of meer leden in Europa wonen. In de tweede plaats is een niet onaanzienlijke groep migranten wél teruggekeerd. In de Todgha vond deze terugkeer met name in de jaren negentig plaats, toen de eerstegeneratiemigrant het perspectief op werk verloor of gepensioneerd raakte. Van de geënquêteerde huishoudens heeft een op de acht een teruggekeerd familielid in huis. Daarnaast is er een groeiende groep migranten die noch tot de blij-

De illegaal

Het beeld van illegale migratie is er een van diepe misère. Sommigen worden nooit legaal en keren na enige tijd berooid terug, maar niet zelden ook met voldoende geld om te investeren in een bescheiden onderneming. Veel illegale migranten weten echter uiteindelijk toch een verblijfsvergunning te bemachtigen. Zoals het levensverhaal van Idir (42) illustreert.

Idir komt uit een straatarm boerengezin in een klein oasedorpje in de Todgha-vallei. Een opleiding heeft Idir niet, hij kan nauwelijks lezen en schrijven. Toen hij begin twintig was, nam Idir het besluit de oversteek naar Europa te wagen. 'Ik wilde niet mijn hele leven in dat dorp blijven. Veel meer dan kleine akkertjes, een paar palmbomen en wat geiten en schapen is daar niet. Ik wilde niet dat mijn kinderen daar groot zouden worden. Voor de oudere mensen is het goed daar, maar voor jonge mensen is er geen toekomst meer.'

Naar aloude gewoonte trouwde hij voor vertrek met een meisje uit zijn dorp. Direct na het huwelijk liet hij haar alleen en bezwangerd achter op zoek naar werk, geld en succes. Vanuit Tanger nam hij een patera, een vissersboot naar Spanje. De eerste keer werd hij door de Spaanse kustwacht opgepakt en teruggestuurd naar Marokko. Bij de tweede poging landde hij wel ongemerkt op Spaanse bodem. Idir reisde door naar Frankrijk, waar hij in Montpellier een oom had wonen. Die ving hem op en hielp hem aan zijn eerste baantje als afwasser. Via kennissen vond hij korte tijd later in Nice werk als metselaar.

Hier had Idir naar eigen zeggen de tijd van zijn leven. Hij vertelt me trots over zijn Franse vriendin-

nen, waarmee hij alles uithaalde wat God verboden heeft. Hij deed zich vaak extra zielig voor zodat ze hem geld toestopten en hem hielpen bij allerlei administratieve zaken. Dat hij getrouwd was vertelde hij ze maar niet.

Vanwege zijn illegale status kon Idir niet tussendoor naar Marokko. Om aan papieren te komen ging Idir na een aantal jaren een schijnhuwelijk aan met een oudere vrouw. Hiervoor heeft hij documenten moeten laten vervalsen, want hij was immers al getrouwd in Marokko. Een paar jaar geleden is hij naar Marokko teruggekeerd, waar hij met zijn spaargeld in Tinghir een naaiatelier heeft opgezet, dat hij trots 'mijn fabriek' noemt. Boven het naaiatelier heeft hij een grote woning gebouwd, waarvan hij een gedeelte verhuurt. Hij heeft inmiddels vijf kinderen en twee bejaarde, zwarte rook uitspuwende Franse dieselauto's.

Hoewel hij naar Europese maatstaven niet erg rijk is, heeft hij meer bereikt in het leven dan hem ooit was gelukt als hij in zijn dorp was gebleven. Idir wordt gezien als een geslaagd ondernemer. Twee hulpjes doen het echte werk in zijn naaiatelier. Idir is nu dus patroon (baas) en kan zich veroorloven niet te werken. Hij bezit nog altijd zijn Franse verblijfsvergunning, die goed van pas komt, want Idir is ook actief als smokkelaar, vanuit de Spaanse enclave Melillia aan de Marokkaanse noordkust, waar hij met zijn papieren zonder problemen inkomt.

Binnenkort gaat hij weer even naar Frankrijk om zijn Franse verblijfsvergunning te verlengen. 'Je weet nooit wat er hier gebeurt in Marokko, ik wil altijd de mogelijkheid hebben om terug te gaan.'

vers noch tot de terugkeerders gerekend kan worden. Het gaat vaak om oudere, gepensioneerde of arbeidsongeschikte migranten. Hun droom om ooit terug te keren is niet uitgekomen, omdat vrouw en kinderen een terugkeer naar Marokko niet zien zitten. Deze migranten hebben een pendelgedrag ontwikkeld, waarbij zij wisselend een aantal weken of maanden in de Todgha verblijven en dan weer in Europa. Vaak drijven deze pendelaars kleine of grotere handeltjes. Het bestaan van deze groep semi-retourmigranten

onderstreept het 'transnationale' karakter van migratie. Dit illustreert hoe moeilijk het is geworden om migranten in vastomlijnde categorieën in te delen.

In de derde plaats betekent gezinshereniging nog niet dat de banden met de Todgha-vallei worden doorgesneden. Men blijft vaak geld sturen naar familieleden en brengt er in de zomer met het hele gezin de vakantie door. Ook blijkt er onder veel migranten en hun kinderen een voorkeur te bestaan voor een huwelijk met

iemand, vaak een familielid, uit de Todgha. Deze gezinsvorming houdt de migratie naar Europa op gang. Hoewel het hier in formele zin niet om arbeidsmigratie gaat, moge duidelijk zijn dat er sprake is van arbeidsmigratie *in disguise*. Een verblijfsvergunning impliceert in de meeste Europese landen immers ook het recht op werk.

Estafette

Ten slotte is er sinds de jaren negentig sprake van een opleving van zowel de gereguleerde als ongereguleerde ('illegale') arbeidsmigratie vanuit de Todgha (en de rest van Marokko). Deze arbeidsmigratie richt zich met name op de nieuwe bestemmingslanden Italië en vooral Spanje. Hoewel vanuit de grote steden steeds meer vrouwen aan de arbeidsmigratie deelnemen, is arbeidsmigratie in de Todgha-vallei nog hoofdzakelijk een mannenaangelegenheid. De arbeidsmigranten zijn vrijwel uitsluitend jonge

mannen, die hun familie in eerste instantie achterlaten. Een specifieke vorm is de 'estafettemigratie', waarbij de migrant die zijn gezin nog in Marokko heeft, één of meer zonen naar Europa laat overkomen, alvorens zelf te remigreren (zie kader: De vakantieganger).

Over de periode van 1970 tot 1998 is het aantal internationale migranten uit de vallei gestegen van tweeduizend naar vierduizend. Uit de enquêtes bleek dat de helft van de mannelijke bevolking tussen de 15 en 65 jaar aan binnenlandse of internationale arbeidsmigratie heeft deelgenomen. Opvallend is dat migratie uit de minder geïsoleerdere en meer ontwikkelde gedeeltes van de vallei eerder op gang kwam en ook groter is. Binnen de dorpen blijken de allerarmsten relatief weinig te migreren. Gezien de kosten en risico's die migratie met zich meebrengt, is een zekere economische ontwikkeling blijkbaar een voorwaarde voor het optreden van

De vakantieganger

Voor het postkantoor van Tinghir word ik in het Nederlands aangesproken door Hassan. Hij nodigt me uit op de thee. Hassan is 35, komt oorspronkelijk uit de Todgha-vallei en woont thans in Diemen. Zijn vader heeft ruim dertig jaar als gastarbeider in Nederland gewerkt en al zijn zoons naar Nederland laten overkomen. De enige dochter is in Marokko getrouwd en ook moeder is altijd in de Todgha gebleven. De zoons wonen nog steeds in Nederland, op één na die zich in Spanje heeft gevestigd.

Hassan spreekt vloeiend Nederlands met een Amsterdams-Marokkaans accent. Hij kwam op dertienjarige leeftijd naar Nederland. In Marokko was hij niet op school geweest, en hij kwam als analfabeet in de vierde klas terecht. Met bijlessen heeft hij aansluiting kunnen krijgen, vervolgens de lts gedaan, en nog twee jaar mts. Hassan werkt nu bij PTT Post waar hij verantwoordelijk is voor het invoeren in de computer van aangetekende stukken.

Zijn vader werd na dertig jaar arbeidsongeschikt en keerde terug naar zijn dorpje in de Todgha-vallei. Daar leeft hij als een vorst van zijn uitkering en vanaf

volgend jaar van zijn Nederlandse pensioen. In Tinghir, waar hij een tweede huis heeft, dat hij deels verhuurt, wordt hij gerespecteerd als seigneur.

Hassan is vorig jaar met een meisje uit zijn geboortedorp getrouwd. Vroeger had hij wel eens gedacht met een Nederlandse of Nederlandse Marokkaanse te trouwen, maar uiteindelijk heeft hij besloten niet met een moderne vrouw te willen trouwen. 'Die weten alles al; ik wil mijn vrouw alles leren, opvoeden.' Hij is nu druk bezig om papieren voor zijn vrouw te regelen, zodat zij zo spoedig mogelijk naar Nederland kan komen. Volgens Hassan is dat binnen een paar weken gepiept, want hij heeft een vaste baan, voldoende inkomen en passende huisvesting. Hij heeft het prima naar zijn zin in Nederland. 'Ik wil nooit meer weg,' zegt hij, 'behalve als ik heel rijk in Marokko kon zijn', want dan 'sta je boven de wet.' Nederland is wat dat betreft het beste land om in te wonen. 'Ik baal van de enorme corruptie in Marokko. Daarom komt er van dit land niets terecht.' Hassan is het eens met het restrictieve immigratiebeleid van Nederland. 'Nederland is al zo vol,' zegt Hassan. 'Straks zit heel Marokko daar. Dat kan toch niet!?'

migratie. Dit sluit aan bij overvloedig bewijs in de migratieliteratuur dat niet de allergrootste armoede, maar juist een zekere mate van ontwikkeling migratie stimuleert. Technologische ontwikkeling, inkomensgroei, maar ook factoren als onderwijs, toegang tot media en de ‘mentale horizonverbreding’ die hiervan het gevolg is, leiden derhalve tot groeiende bereidheid en mogelijkheden om te migreren.

Alkmaar

Er bestaan sterke netwerken tussen de Todgha en gemigreerde streekgenoten in Europa. Die laatsten staan borg voor eerste opvang, huisvesting en vaak ook werk. Hele dorpen hebben zich gespecialiseerd in een specifieke bestemming: of Montpellier, of Nice of de *banlieus* van Parijs. In één van de onderzochte dorpen woonden vrijwel alle ‘Nederlandse’ migranten in Diemen, in een ander dorp allemaal in Alkmaar. Strengere wetten en controles in Europa hebben niet geleid tot een emigratiestop, eerder tot een minder zichtbaar karakter van de emigratie. Behalve via de legale methodes, zoals trouwen, weten jaarlijks ook tientallen tot honderden Todghawi op clandestiene wijze Europa binnen te komen. De netwerken faciliteren in de eerste plaats de migratie van leden van de eigen familie, en daardoor sluiten ze niet-leden uit. Binnen de Todgha is daarom een kloof ontstaan tussen migratie-*haves* en *-have-nots*.

De levendige netwerken tussen Todgha en de diverse bestemmingen in Europa houden niet alleen de stroom mensen op gang maar ook die van geld en goederen. Meer dan 40 procent van de huishoudens ontvangt overmakingen. Voor de ‘internationale migrantenhuishoudens’ heeft migratie een drastische verbetering van hun inkomenspositie betekend. Deze huishoudens ontvangen gemiddeld 270 euro per maand uit Europa. Hiermee is hun gemiddelde maandinkomen het dubbele van dat van huishoudens zonder internationale inkomsten. Zij leven in aanzienlijk betere omstandigheden wat betreft behuizing, sanitaire voorzieningen en algehele levensstandaard. In sommige gevallen wordt maandelijks geld overgemaakt; vaker zijn de tus-

senpozen groter. Extra geld wordt vaak overgemaakt tijdens feestdagen zoals het Suikerfeest. Op vakanties wordt contant geld meegenomen. Daar bovenop komen de zogeheten overdachten in natura in de vorm van goederen en geschenken (kleding en stoffen, huishoudelijke apparatuur, elektronica, voertuigen) die migranten tijdens de vakantie meenemen naar de Todgha.

De ‘achterblijvers’ worden geen passieve, louter consumerende ontvangers van overmakingen, zoals in de literatuur wel eens verondersteld wordt. Uit het onderzoek in de Todgha-vallei blijkt dat huishoudens met internationale migratie-inkomsten meer investeren (in alle sectoren) dan huishoudens die die inkomsten niet hebben, ook bij gelijk inkomen – het migratie-effect behelst dus meer dan een inkomenseffect. De verklaring hiervoor zou kunnen liggen in het stabielere karakter van buitenlandse migratie-inkomsten. Aangezien internationale migratiehuishoudens toegang hebben tot de Europese verzorgingsstaten, is hun inkomen aanmerkelijk zekerder en stabielere dan dat van huishoudens die uitsluitend moeten leven van ‘Marokkaanse’ inkomsten. Met uitzondering van de ambtenarij kent Marokko geen uitkeringstelsel. Het bezit van een verblijfsvergunning voor of nationaliteit van een Europees land is daarom een soort levensverzekering die bovendien aan volgende generaties kan worden doorgegeven. De sterke en aanhoudende emigratiedrang vanuit de Todgha-vallei (en waarschijnlijk vanuit Marokko in het algemeen) kan daarom niet uitsluitend verklaard worden uit de wens tot inkomensverbetering; ook de behoefte aan meer bestaans- en rechtszekerheid speelt een rol.

Pompen

Hoe dan ook, het hardnekkige beeld van emigratieregio’s die passief aan het overdrachteninfuus liggen gaat zeker niet op voor de Todgha-vallei. Migratie-inkomsten, die een derde van het totale geldinkomen van de vallei vormen, zorgen voor ontwikkeling en leiden tot hogere inkomsten uit lokale niet-migratiegebonden activiteiten. De landbouw is daarvan een goed voorbeeld. Wie door de woestijn van Zuid-Marokko reist, hoort

in en rond de oases steeds vaker het ploppen van waterpompen, ook in de Todgha-vallei. Sinds midden jaren zeventig zijn er meer dan elfhonderd putten geslagen waaruit de boeren met behulp van dieselmotoren water oppompen ten behoeve van de landbouw. Internationale migranten hebben sinds midden jaren zeventig een voortrekkersrol gespeeld bij de massale introductie van gemotoriseerde waterpompen, die een welkome aanvulling vormen op de traditionele waterbronnen. Terwijl van de niet-migrantenhuishoudens ongeveer 15 procent een motorpomp heeft, is dit het geval voor ruim 40 procent van de internationale migrantenhuishoudens. Ook investeert de laatste groep veel grotere bedragen per pomp.

Dergelijke investeringen hebben een intensivering van de landbouw in de oude oase mogelijk gemaakt en in de benedenloop van de vallei boeren in staat gesteld stukken woestijn in cultuur te brengen. De intensivering van de landbouw uit zich niet alleen in het slaan van waterputten, maar ook in de aankoop van grond binnen en buiten de Todgha en het frequentere gebruik van landbouwmachines, kunstmest en pesticiden. Ook bezitten migrantenhuishoudens vaker vee, zoals melkkoeien.

Internationale migratie lijkt in de vallei niet te leiden tot grootschalige braakligging als gevolg van de afwezigheid van jonge mannen. Met hun relatief hoge inkomens zijn migratiehuishoudens in staat arbeiders in te huren – die vraag naar arbeid stimuleert op haar beurt weer immigratie uit de bergen – en zo de geëmigreerde arbeidskracht te compenseren. In andere gevallen wordt de grond in beheer gegeven aan een deelpachter of minder draagkrachtige familieleden. Het braak liggen van grond komt juist relatief vaker voor bij niet-migranten, die de middelen ontberen om bijvoorbeeld water op te pompen.

Hoewel internationale migratie dus bijgedragen heeft aan de verhoging van de agrarische productie, hebben de landbouwinvesteringen ook negatieve neveneffecten. Het massale pompen in de benedenloop van de vallei heeft geleid tot een daling van de grondwaterspiegel en een

verminderde watertoevoer vanuit traditionele, collectief beheerde waterbronnen. Deze staan toch al onder druk door het verslechterde onderhoud van dammen, irrigatiekanalen en ondergrondse irrigatietunnels. Relatief arme huishoudens, die het zich niet kunnen veroorloven zelf een pomp aan te schaffen, zijn hierdoor soms gedwongen om zich geheel of gedeeltelijk uit de landbouw terug te trekken. Er is dus sprake van een toenemende agrarische ongelijkheid. Het massale en door de overheid nauwelijks gereguleerde pompen kan in de toekomst leiden tot een toenemende concentratie van ‘watermacht’ in de handen van enkele rijke boeren. Deze ontwikkeling dreigt bovendien de duurzaamheid van het gehele landbouwsysteem in de benedenloop te ondermijnen, en kan daarom op termijn tot grootschalige kapitaalvernietiging leiden.

Moderne huizen

Buiten de landbouw is huizenbouw de eerste grote investering die migranten plegen. Het bouwen van moderne betonnen woningen, buiten de dorpsmuren, heeft geleid tot het ontstaan van kilometerslange lintbebouwing langs asfaltwegen in de vallei en de sterke groei van de stad Tinghir. De traditionele lemen woonburchten, de benauwde *igherman*, worden verlaten en de meeste van deze traditionele dorpen lopen leeg. 85 procent van de internationale migrantenhuishoudens heeft sinds 1975 een huis gebouwd, tegen 44 procent van de niet-migranten. De eerste groep investeert bovendien in de regel veel grotere bedragen in de bouw van relatief luxere en grotere huizen. Het is de vraag of dit ‘irrationele investeringen in overbodige statussymbolen’ zijn, zoals het migrantengedrag in dezen wel eens wordt omschreven. Goede behuizing komt immers tegemoet aan een vanzelfsprekende, primaire behoefte aan privacy, ruimte en hygiëne. Verder profiteren met name vrouwen van het bouwen van een eigen huis voor het eigen ‘nucleaire’ gezin; door apart te gaan wonen van de schoonfamilie wint een vrouw sterk aan autonomie en heeft zij meer zeggenschap over het inkomen van haar (afwezige) man.

Bovendien blijken respondenten een investering in een eigen huis als een levensverzekering te zien in het geval dat de kostwinner komt te overlijden of er een andere crisis ontstaat. Dan heeft de familie in ieder geval een dak boven het hoofd, dat ook nog een inkomen kan opleveren door verhuur van een of meer etages. Zeker in een maatschappelijke context waar publieke sociale zekerheid grotendeels ontbreekt, is dit een belangrijke overweging. Meer dan de helft van de migrantenhuishoudens heeft naast het huis in het geboortedorp een tweede of zelfs derde huis in Tinghir laten bouwen. Een extra inkomen via verhuur of soms verkoop is hier het doel, waarbij handig wordt ingesprongen op de sterke stedelijke groei in de vallei.

Niet onbelangrijk is dat de massale huizenbouw heeft gezorgd voor een aanzienlijke werkgelegenheid en een sterk toegenomen lokale vraag naar bouwmaterialen en ambachtelijke producten zoals meubels.

Ook onderwijs blijkt een belangrijk investeringsdoel voor internationale maar ook binnenlandse migrantenhuishoudens. Uit het onderzoek is gebleken dat de kinderen in migrantenhuishoudens beter zijn opgeleid dan andere kinderen, en veel vaker hoger onderwijs volgen. Ook blijkt internationale migratie een positief effect te hebben op de onderwijsparticipatie van meisjes uit migratiehuishoudens.

Er is een kleinere categorie internationale migrantenhuishoudens die investeert in allerlei andersoortige ondernemingen, zoals ambachtelijke werkplaatsen, naaiateliers, garages, koffiehuisen, hotels, taxi's en vrachtwagenvervoer. Ruim tweederde van alle investeringen in privé-ondernemingen is door internationale migranten gepleegd (bijna 90 procent van alle investeringen in de horeca, driekwart in de transportsector, ruim de helft in de detailhandel). Het zijn met name relatief jonge retourmigranten die dergelijke investeringen plegen; in veruit de meeste gevallen doen zij dat in Tinghir. Net zoals de investeringen in de landbouw en huizenbouw, zorgt dit soort investeringen voor meer werkgelegenheid; ze verklaren zo in belangrijke mate de groei van de immigratie naar Tinghir.

Emancipatie

Migratie heeft niet alleen een economische, maar ook een sociaal-culturele invloed. Migratie heeft voor mensen – hoewel niet de állerarmsten – uit lagere 'kasten' van de oasesamenleving een gedeeltelijke of volledige emancipatie betekend. Het bouwen van een betonnen huis in de geboorteregio, het op vakantie terugkeren in een auto, het volbrengen van de pelgrimage naar Mekka (de *haji*) en het bijdragen aan de bouw van een nieuwe dorpsmoskee, kunnen naast hun intrinsieke waarde ook gezien worden als symbolen van nieuwverworven status. Traditionele, grotendeels erfelijke determinanten van maatschappelijke status (landbezit, huidskleur, afstamming) spelen een kleiner wordende rol ten opzichte van het geldinkomen uit veelal niet-agrarische bron, dikwijls die van migratie. Overigens blijft afstamming en met name huidskleur belangrijk. Blanken kijken neer op zwarten en huwelijken tussen zwart en blank blijven grotendeels taboe.

In veel opzichten loopt de nieuwe sociaal-economische scheidslijn van de oasegemeenschap nu tussen de *nouveau riche* van huishoudens met internationale migratie-inkomsten en huishoudens die deze revenuen moeten ontberen. Migratie lijkt dus een nieuwe vorm van ongelijkheid met zich mee te brengen. Dit zou je een duidelijke schaduwzijde van migratie kunnen noemen. Een kanttekening hierbij is wel dat de investeringen en uitgaven van emigranten ook werk en inkomen scheppen voor veel niet-migranten én immigranten. Ook moet niet vergeten worden dat de traditionele oasemaatschappij gebaseerd was op geïnstitutionaliseerde ongelijkheid, waarbij de meest elementaire vrijheden aan grote groepen werd ontzegd. Oases waren allesbehalve harmonieuze en egalitaire samenlevingen. Er was sprake van feodale verhoudingen, slavernij en absolute armoede. De emigratie heeft, direct of indirect, een sterk emancipatorisch effect gehad op voorheen ondergeschikte groepen als de *haratin*. Velen zijn aanzienlijk gestegen op de maatschappelijke ladder. Inkomen, en niet de 'kaste' waartoe iemand behoort, bepaalt ook in de Marokkaanse

oases steeds sterker de sociale positie. Hierdoor accepteren *haratin* niet meer de superioriteit van hun vroegere ‘meesters’, wier positie grotendeels is ondermijnd.

Migratie lijkt niet of nauwelijks een positief effect te hebben op de maatschappelijke positie van vrouwen. Hoewel de afwezigheid van de echtgenoot vaak gepaard gaat met een tijdelijke toename van de taken en verantwoordelijkheden van vrouwen, is deze verandering meestal tijdelijk. Zodra de man terugkeert neemt de vrouw de traditionele rol van huisvrouw weer in. Recente verbeteringen in de sociale en economische positie van vrouwen lijken het gevolg van algemene maatschappelijke veranderingen – afgezien van de relatief grote onderwijsparticipatie van dochters van migranten en de grotere autonomie ten opzichte van de familie als gevolg van het bouwen van eigen huizen.

Paradijs

Ooit, vóór de grote trek naar Europa, waren lente en herfst, als er gezaaid en geoogst werd, de periodes van de grootste activiteit op het Marokkaanse platteland. Dit is geheel veranderd. Het levensritme in de Todgha-vallei wordt thans volledig bepaald door de Europese vakantieroosters. De terugkeer van emigranten uit Europa in de zomervakantie is nu het jaarlijkse hoogtepunt in het bestaan. Iedereen leeft maandenlang toe naar de terugkeer van de gefortuneerde broeders en zusters uit Frankrijk, Nederland, België, Duitsland, Spanje en Italië. De bloedhete zomer is tegenwoordig de periode bij uitstek om besnijdenisfeesten te houden, bruiloften te vieren en nieuwe huwelijken te beklinken.

Er is sprake van een ware migratiecultuur: verreweg de meeste jongeren ambiëren een ‘carrière’ buiten de vallei alvorens weer terug te keren. De confrontatie met de relatieve rijkdom van migranten en die van hun achtergebleven familieleden draagt hieraan bij. Europa wordt welhaast als het paradijs gezien. De ambities van de jonge oasebewoners worden verder versterkt door hun steeds betere opleiding, de alomtegenwoordigheid van satelliettelevisie en de confron-

tatie met de welvaart van de vele toeristen die de Todgha-vallei aandoen.

De hoop van talloze jongeren is gericht op een huwelijk met een migrant. Voor hen is de zomervakantie daarom een spannende periode, aangezien zij dan hun ‘Europese’ leeftijdsgenoten kunnen ontmoeten. Laatstgenoemden lijken zichtbaar te genieten wanneer ze voorbijrijden in hun glimmende auto’s of in hun mooiste kleren door Tinghir lopen. Het Berbers en Arabisch worden ostentatief met flarden vloeiend Frans of Nederlands vermengd. De Todgha-*canyon* is niet alleen een belangrijke toeristische trekpleister, maar ook de voornaamste ontmoetingsplaats tussen jonge migranten en ‘achterblijvers’. Op deze *hot spot* worden de fundamenten voor toekomstige ‘kettigmigratie’ gelegd. Dat veel jongeren zich vrijwel geen toekomst meer kunnen voorstellen zonder te migreren zou men als een negatief effect van migratie kunnen zien. Aan de andere kant zit er, gezien de beperkte ontplooiingsmogelijkheden in Marokko, een belangrijke kern van waarheid in het idee dat migratie de grootste kans op persoonlijke ontwikkeling betekent. De opvatting dat niet-migreren een groot risico op stilstand inhoudt, wordt gevoeld door het lot van de zonen van internationale migranten die in de jaren zeventig en tachtig besloten hun familie niet naar Europa te halen. Geconfronteerd met massawerkloosheid en opkomend racisme in Europa, dachten deze migranten er goed aan te doen hun zonen in Marokko een universitaire opleiding te laten volgen, wat destijds nog bijna een garantie voor een redelijk comfortabel en zeker ambtenarenbestaan leek. Inmiddels is deze situatie drastisch veranderd en heerst er grote werkloosheid onder hoger opgeleide Marokkanen. Veel emigranten-zonen zitten daarom werkloos en zwaar gefrustreerd thuis.

Positief

Op basis van dit onderzoek in de Todgha-vallei kan gezegd worden dat migratie een divers, maar per saldo positief effect heeft gehad op de Todgha-vallei. Dit sluit aan bij ander recent

onderzoek dat in Marokko is gedaan. Al met al lijkt migratie een belangrijke bijdrage te leveren aan internationale herverdeling en regionale ontwikkeling.

Hierbij moet aangetekend worden dat uit de analyse blijkt dat internationale migranten vóór het moment van migratie niet tot de allerarmste groepen van de oasesamenleving behoren. Voorts blijkt dat de positieve effecten voornamelijk zijn voorbehouden aan *internationale* migrantenhuishoudens: voor de meeste *binnenlandse* migranten die in de grote steden werken is migratie eerder een ‘overlevingsstrategie’ om het hoofd boven water te houden dan een manier om het eigen bestaan duurzaam te verbeteren. Wel kan binnenlandse migratie de kans om in het buitenland werk te vinden vergroten. Ook is het zo dat huishoudens van binnenlandse migranten en van niet-migrant indirect meeprofiteren van de economische effecten van de uitgaven en investeringen van migranten. Ondanks hun relatieve armoede, waren zij zonder internationale migratie slechter af geweest.

Een andere conclusie is dat migratie, door de verschillende culturele, sociale en economische effecten, op korte en middellange termijn heeft geleid tot méér migratie, zowel *uit* de vallei als *naar* de vallei. Dit sluit aan bij de conclusies van eerder onderzoek waaruit blijkt dat migratie en ontwikkeling in de eerste stadia van ontwikkeling positief met elkaar samenhangen. Het is een cruciale constatering dat de economische ontwikkeling en de migratie *naar* de vallei nu juist in niet onbelangrijke mate het gevolg zijn van de ontwikkelingsimpact van decennia van internationale migratie *vanuit* de vallei.

Van even groot belang is dat onder invloed van onderwijs, media en de confrontatie met de welvaart van migranten en toeristen, de persoonlijke ambities van de mensen in de vallei sneller zijn toegenomen dan de bestaansmogelijkheden aldaar. Dit verklaart waarom mensen onverminderd willen migreren, ondanks het feit dat de levensomstandigheden in de Todgha in de afgelopen decennia ontegenzeggelijk zijn verbeterd. Naast de voornamelijk rol van deze toenemen-

de ambities bij het verklaren van de aanhoudende migratiedrang, heeft juist een zekere mate van ontwikkeling de mensen beter in staat gesteld om ook daadwerkelijk te migreren.

In overeenstemming met ander migratieonderzoek toont dit eens te meer aan dat de gangbare visie in beleidskringen dat ontwikkeling in de herkomstgebieden het beste ‘medicijn’ is tegen migratie zeker voor de korte en middellange termijn op verkeerde veronderstellingen berust.

Perspectief

Er zijn sterke aanwijzingen dat het ontwikkelingspotentieel van migratie voor deze Marokkaanse vertrekregio bij lange na niet volledig benut wordt. De wijdverbreide corruptie, de rechtsonzekerheid en het fundamentele wantrouwen tegen enerzijds de Marokkaanse en anderzijds de steeds meer ‘migratievijandige’ Europese overheden (waardoor men bang is verworven rechten op het spel te zetten) verklaren waarom zoveel migranten uiteindelijk niet terugkeren of aarzelen om hun geld in het land of regio van herkomst te investeren. Met name de vrouwen en kinderen van migranten hebben belang bij gezinshereniging in Europa en hebben vaak veel te verliezen bij een eventuele remigratie naar Marokko. Daarbij komt de meer algemene onzekerheid over toekomstige economische en politieke ontwikkelingen in Marokko.

Dit gebrek aan vertrouwen maakt migranten en hun families uiterst risicomijdend. Het zal voorlopig de neiging bestendigen om het heil over de grenzen te zoeken. Het gebrek aan vertrouwen lijkt mede te verklaren waarom veel migranten niet terugkeren naar de Todgha-vallei, en waarom tweederde van de internationale retourmigrant geen investeringen pleegt buiten de landbouw en huizenbouw.

Migratie is dus geen panacee voor ontwikkeling. Hoewel de migratie een bijdrage kan leveren aan regionale ontwikkeling, hebben individuele migranten niet de capaciteit om de meer algemene en structurele ontwikkelingsobstakels op nationaal en internationaal niveau uit de weg

te ruimen. Het microniveau waarop de inkomensoverdrachten van migranten plaatsvinden is behalve haar kracht ook haar voornaamste zwakte. De ‘versnippering’ maakt het moeilijk om meer structurele en duurzame maatschappelijke veranderingen tot stand te brengen. De laatste jaren is er echter sprake van een toenemende neiging onder nieuwe generaties migranten om (collectief) hun stem te laten horen. Dit uit zich bijvoorbeeld in het oprichten van migrantenverenigingen die als ontwikkelingsorganisaties werken. Zo heeft een ‘diasporavereniging’ het ziekenhuis in Tinghir aan nieuwe bedden geholpen. Meer in het algemeen lijken modern georiënteerde en ondernemende migranten een belangrijke rol te spelen in het openlijk ter discussie stellen van misstanden als corruptie in de Marokkaanse media.

Deze conclusie lijkt niet alleen voor Marokko op te gaan. Veel emigratielanden kampen met soortgelijke problemen, die migranten huiverig maken om terug te keren en/of te investeren. Essentieel lijkt dat migratie mensen nu juist de vrijheid heeft gegeven om zowel te investeren als zich volledig terug te trekken uit het land en de regio van herkomst. Juist deze toegenomen vrijheid wordt door migranten beschouwd als een cruciale verworvenheid, en behelst vanuit hun perspectief ‘ontwikkeling’. Of migranten en hun families geneigd zullen zijn sociaal en materieel te investeren in het geboorteland, hangt dus sterk af van de mate waarin er mogelijkheden voor de sociale en economische ontwikkeling van het herkomstland zullen worden geboden.

Hein de Haas is verbonden aan het Centre for International Development Issues Nijmegen (CIDIN), Katholieke Universiteit Nijmegen.

Dit hoofdstuk is gebaseerd op onderzoek gefinancierd door het INCO-DC-programma van de Europese Commissie, de Universiteit van Amsterdam en de Katholieke Universiteit Nijmegen. Voor meer informatie, zie het proefschrift Migration and Development in Southern Morocco: The Disparate Socio-Economic Impacts of Out-Migration on the Todgha Oasis Valley, te bestellen via de auteur (h.dehaas@maw.kun.nl). Begin 2004 verschijnt van zijn hand bij uitgever Bulaaq Voorbij de Atlas, een verhalenbundel over Marokko en de Todgha, waarin ook uitgebreid de belevingswereld van migranten én achterblijvers naar voren komt.

Literatuur:

- Claudia M. Buch, Anja Kuckulenz en Marie-Helene Le Manchec: *Worker Remittances and Capital Flows*, Kiel Institute for World Economics, Kiel, 2002
- Peter Gammeltoft: *Remittances and other Financial Flows to Developing Countries*, Centre for Development Research, Kopenhagen, 2002
- Hein de Haas: *Migration and Agricultural Transformations in the oases of Morocco and Tunisia*, KNAG.s, Utrecht, 2001
- Douglas S. Massey, Joaquín Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino en J. Edward Taylor: *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*, Clarendon Press, Oxford, 1998
- Ronald Skeldon: *Migration and Development: A Global Perspective*, Longman, Essex, 1997
- Oded Stark: *The migration of labor*, Blackwell, Cambridge & Oxford, 1991
- J. Edward Taylor: ‘The New Economics of Labour Migration and the role of Remittances in the Migration Process’; in: *International Migration*, 37(1), 1999, pagina 63-88

Gulle gevers

‘Nederlanders zijn een vrijgevig volkje,’ aldus hoogleraar filantropie Theo Schuyt, die al enige jaren het geefgedrag van Nederlanders onderzoekt. In 2001 gaven particulieren ruim 1,6 miljard euro aan goede doelen, aldus Schuyt. Dat is niet niks, per huishouden is dat 240 euro. Maar wie de hoofdstukken hiervoor heeft gelezen zal moeten toegeven dat het schamel afsteekt bij wat veel migranten overmaken naar hun thuisland: honderden tot duizenden euro’s. Kaapverdiënen, Marokkanen, Somaliërs en Surinamers zijn gulle gevers – hoewel het woord ‘gul’ suggereert dat ze het graag weggeven en dat is niet altijd het geval, zo blijkt. Misschien is het beter om te zeggen: migranten geven veel. Die conclusie hebben we dan alvast getrokken. Maar om een vergelijkend gulheidsonderzoek was het ons niet te doen. Doel van dit boek was, zo schreven we in de inleiding, om uit de persoonlijke verhalen van migranten het karakter van de overdrachten te destilleren om het belang ervan in te kunnen schatten. We zoeken naar een antwoord op de vraag of migratie en de overdrachten van migranten een bijdrage leveren aan de economische en sociale ontwikkeling van de landen van herkomst. Maar we zullen beginnen een grote lijn te trekken door al die verhalen, aan de hand van de vragen: Aan wie geven ze? Wat geven ze? Wat zijn de effecten? En ten slotte: wat is de toekomst?

Aan wie en waarom?

In bijna alle verhalen van de migranten speelt de familie de hoofdrol. Dwars door de verschillen

van cultuur, religie of traditie is de overeenkomst tussen de vier groepen de sterke familieband. Om nog even terug te komen bij de hoogleraar filantropie Theo Schuyt: hij ondervroeg Nederlanders naar de achtergrond van hun geefgedrag en het belangrijkste motief dat ze noemen is verwantschap. De gever moet zich kunnen identificeren met de ontvanger. Nederlanders hoeven niet te geven aan familie, want die zitten over het algemeen niet in financiële nood, maar bij migranten ligt dat anders. Hun familie in het oude thuisland heeft het slechter dan zij.

Uit de interviews blijkt dat verreweg het meeste geld gaat naar moeders, en vervolgens vooral naar familieleden die kinderen onder hun hoede hebben: kinderen ‘lokken’ overdrachten uit. De meest naaste verwanten krijgen een maandelijkse toelage, die het karakter heeft van een vast inkomen. Honderd euro is daarvoor een heel gebruikelijk bedrag. Daarnaast worden bij allerlei incidentele aanleidingen, zoals ziekte, feestdagen en begrafenissen, bedragen overgemaakt die flink op kunnen lopen, duizend of meer euro is niet ongebruikelijk. Mannen zijn geen grote ontvangers. Ongetwijfeld zal dat komen omdat die vaker een inkomen hebben, maar ook omdat die meestal geen verantwoordelijkheid voor kinderen dragen – of nemen, zoals bij Somaliërs en Surinamers. Opvallende afwezigingen in alle hoofdstukken zijn migranten die het eigen gezin in het thuisland onderhouden, terwijl dat toch het klassieke beeld is als het over dit onderwerp gaat. Dat kan een vertekening zijn door een niet-representatieve selectie van de geïnterviewden, maar waarschijnlijker is dat dit type arbeidsmigrant nauwelijks (meer) bestaat in Nederland als gevolg van het strikte Nederlandse toelatingsbeleid. De enige manier om het land in te komen, afgezien van asielaanvraag, is via gezinsvorming of gezinshereniging.

Het onderhouden van familie is dus van alle culturen, maar heeft een eigen culturele legitimatie. Bij de Marokkanen heeft de familieband een religieuze waarde, bij de Somaliërs is het meer een kwestie van traditie, namelijk die van het nomadisch bestaan waarin de groot-familie

(sub-subclan) de groep is waarbinnen gedeeld wordt: wie heeft die geeft. Bij Surinamers en Kaapverdianen is als gevolg van het ontbreken van collectieve voorzieningen de familie het sociale vangnet. Bij bijna iedereen gaat het om een (morele) verplichting. De ouders en in iets mindere mate de broers en zussen en hun kinderen móeten gesteund worden. Dat niet doen, of niet kúnnen doen, leidt tot ruzie en schuldgevoelens. De Somalische cultuur is ook nog eens heel hiërarchisch: moeders wil is wet. Volwassen mannen schrompelen ineen als moeder aan de telefoon komt. Verder zijn er de besluiten van de familievergadering – ‘hij en hij betalen om neef Ali uit de nood te helpen’ – die moeten worden opgevolgd. Surinamers hebben die vergadering soms ook nog.

Het helpen van verre familie en vrienden en kennissen is minder verplichtend. De geïnterviewden voelen dat eerder als een verantwoordelijkheid en spreken daarover in termen van een ruil: anderen zullen jou helpen als jij in nood zit – hoe theoretisch dat ook is – of zullen je fêteren op vakantie. Bij de Marokkanen speelt de islamitische *sadaka* en *zakaat*, respectievelijk liefdadigheid en de jaarlijkse religieuze belasting, een belangrijke rol. Een van de pilaren van de islam is geven aan armen. In de situatie van migratie wordt dat vaak de familie in het thuisland, maar ook wel burens of kennissen.

Cultuur leidt tot een ander opmerkelijk vormverschil. Achtergebleven Somaliërs vragen onbeschaamd om hulp van familieleden in diaspora. Migranten worden plat gebeld met verzoeken om geld en voelen zich soms moreel gehanteerd. Een bedankje kan er niet vanaf – geven is immers vanzelfsprekend. Geld sturen bij Somaliërs is kortom sterk vraagbepaald. Bij Marokkanen is dit veel minder het geval, het vragen gebeurt impliciet of via derden. Mede door de *zakaat* is het Marokkaanse geven meer aanbodbepaald. Surinamers zitten daar ergens tussenin: het vragen om geld of schaarse goederen, is niet ongebruikelijk maar gebeurt minder dwingend. Sterker nog, bescheidenheid en

dankbaarheid loont. Bij de Kaapverdianen is nog iets anders te zien, namelijk het geven om status te verwerven. Dat gebeurt bij het op bezoek gaan in het thuisland: door daar de gulle gever uit te hangen bewijs je je succes als migrant. Dit gedrag komt ook voor bij Surinamers (‘groot spelen’) en Marokkanen. Somaliërs kunnen vanwege de oorlog maar mondjesmaat naar Somalië en als ze gaan is al te veel showen niet verstandig want dan lopen ze het gevaar van een ontvoering om losgeld.

Het showgedrag overstijgt weleens de financiële mogelijkheden en leidt incidenteel tot schulden. Ook de druk van de verplichtingen leidt weleens tot financiële problemen maar dat lijken allemaal uitzonderingen te zijn. Wie heeft die geeft en anders niet. Het inkomen is bepalend voor hoeveel men geeft. Sommige geïnterviewden geven aan dat een opleiding erbij in is geschoten omdat ze moesten gaan werken om te kunnen geven. Een andere kwestie is of de hoogte van het inkomen bepalend is voor de vraag óf men geeft. In de literatuur wordt weleens verondersteld dat migranten met hogere inkomens en/of hogere opleiding minder vaak geven omdat zij beter integreren en zodoende de banden met het thuisland kwijtraken. Ons onderzoek biedt geen aanwijzing daarvoor. Er lijkt geen verband te zijn tussen integreren en contact verliezen met ‘overzee’: het een gaat niet perse ten koste van het ander. Loyaliteit voelen met ‘hier’ én ‘daar’ gaat goed samen. Voor het onderhouden van een band is de afstand minder van belang – duizenden kilometers worden overbrugd dankzij telefoon, internet en vliegverkeer. Maar door de factor tijd ontstaat er toch verandering, mede ook door gezinshereniging en andere vervolgmigratie. In de jaren zestig maakten Marokkaanse gastarbeiders en de eerste Kaapverdianen vrijwel hun hele salaris over naar ‘huis’; nu staat dat huis met familie hier en maken ze dus ook minder over. We komen daar nog op terug.

Inkomen en tijd zijn dus van invloed op het geefgedrag van de migranten, de afstand is veel minder van belang en ook de redenen waarom men

is gemigreerd blijkt niet van invloed. Om daarover iets te kunnen zeggen hadden we juist deze vier groepen geselecteerd. De Kaapverdianen en de Marokkanen zijn merendeels arbeidsmigranten die hier kwamen en komen met de familie in het achterhoofd. De gekoloniseerde Surinamers, zo blijkt uit de interviews, komen naar Nederland om hun eigen toekomst te verbeteren. Somaliërs kwamen niet naar Nederland: ze ontvluchtten hun land om het vege lijf te redden. Maar deze verschillen zijn niet herleidbaar tot een grotere of kleinere materiële betrokkenheid. Er zijn wel verschillen in geefgedrag vanwege de uiteenlopende lokale situatie, maar ook die zijn relatief beperkt. Over het geheel zijn de overeenkomsten tussen die vier groepen veel sterker dan de verschillen. Een zo'n overeenkomst is bijvoorbeeld de grote voorkeur voor een informele transfer van het geld: van *hawala* en Tjoepi tot envelop. Oorzaak zijn de hoge provisiekosten van de officiële kanalen en het beperkte netwerk (en in het geval van Somalië het grotendeels ontbreken daarvan). Bijna niet één van de migranten die aan het woord komt stuurt het geld 'officieel', een bevinding die door andere onderzoeken wordt bevestigd. Dat betekent dat het enorme bedrag van 72 miljard dollar aan overdrachten aan ontwikkelingslanden (zie de Inleiding) een flinke onderschatting is. Een studie van de International Labour Organization (ILO) noemt het 'de top van de ijsberg'.

Eten, kleren en investeren

Nu de vraag waaraan dat geld van migranten besteed wordt. Voor alle vier gemeenschappen is dat vooral aan de eerste levensvoorwaarden: eten, kleren, wonen. Dat is niet verwonderlijk gezien de armoede in de onderzochte landen. Somalië is door de burgeroorlog totaal berooid en het land ligt aan het infuus van de overdrachten. Marokko, Kaapverdië en Suriname behoren weliswaar wat betreft nationaal inkomen (inmiddels) tot de mondiale middenmoot, maar de verdeling in deze landen is erg scheef. In Marokko bijvoorbeeld leven ruim vier miljoen mensen, dat is 15 procent van de bevolking, van minder

dan twee dollar per dag. Die armoede was voor de Marokkaanse gastarbeiders in de jaren zestig reden om hun geluk te beproeven in Nederland, voor Kaapverdianen in de jaren zeventig en voor Surinamers in de jaren tachtig. Marokko en Kaapverdië zijn sindsdien economisch flink gegroeid maar de armoede is niet voorbij. Suriname beleefde in de jaren tachtig een economische crisis als gevolg van wanbeleid en de situatie is nog steeds niet florissant. Geld én goederen zijn hard nodig om te overleven, zo zien de geïnterviewden migranten dat zelf. Als ware Sinterklazen sturen Surinamers hun pakketten naar familie en vrienden, met alles wat daar op dat moment schaars is, van bruine bonen tot wasmachines. Ook de Kaapverdianen kunnen er wat van. Aan het woord komt de eigenaar van een transportbedrijf dat goederen verscheept naar Kaapverdië en hij verdient daar zo'n dikke boterham aan dat hij op zijn beurt voor twaalfhonderd euro per maand naar familie kan sturen. Behalve opgestuurd worden veel spullen ook meegenomen op vakantie. De beelden van de zomertocht van Marokkanen met tot de nok toe gevulde busjes, de bankstellen op het dak, kent iedereen.

Er worden ook goederen verscheept met het doel ze te verhandelen. Een Surinamer vertelt dat hij maandelijks een partijtje tweedehands tuingereedschap stuurt naar zijn broer en zus in Suriname, die het daar op de markt verkopen. Anderen sturen auto-onderdelen, tweedehands computers, of een auto om te gebruiken als taxi. Zo is de overgang van consumptieve naar meer productieve (inkomensgenerende) steun vloeierend. Een deel van de overdrachten gaat zitten in het bouwen van huizen. Of is bestemd voor het openen van een restaurant of winkel door een familielid of kennis. Regelmatig worden schoolgeld en studieboeken voor kinderen genoemd als bestemming, wat ook te beschouwen is als een investering. Het kleine deel dat wordt besteed aan investeringen is lokaal van groot belang, zo laat het onderzoek van Hein de Haas in de Togdha-vallei zien. Daar is tweederde van alle investeringen in particuliere ondernemin-

gen (horeca, taxi's, handel) afkomstig van migranten. Daarbovenop komen nog de investeringen in huizenbouw, waterpompen, et cetera.

Uit de verhalen wordt ook duidelijk dat als er geld wordt gegeven voor investeringen, dit vaak flinke bedragen zijn. Dat kan per keer gaan om duizenden euro's, en dat zijn zelden leningen. De motivatie hiervoor komt uit de begrijpelijke behoefte familieleden of vrienden aan een eigen inkomstenbron te helpen, en zo de uitzichtloosheid te verminderen – óók de uitzichtloosheid van het geven. Want alle eerdergenoemde plicht en solidariteit ten spijt, bij een deel van de migranten treedt op een gegeven moment een zekere geef-moedigheid op. 'Ze hebben nooit genoeg, ze vragen altijd meer,' moppert iemand. Geld dat wordt weggegeven kan niet zelf worden besteed, en of dat nu binnensijpelend westers individualisme is of gewoon een menselijke reactie – het gaat wel eens wringen. 'Als ik kan geven voel ik me een gezegend man, maar als ik daarna geen geld meer heb voor een kop koffie baal ik,' aldus een Somaliër. Die dubbele gevoelens leiden niet – in ieder geval niet bij de eerste-generatiemigrant – tot het stopzetten van het geld geven. Daarvoor zijn, zo blijkt uit de verhalen, de banden te sterk en de bezorgdheid over de armoede daar en de schuldgevoelens over de eigen rijkdom, te groot. Het leidt misschien op den duur wel tot grotere selectiviteit en daarbij hoort het zoeken naar een meer productieve besteding.

Af en toe gaat het flink mis, in de zin dat het geld op een andere manier wordt gebruikt dan de gever graag had gewild, en soms regelrecht over de balk gegooid. Dan gaat weleens de rem erop, maar opvallend is toch de grote bereidheid bij de donerende migranten – wellicht onder druk – deze uitgijfers als onvermijdelijk door de vingers te zien.

Een specifieke vorm van overdrachten is het laten overkomen van familie, niet alleen vrouw en kinderen (gezinshereniging) maar ook moeders, broers, zussen, neven, nichten en soms kennissen. Vooral in de Surinaamse verhalen wordt dit genoemd: het aanbod van een ticket

plus eerste opvang als kans op een betere toekomst. Het is al langer bekend dat migranten een springplank vormen voor vervolgmigratie, maar ze blijken ook medefinancier. Gezien het huidige toelatingsbeleid gaat het, afgezien van gezinshereniging, om illegale immigratie.

De gevolgen

Niet alleen de investeringen, maar ook de consumptief bestede overdrachten stimuleren de economie. De associatie van consumptie met 'verspilling' is ten onrechte, kan elke econoom uitleggen. Overdrachten vergroten de koopkracht, vraag lokt aanbod uit en daarmee productie. Misschien wordt een deel van de overdrachten besteed aan (luxe?) importproducten als tv en wasmachine, maar zeker niet alles, zo blijkt wel uit de verhalen. In de eerste plaats gaat het geld naar landbouw en kleine ambachten. De (huizen)bouw is altijd lokaal en daar gaat nogal wat geld naartoe. De overdrachten brengen ook buitenlandse valuta in, en dat betekent koopkracht voor broodnodige importen als bijvoorbeeld het aanvullen van voedseltekorten of de aanschaf van industriële machines en apparaten. Interessant is dat de activiteit van de overdrachten zelf investeringen in infrastructuur uitlokt. Voor transferbedrijven is het interessant geworden om kantoren in de herkomstlanden te vestigen, tot diep in de achterlanden (Marokko). In Somalië is rond de 'overmaakindustrie', die niet kan bestaan zonder telefoon en internet, een hoogwaardige telecommunicatiesector ontstaan. Dit zijn voor de ontwikkeling van deze landen essentiële infrastructurele voorzieningen.

We hebben in dit boek vooral verhalen verteld van de gevende kant (Nederland), maar het ene verhaal van de ontvangende kant schetst een tamelijk optimistisch beeld. In de Todgha-vallei, waarvandaan veel mensen migreerden naar de grote Marokkaanse steden en naar Europa, is op alle fronten de economische activiteit toegenomen: de landbouw is productiever geworden, in de hoofdstad is meer bedrijvigheid en de huizenbouw is enorm gegroeid. (Opvallend is dat

het gebied ook immigratie kent: de lege plekken van emigranten worden opgevuld door mensen uit de bergen.) Hier is ook, heel klein misschien, overdracht zichtbaar van modern burgerschap. In de vallei komen ondernemende migranten via de media in opstand tegen corrupt bestuur.

Een subtiel maar ingrijpend bijeffect van de overdrachten in de herkomstlanden is het ontstaan van een nieuw klassenonderscheid: tussen mensen die familieleden in het Westen hebben en mensen die dat niet hebben. In de Todgha-vallei ontvangen de migrantenhuishoudens 270 euro per maand uit Europa en daarmee is hun inkomen tweemaal zo hoog als dat van huishoudens zonder migranten. De opleiding van kinderen uit migrantenhuishoudens is ook beter dan die dan anderen. Het zou eigenaardig zijn dat alleen negatief te beoordelen. De samenleving in de Todgha-vallei van voor de migratie was beslist geen egalitaire, zo schrijft Hein de Haas. Hij spreekt van het emancipatie-effect van migratie: in de vallei grijpen voorheen onderliggende groepen de kans zich omhoog te werken. Dat kan uiteraard tot fricties leiden, zeker als de verschillen groot worden en het tempo van verandering hoog. Uit de verhalen blijkt dat in Kaapverdië de welvaartsverschillen soms leiden tot afgunst. In Somalië leiden ze tot nieuwe herverdeling: zij die overdrachten ontvangen geven een deel weer door aan diegenen die niets hebben (zoals iemand het formuleert: 'Een huis in Somalië is nooit zonder gasten.').

Een gevaar van de overdrachten is dat er afhankelijkheid kan ontstaan, die leidt tot passiviteit. Familieleden van migranten hoeven geen actie te ondernemen want ze zijn van inkomsten verzekerd, althans dat wanen ze zich: wie in nood zit, belt gewoon een familielid in Europa. De bevindingen in de Todgha-vallei in Marokko wijzen niet op het ontstaan van een dergelijk luiheidseffect, integendeel, huishoudens met familie in migratie zijn ondernemender dan huishoudens zonder. In sommige verhalen van Kaapverdianen en Surinamers in Nederland schemert wel een vrees voor uitbuiting door: 'De mensen daar hebben het idee dat migranten

grote zakken geld zijn waaruit je naar believen kunt grabbelen,' zegt iemand. Ook Somaliërs bekruipt af en toe het gevoel dat er al te gemakkelijk een beroep op ze wordt gedaan. Voor deze groep gaat een rol spelen dat bezoek (en dus met eigen ogen zien hoe goed of slecht de familie het heeft) vanwege de oorlog lastig is. De uitzichtloosheid als gevolg van de voortdurende burgeroorlog frustrereert velen.

De relatieve welvaart van migrantenhuishoudens stimuleert anderen ook te migreren. Als strategie om aan de armoede te ontsnappen. 'In ruil moet hij of zij levenslang geld overmaken naar de achtergebleven familie,' zegt een Nederlandse Kaapverdiaanse. Het woord 'levenslang' is opvallend: kan arbeidsmigratie niet ook een tijdelijke strategie zijn? Onder de geïnterviewde migranten zijn maar weinigen met serieuze plannen over terugkeer. Toch dromen bijna alle eerste-generatiemigrantenvan zo'n terugkeer. De meesten zijn ook met dat plan vertrokken. Als de jongeren in de Todgha-vallei praten over een carrière als migrant, hoort daar ook de terugkeer bij. Het komt er echter maar mondjesmaat van. Wij hebben niet onderzocht waarom dat zo is – daarover bestaan stapels literatuur met evenveel theorieën. Gezinsvorming speelt een rol, en de bestaanszekerheid en gezondheidszorg hier tegenover de onzekerheid over de (politiek-bestuurlijke) situatie daar. Emigreren is een onderneming met een groot risico, en datzelfde geldt opnieuw voor de remigratie. Zeker wanneer de emigratie is geslaagd, onderneemt de migrant niet snel nog zo'n avontuur. In dit soort verklaringen moet de reden liggen dat maar weinig van de door ons geïnterviewde migranten zelf een bedrijf(je) begint of wil beginnen in het oude thuisland. Dat betekent niet dat migranten dat überhaupt niet doen. Dat zagen we ook weer in de Todgha-vallei, waar wel degelijk wordt geïnvesteerd door teruggekeerde migranten. Onderzoek van de Erasmus Universiteit onder zes migrantengemeenschappen in Nederland stelde vast dat het 'transnationaal ondernemerschap' onder niet-westerse migranten in Nederland niet bloeit. Migrantenvouwen

wel een huis in het herkomstland, maar dat is niet voor remigratie maar voor vakantie. Want als vakantieland is het oude thuisland bijzonder populair bij de Marokkaanse, Kaapverdise en Surinaamse Nederlanders.

De migranten in dit boek die het serieus over terugkeer praten zijn de Somaliërs. ‘Maar wij zijn niet geëmigreerd,’ zegt een Somalische, ‘wij zijn gevlucht.’ Somaliërs willen graag investeren, maar de oorlog staat de uitvoering van die plannen in de weg. Wel zijn er investeringen mogelijk in het Noorden, dat zich afgesplitst heeft onder de naam Somaliland en waar het betrekkelijk rustig is. Hier is al enige jaren een groei van economische activiteiten, vooral kleinschalige industrie, gefinancierd vanuit de diaspora maar ook door remigranten, die hun geld en kennis mee terugbrengen. Een van de opvallendste projecten is de start van een universiteit, geheel gefinancierd door migranten van over de hele wereld. Bij Somalilandse migranten, ook bij jongeren, maakt het ‘project’ Somaliland veel enthousiasme los. Het contact via internet speelt hier een grote rol.

Goede doelen

Migranten geven hoofdzakelijk aan personen maar doen ook mee aan meer collectieve projecten. De net genoemde oprichting van een universiteit in Somaliland is een aansprekend voorbeeld, maar ook uitzonderlijk want meestal gaat het om kleinschaliger initiatieven, zoals een schoolgebouw, waterpompen, meubilair voor weeshuizen en instrumenten voor ziekenhuizen. Meestal loopt zo’n project via een persoonlijk contact van een migrant: een familielid belt op over problemen in een ziekenhuis of een migrant ziet op vakantie de armzalige toestand in een weeshuis. Dat leidt tot een inzamelingsactie in de eigen omgeving. Het geld wordt opgestuurd of er worden hier spullen voor gekocht, die vervolgens verscheept worden. Zodoende wemelt het van de stichtingen en verenigingen (de Hollandse mores is de migranten niet vreemd), waar dan vaak maar één (de initiatiefnemer) of een handjevol mensen achter schuil

gaat. Niet altijd gaat alles even professioneel en er blijft weleens wat liggen in de haven.

Uit de interviews blijkt een groeiende belangstelling voor deze vorm van betrokkenheid. Dat is wel verklaarbaar. We zagen eerder al dat bij de eerstegeneratiemigranten na verloop van tijd enige slijtage zichtbaar wordt bij het geven aan personen, zeker als blijkt dat armoede niet zomaar is opgeheven. Zij laten hun familie niet in de steek maar zijn makkelijker te enthousiasmeren voor collectieve goede doelen die nieuwe beloftes inhouden. Als in de loop van de tijd de persoonlijke overzeese banden vervallen (door overkomst of door overlijden) schuiven deze projecten meer naar de voorgrond. Dit geldt des te sterker voor de tweede generatie migranten. Voorzover zij een grensoverschrijdende loyaliteit voelen loopt die minder via individuele personen en meer via buurt, dorp of regio. We moeten er nadrukkelijk bij zeggen ‘voorzover’, want uit de verhalen wordt ook duidelijk dat loyaliteit met het land van herkomst bij de tweede generatie afneemt. De band die er is, is eerder cultureel (muziek, *roots*) dan financieel. Een Marokkaanse van negentien jaar vertelt in dit boek: ‘In het dorp van mijn vader zaten mensen die niet eens te eten hebben of geen kleren om te dragen. Ik vind dat gewoon zielig.’ Dat klinkt al helemaal als kaaskop-Nederlanders na het zien van een filmpje over arm Afrika. De Marokkaanse is wel van plan om later als ze een baan heeft geld te geven voor ‘arme mensen in Marokko’ – zoals autochtonen geven voor ‘arme mensen in Afrika’.

Bij de solidariteit van de tweede en derde generatie passen andere vormen. Zo ontstaan er Foster-Parentplanachtige constructies, waarbij migranten op individuele basis en los van organisaties onbekenden (een buurman van een oom) ‘adopteren’ in het herkomstland. Of men probeert stedenbanden op te zetten, waar Somaliërs (jongerenorganisatie Nomad) en Kaapverdianen in Rotterdam mee bezig zijn. Een keuze ook voor de professionele aanpak, zoals het plan voor vrouwenateliers in Kaapverdië die exporteren naar Nederland.

De toekomst

Het NIDI (Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut) stelde vast, in een eigen onderzoek in verschillende emigratielanden, dat overdrachten eerst toenemen naarmate de migrant langer in het aankomstland is en vervolgens na ongeveer twintig jaar gaan afnemen. De stijging is het 'carrière-effect'; de daling is het gevolg van slijtage van het verplichtingsgevoel en van vervolgmigratie van familie. Die bevinding strookt met wat de migranten in dit boek vertellen. De eerstegeneratiemigrant zijn trouwe gevers maar op de lange termijn neemt de noodzaak om te geven af – geen directe familie (kinderen) meer of de familie heeft het minder nodig – en daarmee ook de lust. Want als er één ding duidelijk wordt uit alle verhalen is het dat migreren een individuele onderneming is. Migrant maken geen geld over ter ontwikkeling van 'het land' maar om de familie te helpen. Als de migratie slaagt – en dat gebeurt niet altijd – profiteert de familie mee en ook de lokale en nationale economie wordt er, om het voorzichtig te formuleren, niet slechter van. Maar een migrant is voor het herkomstland een inkomstenbron van beperkte duur.

De tweede generatie geeft als geheel veel minder. Als er geen nieuwe migratie is droogt de stroom van overdrachten op. Dat is er aan de hand in het geval van Kaapverdië. De autoriteiten van dat land lopen hier de deur plat om de banden aan te halen en hebben een instituut opgericht dat de jeugd enthousiast moet maken voor het 'moederland'. Het speelt minder inzake Marokko omdat er via gezinsvorming nog altijd een constante stroom is van een nieuwe generatie eerste migranten – en voor dat land is er ook nog de groei van (illegale) migratie naar vooral Spanje. Maar ook Marokko bezint zich op mogelijkheden de tweede en derde generatie migranten bij het land betrokken te houden. Dat gaat niet alleen om de overdrachten, de migrantenkinderen brengen ook geld in het laatje als toerist. Maar bovenal zijn tweede en derde generatie migranten mensen met een opleiding en contacten en daarmee kunnen ze een brugfunctie

vervullen. Er is een weliswaar kleine, maar gemotiveerde en goed opgeleide bovenlaag, zo blijkt uit de verhalen, die 'iets' met het oude thuisland wil doen. Dat is voor die landen een interessant potentieel, dat uiteenloopt van goede doelen tot handel (import én export) en investeringen. De activiteiten die in Somaliland plaatsvinden, er is hierboven al op gewezen, zijn daar een goed voorbeeld van. De revenuen van migratie, dat wat we steeds overdrachten noemen, evolueren door de tijd van een gegarandeerde geldstroom tot een netwerk dat 'geëxploiteerd' moet worden. Voor arme landen zijn deze 'overdrachten' van groot belang. Zij zoeken naar manieren om die te continueren en de rendementen ervan te verhogen. De interessante vraag is of Nederland, als land van waaruit migranten overdrachten opsturen, daarbij zou kunnen en/of moeten helpen.

Overdrachten

Om die vraag, hoe Nederland moet omgaan met dit fenomeen, te kunnen beantwoorden knippen we haar in tweeën: eerst de overdrachten en dan de migratie.

Leveren overdrachten, gegeven migratie, een bijdrage aan de ontwikkeling van arme landen? Helpt het als migranten hun familie extraatjes toestoppen? De meest geplaatste kritische kanttekening is dat overdrachten niet voor structurele veranderingen zorgen en (daarmee) afhankelijkheid creëren. De kern van die kritiek is dat overdrachten giften zijn en giften geen bestaanszekerheid bieden. Als dat waar is, is dat een kanttekening die ook geplaatst kan worden bij de officiële ontwikkelingshulp. Hoe 'structureel' die ook bedoeld is, het blijven (geclausuleerde) giften: de gever bepaalt. Het probleem is dat arme landen hulp nodig hebben, maar dat de formule voor 'hulp' die 'werkelijk helpt' nog altijd niet gevonden is. Die ene juiste formule bestaat waarschijnlijk ook niet. Waarom niet de overdrachten van migranten aan familie zien als – private – microhulpprojecten: armoedebestrijding en kansengroting gericht op wonen en onderwijs, zonder de onvermijdelijke bureau-

cratische clausules en strijkstokken van de officiële hulp? Uit de verhalen blijkt hoe gericht de giften zijn, van persoon tot persoon, met kennis van de noden en met een naar de mogelijkheden passend antwoord: eten waar honger is, schoenen waar blote voeten zijn en een dak waar niks was. Wat dat betreft stemt het optimistisch dat vooral kinderen overdrachten uit blijken te lokken; kinderen zijn een 'goed doel'. Tegelijk past nuancering, want er gaan ook dingen mis; ook hier wordt er wel eens geld over de balk gegooid, en blijft de situatie uitzichtloos. Somalië is een voorbeeld van het laatste, maar tegelijk ook een voorbeeld hoe nuttig en aanvullend overdrachten kunnen zijn waar officiële hulp faalt of afwezig is.

Principiëler is de vraag of overdrachten wel giften zijn. Waarom zou je ze niet kunnen zien als inkomsten? Op macroniveau is arbeid voor arme landen een exportproduct (van een dienst) waar deze landen aan verdienen via de naar 'huis' gestuurde overdrachten. Het gaat om productie die buiten de grenzen van de herkomstlanden plaatsvindt, maar waarvan de opbrengsten (voor een deel) terugvloeien. Daarmee komt ook die vermeende afhankelijkheid in een ander licht te staan. Op dezelfde manier is Nederland afhankelijk van zijn export. Op microniveau is het lastiger het inkomens karakter te verdedigen. Uit de interviews in dit boek blijkt het element van de gift dominant te zijn. (Daarbij moet worden aangetekend dat in Nederland de klassieke arbeidsmigrant – man/vrouw die gezin onderhoudt in het thuisland – inmiddels ondervertegenwoordigd is, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Amerika met zijn Mexicanen en Saoedi-Arabië met zijn Filippijnen, en in die situatie is er wel veel voor te zeggen de overdracht ook op microniveau als inkomen te zien.)

Kortom, er is alle reden om overdrachten, als microgift en als macro-inkomen, positief te waarderen. Maar juist dat dubbele karakter maakt het lastig voor Nederland hier een rol in te spelen. Het gaat om geld dat particulieren geven aan andere particulieren en dat besteed wordt

aan eten, schoenen en een dak boven het hoofd maar misschien ook aan spijkerbroek, shampoo of tv. Het zijn persoonlijke keuzes van mensen. En Nederland hoeft de aanschaf van shampoo niet te stimuleren, subsidiëren en evenmin te blokkeren. Tegelijkertijd echter zijn deze overdrachten op macroniveau belangrijke inkomsten voor de herkomstlanden en vanuit dat belang kan Nederland wellicht toch iets doen: helpen de inkomsten te verhogen en het rendement ervan te vergroten.

Om te beginnen kan de Nederlandse overheid meewerken aan het verbeteren van de infrastructuur van het overmaken. De informele kanalen trekken criminelen aan (witwassers en terrorismefinanciering) en van de formele kanalen zijn de kosten hoog (5 tot 20 procent provisie) en de faciliteiten niet optimaal (beperkt netwerk). Goedkopere en betere transfermogelijkheden kunnen de omvang van de overdrachten verhogen. Wanneer meer overdrachten zouden lopen via officiële banken uit herkomstlanden kan dat het sparen aldaar stimuleren en dat is goed voor de economie. In het stimuleren van besparingen kan Nederland ook op andere manieren nog een creatieve bijdrage leveren. Te denken valt bijvoorbeeld aan de mogelijkheid het spaarloon van de migrant vast te zetten in het land van herkomst. Een stap verder gaat het fiscaal stimuleren van overdrachten. De belastingaftrek voor overdrachten (als gift) is een paar jaar geleden afgeschaft door toenmalig staatssecretaris Wouter Bos; die aftrek zou weer ingevoerd kunnen worden. De winst die hier valt te behalen is dat met heldere criteria de besteding van de overdrachten gestuurd kan worden richting 'goede doelen'. De belangstelling voor dit soort projecten groeit bij migranten, zowel van de eerste als tweede generatie, zo blijkt uit de verhalen. In het renderend maken van dit enthousiasme – het ontbreekt wel eens aan organisatietalent bij de gulle gevers – kunnen de Nederlandse ontwikkelingsorganisaties een rol spelen. Pogingen daartoe stranden op cultuurverschillen: migranten willen aan de slag, Nederlandse organisaties willen dat alles goed op papier staat. Te veel

bemoeienis is dodelijk voor de directe betrokkenheid. Een initiatief met perspectief is het fonds voor Kleine Plaatselijke Activiteiten van de NCDO (Nationale Commissie voor internationale samenwerking en Duurzame Ontwikkeling). De NCDO toetst en verdubbelt het bedrag dat een organisatie inzamelt voor een project in een ontwikkelingsland. Ook gemeentelijke overheden kunnen hier een bijdrage leveren. Het aangaan van stedenbanden is een beproefd recept, dat aansluit bij de loyaliteit van migranten, die – zowel hier als daar – veel meer lokaal gericht is dan nationaal.

Een interessante vorm van overdracht is de investering in een bedrijf(je). Het slagen daarvan hangt af van het lokale ondernemingsklimaat, en dat is vanuit Nederland maar heel beperkt – via ontwikkelingssamenwerking – te beïnvloeden. De bijdrage van Nederland zou kunnen zijn het vergroten van de mogelijkheden van het bestaande krediet- en garantiefonds om dit soort micro-investeringen te steunen.

Dit is geen uitputtende opsomming. Het zijn wel suggesties die op een of andere manier aan de orde zijn gesteld door de geïnterviewde migranten. Het Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking (en Economische Zaken en Financiën), ontwikkelingsorganisaties en gemeenten, kunnen een rol spelen door meer ruimte te creëren voor overdrachten. Daar hoort bij het publiekelijk innemen van ferme standpunten om duidelijk te maken dat loyaliteit met het herkomstland niet botst met goed burgerschap in Nederland. Het initiatief ligt echter bij migranten, het is hun geld en hun betrokkenheid. Overdrachten zijn een private ontwikkelingsbijdrage en dat moet zo blijven, daarin zit de toegevoegde waarde. Bovenal is er een rol voor de herkomstlanden, zij hebben het meeste te winnen en zij kunnen het meeste doen. Vanuit ontwikkelingsperspectief is het interessant dat deze landen er belang bij krijgen te voldoen aan de ‘verwesterde’ eisen van migranten, zoals die inzake bureaucratie en corruptie. Migratie, remigratie en overdrachten dragen een steentje bij aan burgerschap en ondernemingsklimaat. De tekenen

die bijvoorbeeld zichtbaar zijn in Marokko zijn hoopgevend.

Migratie

Dan rest nog één kwestie en dat is niet de minste. Als overdrachten van migranten goed zijn voor ontwikkeling, betekent dat dan ook dat je migratie moet stimuleren? Het gaat dan om de vraag: is migratie goed voor ontwikkeling? Die vraag is veel ingewikkelder dan die naar overdrachten en waarschijnlijk niet in haar algemeenheid te beantwoorden. Het vereist een afweging van een scala aan positieve en negatieve effecten (zie daarvoor onder andere het in de Inleiding genoemde Wereldbankrapport; ook voor verdere literatuurverwijzingen). Hoe erg is het vertrek van arbeidskrachten en kennis uit arme landen, rekening houdend met de werkloosheid aldaar en afgezet tegen de inkomsten van overdrachten? Het zijn vragen die per land anders uitpakken – een land als de Filippijnen leidt verpleegsters op om er als aantrekkelijk ‘exportproduct’ meer aan te verdienen – en die in ieder geval de reikwijdte van dit boek, dat inzoomt op de overdrachten, te boven gaat. Afsluitend is er het volgende over te zeggen.

Het debat over internationale ontwikkeling spitst zich tegenwoordig toe op het creëren van handelsmogelijkheden voor arme landen, zij moeten een kans krijgen in de wereldeconomie. Vaak gaat het dan over landbouwproducten, maar arbeid is voor veel ontwikkelingslanden een belangrijker exportproduct. Daar kunnen zij meer geld mee verdienen. In de huidige onderhandelingsronde over het wegnemen van handelsbeperkingen via de WTO, staat het zeer zijdelings op de agenda onder de noemer ‘dienstverlening’. Westerse landen willen toegang krijgen tot arme landen voor nutsbedrijven, banken en verzekeringsbedrijven, et cetera; arme landen willen op hun beurt persoonlijke dienstverlening aan de orde stellen: arbeid. Bij de WTO-onderhandelingen loopt nu in de marge een discussie over een hele beperkte opheffing voor specifieke beroepen als managers en professionals. Dat is vooral in het

voordeel van rijke landen. Arme landen willen toegang tot de arbeidsmarkt van rijke landen voor laag- en ongeschoolde arbeidskrachten. 'Er valt nauwelijks een ander onderwerp te bedenken dat zoveel potentieel bezit voor het verhogen van de inkomens in de arme landen', schrijft de Harvard-econoom Dani Rodrik in *Foreign Affairs*.

Ondertussen wachten migranten de uitkomsten van onderhandelingen niet af en vinden zelf hun weg. De Wereldbank noemt in het eerder aangehaalde rapport *Global Development Finance 2003* drie factoren die migratie bepalen: 1. grote loonverschillen tussen rijke en arme landen; 2. dalende kosten van migratie en 3. de aanwezigheid van migranten in rijke landen (als springplank voor nieuwe migratie). De dip in de migratie als gevolg van 11-9 en de economische crisis zullen tijdelijk zijn, aldus het rapport. De migratie zal op de middellange termijn blijven stijgen. Een beleidswijziging door rijke landen (van het tegengaan van migratie naar het beheersen ervan) zou zowel voor de ontwikkelingslanden als voor de ontwikkelde landen winst betekenen, is de boodschap die de Wereldbank laat doorklinken in haar rapport.

Migratie is een gegeven, het is zoeken naar vormen om haar te beheersen die voor alle betrokkenen voordelig zijn. Daarmee keren we terug naar de Inleiding: het voorstel dat Evelien Herfkens deed in 2001 was een interessant voorstel: creëer mogelijkheden voor tijdelijke arbeidsmigratie. Met tijdelijke migratie worden de voordelen voor arme landen vergroot en de nadelen verkleind. Wat betreft het eerste: circulatie van migranten houdt de overdrachten op gang; wat betreft het tweede: de terugkeer van de migranten verkleint het verlies van productieve krachten (minder *brain drain*). Bijkomend voordeel is dat terugkerende migranten hun opgedane kennis (*brain gain*) en misschien wat verdiende centen kunnen terugbrengen in de lokale economie. Laatste voordeel is dat circulatie zorgt voor spreiding van voordelen over migranten en hun families, ervan uitgaande dat de Westerse arbeidsmarkten beperkte opvangcapaciteit hebben. Om topeconoom Dani Rodrik nog een keer

te citeren: 'Zelfs een in omvang beperkt programma van tijdelijke arbeidsvergunningen in de rijke landen zou meer inkomen genereren voor arbeiders uit arme landen dan alle Doha[WTO; red.]-voorstellen bij elkaar.'

Van de ontvangende landen vraagt dat de selectie van migranten die van nut zijn voor de arbeidsmarkt, en vervolgens toeleiding naar werk, inclusief eventuele opleiding, en zorg voor terugkeer, dat alles uiteraard voorzover migranten en werkgevers dat niet zelf kunnen. De tijdelijkheid sluit aan bij de wens die migranten in dit boek uiten om terug te keren. Dat velen dat op dit moment niet doen heeft te maken met de risico's van een terugkeer. Het is een win-winsituatie om van de emigratie en de remigratie één onderneming te maken. Voor het stimuleren van terugkeer kan gedacht worden aan statiegeldachtige constructies (betalen bij binnenkomst, teruggave bij vertrek; of ingehouden premies over arbeid uitbetalen als vertrekbonus).

Een van de Somaliërs die voor dit boek geïnterviewd wordt, is in onderhandeling met een ontwikkelingshulporganisatie over financiering van een arbeidsmigratieproject. Het idee is om op kosten van deze organisatie mensen te laten overkomen voor wie hier werk is, ze een opleiding te geven en dat op basis van een contract voor een beperkt aantal jaren. Een experiment dat als het slaagt ook op grotere schaal kan worden uitgevoerd. Als het zeker is dat migranten terugkeren is scholing, in een beroep maar misschien ook wel in burgerschap, een mooie taak voor het Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking. Het is namelijk een bijdrage aan de ontwikkeling van het betreffende land van herkomst.

Met dit alles is het ontwikkelingsvraagstuk niet opgelost. Dit boek focust op overdrachten en migratie en daarmee wordt misschien de indruk gewekt dat hier alle antwoorden liggen. Dat is uiteraard niet het geval. Zoals ook wordt vastgesteld aan het slot van het hoofdstuk over de Todgha-vallei in Marokko, zijn overdrachten geen panacee voor ontwikkeling. In veel ontwikkelingslanden bestaan grote structurele problemen als onbetrouwbaar bestuur en het ontbre-

ken van een infrastructuur, die ook de volledige ontplooiing van de mogelijkheden van de overdrachten in de weg staan. Tegelijk zorgen de overdrachten wel voor een verbetering van de levensvoorwaarden voor veel gezinnen in arme landen. Voor die arme landen is het onmisbaar inkomen. Er zijn mogelijkheden de omvang en het rendement ervan te verhogen.

Literatuur:

- G. Engbersen, E. Snel, A. Leerkes, M. van San en H. Entzinger: *Over landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid en integratie*, Risbo/Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2004
- Tineke Fokkema en George Groenewold: 'De migrant als suikeroom- Financiële overdrachten broodnodig, maar ook verleidelijk'; in: *Demos*, nr. 6, juni/juli 2003, NIDI
- Evelien Herfkens: 'Mijn neef woont in Nederland', speech 19-11-2001, Leiden
- NRC Handelsblad*: 'Gulle gevers blijken zelden onbaatzuchtig', interview met Theo Schuyt, 28 december 2002.
- Shivanu Puri en Tineke Ritzema: 'Migrant Workers Remittance – Micro finance and the Informal Economy: Prospects and Issues'; in: *Working Paper 21*; ILO, 1999
- Dani Rodrik: 'Free Trade Optimism: Lessons From the Battle in Seattle'; in: *Foreign Affairs*, May-June, 2003-3
- Wereldbank: *Global Development Finance 2003- Striving for Stability in Development Finance*, Washington, 2003

